

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**

Πτυχιακή εργασία

*«Οι μεταψυχροπολεμικές ρωσοτουρκικές σχέσεις εξωτερικής πολιτικής,
υπό το πρίσμα της ενεργειακής διένεξης στην Κεντρική Ασία»*

Όνοματεπώνυμο: Κεχαγιάς Κωνσταντίνος

Αριθμός Μητρώου: 3362

Επιβλέπων καθηγητής: Ξενάκης Δημήτριος

**ΡΕΘΥΜΝΟ
ΙΟΥΝΙΟΣ 2020**

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω προσωπικά τον καθηγητή κ.Ξενάκη Δημήτριο και τον μεταδιδάκτορα κ.Λεκάκη Νικόλαο για την άψογη συνεργασία και τις πολύτιμες συμβουλές τους στην εκπόνηση της πτυχιακής μου εργασίας.

Περίληψη

Οι ρωσοτουρκικές εξωτερικές σχέσεις χαρακτηρίζονται ως πολυδιάστατες και ταραχώδεις καθώς στο πέρασμα των αιώνων αποτελούσαν κεντρικό ζήτημα χάραξης εξωτερικής πολιτικής, όχι μόνο για τις εμπλεκόμενες χώρες αλλά και για τις Δυτικές δυνάμεις. Το Ανατολικό Ζήτημα είχε πολλές προεκτάσεις, μία από τις οποίες ήταν και ο έλεγχος στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο. Η περιοχή χαρακτηρίζεται ύψιστης γεωπολιτικής σημασίας, αφού αποτελεί μεγάλη πηγή ενεργειακών πόρων τους οποίους ο δυτικός κόσμος έχει τεράστια ανάγκη. Την ίδια στιγμή θεωρείται η «καρδιά» της ασιατικής ηπείρου. Ταυτόχρονα η έντονη διαχρονική αντιπαλότητα για την Κασπία όπως και τα ιδιαίτερα ευαίσθητα εθνολογικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της περιοχής αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό την εξωτερική πολιτική των εμπλεκόμενων χωρών απέναντι στην υπερδύναμη Ρωσία και στην περιφερειακή δύναμη της Τουρκίας.

Λέξεις κλειδιά: Εξωτερική πολιτική, Ρωσία, Τουρκία, Κεντρική Ασία, Καύκασος, γεωπολιτική της ενέργειας, πολιτική των αγωγών.

Abstract

Russian-Turkish foreign relations have been described as multidimensional and turbulent, as over the centuries they have been a central issue in foreign policy making, not only for the countries involved, but also for the Western powers. The Eastern Question had many implications, one of which was the control over Central Asia and the Caucasus. The area is of the highest geopolitical importance as it is a major source of energy supplies that the western world is in dire need. At the same time, the area is considered to be the “heart” of the Asian continent. Simultaneously the intense long-running rivalry over the Caspian Sea, as well as the region’s highly sensitive ethnological and economic characteristics, largely reflect the foreign policy of the countries involved against the superpower Russia and the regional power Turkey.

Key words: Foreign policy, Russia, Turkey, Central Asia, Caucasus, geopolitics of energy, pipeline politics.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	3
Κατάλογος πινάκων	7
Συντομογραφίες.....	8
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή και ερευνητική αξία.....	9
1.1 Δομή πτυχιακής εργασίας.....	11
Κεφάλαιο 2: Η εξέλιξη των ρωσοτουρκικών σχέσεων	13
2.1 Ιστορικό υπόβαθρο.....	13
2.2 Μεταψυχροπολεμικές ρωσοτουρκικές σχέσεις	18
2.2.1 Λόγοι βελτίωσης των διμερών σχέσεων στη μεταψυχροπολεμική εποχή.....	23
2.2.2 Οι ρωσοτουρκικές σχέσεις στο πεδίο της θεωρίας των διεθνών σχέσεων.....	26
Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία	34
Κεφάλαιο 4: Ρωσοτουρκικός ανταγωνισμός στην Κεντρική Ασία και στον Καύκασο	38
4.1 Οι θέσεις της Ρωσίας για την Κεντρική Ασία	39
4.1.1 Περιφερειακοί οργανισμοί	42
4.1.2 Βασικοί ρωσικοί άξονες διμερών σχέσεων με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας	44
4.2 Οι θέσεις της Ρωσίας για τον Καύκασο	46
4.2.1 Εστίες διαμάχης	47
4.2.2 Διμερείς σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και κρατών του Καυκάσου	49
4.3 Οι θέσεις της Τουρκίας για την Κεντρική Ασία	53
4.4 Οι θέσεις της Τουρκίας για τον Καύκασο	58
4.4.1 Διμερείς σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και κρατών του Καυκάσου	60
Κεφάλαιο 5: Η γεωπολιτική της ενέργειας και η ενεργειακή διένεξη	65
5.1 Ρωσική ενεργειακή πολιτική	66

5.1.1	Κύριες ρωσικές εταιρείες ενέργειας.....	69
5.1.2	Η ενέργεια ως εργαλείο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής.....	70
5.2	Η τουρκική ενεργειακή στρατηγική και οι ενεργειακές σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας	72
5.3	Το νομικό καθεστώς της Κασπίας.....	76
5.4	Οι θέσεις των παρακάσπιων κρατών για το καθεστώς της Κασπίας.....	79
5.5	Οι ενεργειακοί πόροι και η πολιτική των αγωγών στην Κασπία	82
5.6	Το σύστημα των αγωγών στην Κεντρική Ασία.....	87
	Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα	92
	Βιβλιογραφία	95

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 1: Τουρκικές εξαγωγές προς τη Ρωσία (μπλε χρώμα) και τουρκικές εισαγωγές από τη Ρωσία (κόκκινο χρώμα) σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ.....	26
Πίνακας 2: Ρωσικό – Τουρκικό ΑΕΠ (δείκτες ανάπτυξης στη μεταψυχροπολεμική εποχή).	28
Πίνακας 3: Αναλυτική δημογραφική πορεία ρωσικού πληθυσμού μετά το 1990.....	30
Πίνακας 4: Αναλυτική δημογραφική πορεία τουρκικού πληθυσμού μετά το 1990....	30

Συντομογραφίες

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΕΟΕ: Ευρασιατική Οικονομική Ένωση

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

ΚΑΚ: Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών

ΝΑΤΟ: Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΣΕΠ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου

ΟΣΣ: Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης

ΟΣΣΑ: Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας

ΑΚΡ: Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης

BLACKSEAFOR: Ομάδα Ναυτικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου

BTC: Αγωγός πετρελαίου Μπακού – Τιφλίδα – Τσεϋχάν

EurAsEc: Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα

PKK: Κουρδικό Εργατικό Κόμμα

SCP: Αγωγός φυσικού αερίου South Caucasus Pipeline (Μπακού – Τιφλίδα – Ερζερούμ)

SGC: Νότιος Διάδρομος Φυσικού Αερίου

TANAP: Αγωγός Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project

TAP: Αγωγός Trans Adriatic Pipeline

TIKA: Τουρκικό Γραφείο Συνεργασίας και Ανάπτυξης

TURKSOY: Ίδρυμα Κοινής Διαχείρισης του Τουρκικού Πολιτισμού

UNESCO: Εκπαιδευτική Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών

Κεφάλαιο 1:

Εισαγωγή και ερευνητική αξία

Η γεωπολιτική, η γεωοικονομία και η ασφάλεια είναι οι παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν την πολιτική ενός κράτους στο διεθνές σύστημα, καθότι η εξωτερική πολιτική αποτελεί ένα πολυσύνθετο αποτέλεσμα διάφορων παραγόντων. Η γεωπολιτική αξία, σε αντίθεση με τη γεωγραφική θέση, ανήκει στους μεταβλητούς παράγοντες όπου το εκάστοτε κράτος έχει τη δυνατότητα να ρυθμίσει μέσω των αντίστοιχων πολιτικών. Το ζήτημα το οποίο απασχολεί κάθε κράτος ώστε να επικρατήσει στη γεωπολιτική «σκακιέρα» αφορά την αποτελεσματική εκμετάλλευση της γεωγραφικής του θέσης ως προς τα οικονομικά, ενεργειακά και στρατιωτικά δεδομένα ώστε να καταρτίσει μία στοχευμένη εξωτερική πολιτική.

Το πλέγμα των εξωτερικών σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας χαρακτηρίζεται από έντονο ενδιαφέρον και έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές κατά την πάροδο των ετών. Ωστόσο κατά τις τελευταίες δεκαετίες η οξεία αντιπαλότητα και διένεξη των προηγούμενων αιώνων, μετατράπηκε σε ένα πεδίο διαλόγου και συνεννόησης για την ευρύτερη περιοχή, χωρίς ένοπλες συγκρούσεις. Οι δύο χώρες εντοπίζονται γεωγραφικά σε μία νευραλγικής σημασίας περιοχή, της οποίας οι εξελίξεις έχουν αντίκτυπο σε παγκόσμιο επίπεδο. Αποτελεί την περιοχή ευρύτερων διαμαχών μεταξύ περιφερειακών και ημιπεριφερειακών δυνάμεων, όπου διακυβούνται σημαντικά συμφέροντα.

Ως «μήλον της έριδος» εμφανίζεται το ενεργειακό ζήτημα το οποίο ανάγεται ως ζωτικής σημασίας για την κάλυψη των αναγκών. Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης πραγματοποιήθηκαν πολλές μεταβολές στις σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, ενώ προέκυψαν νέα ζητήματα τα οποία έρχονταν ανάλυσης και επίλυσης. Παράλληλα η ανεξαρτητοποίηση των κρατών της Κεντρικής Ασίας, συμπεριλαμβανομένου και του Καυκάσου για γεωπολιτικούς λόγους, δημιούργησε νέους όρους και προϋποθέσεις σύμφωνα με τους οποίους η Ρωσία και η Τουρκία θα έπρεπε να καταστρώσουν την ενεργειακή τους στρατηγική.

Η ενεργειακή ασφάλεια επιχειρήθηκε να επιτευχθεί με διάφορους τρόπους, επιστρατεύοντας πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά δεδομένα. Παρακάτω θα επισημανθούν τα δεδομένα και οι προοπτικές της ενεργειακής διένεξης στο γεωπολιτικό

σύστημα της Κεντρικής Ασίας σε συνάρτηση με τον ιστορικά αστάθμητο παράγοντα των ρωσοτουρκικών σχέσεων.

Στην παρούσα έρευνα επιχειρείται η ανάλυση ενός «σκοτεινού», σε γενικές γραμμές, πεδίου στον τομέα της γεωπολιτικής ανάλυσης για τα ελληνικά δεδομένα. Η γεωγραφική περιοχή της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου, σε συνδυασμό με τα μεγάλα γεωστρατηγικά συμφέροντα τα οποία διακυβεύονται στην περιοχή, δεν επιδέχονται ευρεία έρευνα και ανάλυση στην ελληνική επιστημονική κοινότητα. Η σημαντική αυτή έλλειψη ελληνικής βιβλιογραφίας παραπέμπει σε μια συστηματική αδιαφορία προς τη συγκεκριμένη περιοχή του πλανήτη, η οποία στην ελληνική διπλωματία ανάγεται ως κάτι μακρινό το οποίο δύσκολα πρόκειται να επηρεάσει την Ελλάδα.

Η συστηματική παρακολούθηση των εξελίξεων στις ρωσοτουρκικές σχέσεις εξωτερικής πολιτικής κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, όφειλαν επίσης να αποτελούν ένα από τα κεντρικά ζητήματα στην κατά βάση ευρωπαϊκά στραμμένη ελληνική εξωτερική πολιτική. Η Ελλάδα ήταν και είναι υποχρεωμένη να εξετάζει στενά τις γεωπολιτικές ανακατατάξεις μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας, καθώς επηρεάζουν άμεσα τις οικονομικές, πολιτικές, ενεργειακές και στρατιωτικές εξελίξεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Ταυτόχρονα η ελληνική διπλωματία οφείλει να καταστρώσει μία στοχευμένη στρατηγική με αυστηρό χρονοδιάγραμμα, η οποία παράλληλα θα είναι έτοιμη για την αντιμετώπιση κάθε έκτακτου ενδεχομένου.

Η τριβή μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας στην ευρύτερη γεωπολιτική περιοχή της Κεντρικής Ασίας έχει επίσης σημαντικές επιπτώσεις για το ελληνικό κράτος. Σε πρώτο βαθμό, από την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, δημιουργήθηκε μεγάλο κύμα μετανάστευσης ελληνικών, και όχι μόνο, κοινοτήτων προς την Ελλάδα. Έπειτα, μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και την κήρυξη του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας» από τις ΗΠΑ, η περιοχή διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στις στρατιωτικές και αστυνομικές επιχειρήσεις. Τέλος το πολύ σημαντικό πεδίο που αφορά την ενέργεια συχνά παραλείπεται από την ελληνική στρατηγική. Το ελληνικό κράτος, χάριν της γεωγραφικής του θέσης καθώς και της ευρωπαϊκής του ταυτότητας, όφειλε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις των συζητήσεων για τη διαμετακόμιση υδρογονανθράκων από τα κράτη της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου προς την Κεντρική Ευρώπη.

Η ανάγκη ερευνητικής τεκμηρίωσης του εν λόγω θέματος ανταποκρίνεται πλήρως στην έλλειψη ελληνικής βιβλιογραφίας καθώς και στην προσπάθεια συγκέντρωσης

σημαντικών στοιχείων ξένης βιβλιογραφίας ως προς τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία τίθενται. Επιχειρείται η κατανόηση ενός σύνθετου πλέγματος ρωσοτουρκικών σχέσεων στη μεταψυχροπολεμική εποχή υπό τη σημαντική παράμετρο της σύνθεσης και πραγμάτωσης ενεργειακών στρατηγικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή. Η ανάλυση στοχεύει επίσης στην κατανόηση της έντονης ιστορικής αλληλεξάρτησης μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας ως προς τις γεωπολιτικές εξελίξεις στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, καθώς και στις ιδιαιτερότητες των επιμέρους κρατών ως προς την ανάπτυξη μιας αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής.

Ταυτόχρονα η εκπόνηση της εν λόγω πτυχιακής εργασίας αποτελεί έναυσμα προς περεταίρω έρευνα και έτερων γεωπολιτικών συστημάτων τα οποία έμμεσα επηρεάζουν τη χώρα μας. Η προσκόλληση αποκλειστικά στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής τα οποία αφορούν τις διμερείς σχέσεις με τις γειτονικές χώρες, οδηγεί σε απώλεια της ευρύτερης εικόνας ως προς τα τεκταινόμενα, τα οποία διαδραματίζονται στο ευρύτερο γεωπολιτικό πλέγμα της Ευρασίας και δρομολογούν αναλόγως τις εξελίξεις στα επιμέρους υποσυστήματα. Η ανάγκη λοιπόν ανάλυσης έτερων γεωπολιτικών συμφερόντων είναι επιτακτική ώστε να κατανοηθούν πιθανές ιδιαιτερότητες και να προασπισθούν εγκαίρως και καταλλήλως τα ελληνικά συμφέροντα στην περιοχή.

1.1 Δομή πτυχιακής εργασίας

Η παρούσα πτυχιακή εργασία περιλαμβάνει έξι κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αφορά την εισαγωγή καθώς και μία σύντομη περιγραφή των ερευνητικών επιδιώξεων. Σκοπός είναι η καταγραφή των βασικών αξόνων της γεωπολιτικής καθώς και εισαγωγή στην επιμέρους περίπτωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων. Κατόπιν επισημαίνεται η αξία της ερευνητικής διεργασίας στο εν λόγω θέμα καθώς και η σημασία για ζητήματα ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο πραγματοποιείται ιστορική αναδρομή των ρωσοτουρκικών σχέσεων ώστε να καταγραφεί η ιστορική συνέχεια της διένεξης μεταξύ των δύο χωρών. Ακολουθεί ανάλυση των μεταψυχροπολεμικών ρωσοτουρκικών σχέσεων και πως αυτές διαμορφώνονται στη νέα παγκόσμια τάξη που επέβαλε η πτώση του «σιδηρού παραπετάσματος». Το δεύτερο κεφάλαιο κλείνει με τους λόγους για τους οποίους προχώρησε η σταδιακή βελτίωση των σχέσεων, σε μια εξέλιξη άνευ προηγουμένου από

ιστορική σκοπιά. Τέλος πραγματοποιείται ανάλυση με βάση τις επικρατέστερες θεωρίες διεθνών σχέσεων για την επεξήγηση των νέων δεδομένων στις ρωσοτουρκικές σχέσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η μεθοδολογία η οποία ακολουθήθηκε για τη συγκέντρωση και παρουσίαση των στοιχείων στην παρούσα έρευνα. Η μεθοδολογία αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για την κατανόηση και επεξήγηση των μεθόδων σύμφωνα με τις οποίες ο ερευνητής κινήθηκε για τη συλλογή των ευρημάτων και την παρουσίασή τους στην επιστημονική κοινότητα. Στο εν λόγω κεφάλαιο πραγματοποιείται επίσης τυπολογία για την ερευνητική κατηγορία η οποία επιλέχθηκε για την ανάλυση των δεδομένων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθενται οι βασικοί άξονες χάραξης εξωτερικής πολιτικής προς την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο τόσο από τη Ρωσία όσο και από την Τουρκία. Αναλύονται οι διμερείς σχέσεις των δύο κρατών με τις δημοκρατίες του Καυκάσου και στην περίπτωση της Ρωσίας και με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας. Η τουρκική πολιτική στην Κεντρική Ασία, εφόσον ακολουθεί μία περιφερειακή στρατηγική, κρίθηκε σκόπιμο να αναλυθεί ως επί το πλείστον υπό αυτές τις παραμέτρους.

Στο πέμπτο κεφάλαιο πραγματοποιείται γεωπολιτική ανάλυση των ενεργειακών συμφερόντων Ρωσίας και Τουρκίας στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία. Γίνεται αναφορά στους ισχυρούς παίκτες της ρωσικής ενεργειακής πολιτικής ενώ ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη σημασία της Κασπίας καθώς και στους σημαντικούς λόγους για τους οποίους την καθιστούν πεδίο διεκδικήσεων για όλα τα παράκτια κράτη.

Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο καταγράφονται τα συμπεράσματα και τα βασικά σημεία της συνολικής εργασίας. Πραγματοποιείται παράλληλα μία κριτική των ευρημάτων τα οποία συνοψίζονται στη συζήτηση για το ερώτημα που αφορά την πιο ευνοημένη δύναμη στην περιοχή, με βάση τα παρόντα δεδομένα και τις επιμέρους στρατηγικές, ενώ ταυτόχρονα γίνεται αναφορά σε μελλοντικές προοπτικές.

Κεφάλαιο 2:

Η εξέλιξη των ρωσοτουρκικών σχέσεων

2.1 Ιστορικό υπόβαθρο

Οι σχέσεις εξωτερικής πολιτικής ανάμεσα στις δύο χώρες πέρασαν από διάφορα στάδια καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας. Το μεγαλύτερο μέρος της, χαρακτηρίστηκε από διαμάχες για τον έλεγχο ευρύτερων περιοχών της Τσαρικής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας αντίστοιχα. Το Ανατολικό Ζήτημα, όπως ονομάστηκε, αφορούσε το διαμοιρασμό των εδαφών της ολοένα και ασθμαίνουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είτε σε νέα ανεξάρτητα κράτη τα οποία αναμενόταν να γεννηθούν από τον αναδυόμενο ευρωπαϊκό εθνικισμό κατά τον 19^ο αιώνα, είτε στις παραδοσιακές αυτοκρατορίες. Η Ρωσική Αυτοκρατορία λοιπόν ήταν ένας από τους κύριους διεκδικητές των εδαφών αυτών, έχοντας ιδιαίτερες βλέψεις στα Βαλκάνια, στα Στενά του Βοσπόρου αλλά και στον Καύκασο.

Η έναρξη της γενικευμένης αντιπαλότητας στις εξωτερικές σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών χρονολογείται στο τελευταίο μισό του 18^{ου} αιώνα. Παρά το γεγονός πως η αυτοκρατορία των Αψβούργων αποτελούσε κύρια απειλή για την Υψηλή Πύλη, σύμφωνα πάντα με τις εδαφικές αξιώσεις που προέβαλε, αυτό μεταβάλλεται με τον επερχόμενο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1768-1774) και κατά συνέπεια την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ήττα της την αναγκάζει να υπογράψει τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, η οποία προέβλεπε υποχώρηση των Οθωμανών στη Μαύρη Θάλασσα και ανεξαρτητοποίηση της Κριμαίας, όπου το 1783 καταλαμβάνεται από τους Ρώσους. Το στρατηγικό πλαίσιο της συμφωνίας αυτής αφορά την εξασφάλιση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των πλοίων που έφεραν τη ρωσική σημαία. Το γεγονός αυτό αποτελεί σημείο αναφοράς καθώς για πρώτη φορά δίδεται η ευκαιρία στη Ρωσική Αυτοκρατορία να ονομάσει τον εαυτό της ως προστάτη των χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹

Η συγκεκριμένη αξίωση αναδύεται ως το μεγαλύτερο και πιο ουσιαστικό κέρδος της τσαρικής Ρωσίας στους επερχόμενους αιώνες, καθώς θα αποτελέσει το κυριότερο

¹ William Hale, *Τουρκική εξωτερική πολιτική 1774-2000*, επιμέλ. Αντώνης Δεριζιώτης, 3ο έκδ. (Αθήνα: Πεδίο, 2016). Σελ. 46.

μέσο άσκησης πιέσεων στην εξωτερική πολιτική ως προς τις αξιώσεις της στα Βαλκάνια καθώς και σε άλλα νευραλγικά σημεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ρόλος του «προστάτη» αργότερα θα εξυπηρετήσει και τα επιμέρους εθνικά κινήματα τα οποία προωθούν την ιδέα της ίδρυσης ανεξάρτητων κρατών, ιδίως κατά τον 19^ο αιώνα, προβάλλοντας την τσαρική Ρωσία ως τον υποκινητή και κατά συνέπεια τον μεγάλο σύμμαχο στον διαρκή αγώνα προς την λύτρωση. Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή αποδεικνύεται καθοριστικής σημασίας καθώς το ρωσικό εμπόριο ξεκινά να αναπτύσσεται σταδιακά, ανοίγοντας νέες αγορές.

Ο επόμενος ρωσοτουρκικός πόλεμος επρόκειτο να ξεσπάσει ορισμένα χρόνια αργότερα, και συγκεκριμένα από το 1787 έως το 1792, στην προσπάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να ανακαταλάβει εδάφη στην Κριμαία. Ωστόσο η Ρωσική Αυτοκρατορία αναδεικνύεται νικήτρια και αυτής της σύγκρουσης η οποία της αποκομίζει εδάφη μεταξύ του ποταμού Δνεΐστερου και Μπουργκ τα οποία επικυρώνονται επισήμως με τη Συνθήκη του Ιασίου κατά το 1798. Με τη συνθήκη αυτή ο Τσάρος εδραιώνει την κυριαρχία του στη Μαύρη Θάλασσα, διώχνοντας μια για πάντα το όνειρο των Οθωμανών για ανακατάληψη της περιοχής και την επαναμετατροπή της σε μια κλειστή οθωμανική θάλασσα.

Στα επόμενα χρόνια και ειδικότερα με την άνοδο του Ναπολέοντα στην εξουσία της επαναστατημένης Γαλλίας, οι συμμαχίες διαφοροποιούνται εντός πολύ μικρού χρονικού διαστήματος με τις μεγάλες αυτοκρατορίες να προσπαθούν να διατηρήσουν τα κεκτημένα τους και να ορθώσουν το ανάστημά τους έναντι των αξιών που διακήρυττε η Γαλλική Επανάσταση. Ο Τσάρος στα χρόνια αυτά κατέλαβε τη Μολδοβλαχία και επιχείρησε μία απόπειρα κατάληψης των Στενών σε συνεργασία με τους Άγγλους, χωρίς ωστόσο επιτυχία. Η γάλλο-οθωμανική συμμαχία δεν ήταν κερδοφόρα για τους Οθωμανούς στη διαρκή διαμάχη τους με τους Ρώσους, αφού λίγο αργότερα υπογράφεται συμφωνία μεταξύ Γαλλίας και Ρωσίας με σκοπό τον διαμοιρασμό των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το σχέδιο της συμφωνίας όμως ναυαγεί γρήγορα αφού υπογράφεται άγγλο-οθωμανικό Σύμφωνο το οποίο ρυθμίζει τη διαδικασία διεκδίκησης των πολυπόθητων Στενών του Βοσπόρου προς όφελος του Σουλτάνου. Οι ναπολεόντειοι πόλεμοι επιβεβαίωσαν σε ένα βαθμό τις στρατηγικές εξωτερικής πολιτικής των δύο αυτοκρατοριών οι οποίες θα συνεχίσουν να εκδηλώνονται στο ίδιο πλαίσιο μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Οι Οθωμανοί επιδίωκαν διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων με σκοπό να κρατήσουν ακέραιη την επικράτειά τους. Οι Ρώσοι με τη σειρά τους

αποσκοπούσαν συνεχώς σε εδαφικό κέρδος με σκοπό να διατελέσουν σημαντικό ρόλο στο παγκόσμιο εμπόριο.

Οι δεκαετίες του 1820 και του 1830 είναι καθοριστικής σημασίας για τα εδαφικά κεκτημένα των Οθωμανών, αφού εκδηλώνονται πολλά εθνικά κινήματα με τη μορφή επανάστασης στα Βαλκάνια. Ο Τσάρος είναι αποφασισμένος να αποκομίσει οφέλη εκ της σταδιακής παρακμής της «ασθμαίνουσας αυτοκρατορίας». Πιο συγκεκριμένα το 1826 υπογράφεται η Συνθήκη του Άκερμαν μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, η οποία προβλέπει την αυτονομία της Μολδοβλαχίας και της Σερβίας, την αναγνώριση των ρωσικών κτήσεων στην περιοχή του Καυκάσου που προηγήθηκαν μερικά χρόνια πριν, καθώς και την παραχώρηση δικαιώματος ελεύθερης ναυσιπλοΐας στις οθωμανικές θάλασσες. Το 1828 ξεσπά νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος με αποτέλεσμα τη νίκη των Ρώσων και την υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης η οποία κατοχύρωνε για τους Ρώσους μικρή εδαφική προέκταση στο Δούναβη καθώς επίσης και επιβεβαίωση της ρωσικής προσάρτησης της Αρμενίας και της Γεωργίας. Το 1833 όμως οι δύο αυτοκρατορίες, παρά τα αντιμαχόμενα συμφέροντα σε πολλούς τομείς, δεν διστάζουν να συμμαχήσουν εναντίον του Αιγύπτου Μεχμέτ Αλί, με τη Συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσί.

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος (1853-1856) κίνησε το ενδιαφέρον των υπολοίπων μεγάλων δυνάμεων αφού η Ρωσία προέβαλε σθεναρά το αίτημα της ανακήρυξης της ως επίσημης προστάτιδας δύναμης των ορθόδοξων χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα εξαπέλυσε απειλές για περαιτέρω εδαφική επέκταση, η οποία κάμφθηκε πλήρως μετά την ήττα της, την υπογραφή της Συνθήκης των Παρισίων και την επιστροφή των εδαφών της Μολδοβλαχίας και του Δούναβη στους Οθωμανούς. Ο Εύξεινος Πόντος κηρύσσεται ουδέτερη ζώνη και η Ρωσία θα χάσει πλήρως το δικαίωμα να εμφανίζεται ως η προστάτιδα δύναμη των ορθοδόξων.

Η επόμενη, και τελευταία, μεγάλης κλίμακας σύγκρουση μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών ανήκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Οθωμανοί τάχθηκαν υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων ενώ οι Ρώσοι πολέμησαν υπέρ της Αντάντ με αποτέλεσμα τη διεξαγωγή αρκετών μαχών στην περιοχή του Καυκάσου στην οποία οι Οθωμανοί έχασαν μεγάλο μέρος των εδαφών κατά την προηγούμενη τριακονταετία. Η Οκτωβριανή επανάσταση η οποία εκδηλώθηκε το 1917 και έβγαλε εν τέλει τη Ρωσία από τον πόλεμο, αντιμετώπιστηκε με ικανοποίηση από τους Οθωμανούς οι οποίοι σταδιακά προετοιμάζονταν για την εκκοσμίκευση του κράτους τους. Έτσι το 1918 οι οθωμανικές δυνάμεις προσάρτησαν την Υπερκαυκασία μετά τη Συνθήκη ανακωχής του Μπρεστ-

Λιτοφσκ. Παράλληλα η συγκεκριμένη επέκταση αποτελεί τη μοναδική πρακτική έκφραση του θεωρητικού δόγματος του «παντουρκισμού» το οποίο προέβλεπε την ένωση των τουρκογενών λαών της Κεντρικής Ασίας με εκείνον της Τουρκίας. Η ιδέα αυτή ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στις τάξεις των Νεότουρκων, όμως ελλείπει κάποιου συντονισμένου σχεδίου οικοδόμησης εθνικιστικής πολιτικής στην Κεντρική Ασία εκείνη την περίοδο, εξασθένησε γρήγορα.² Το 1918 οι Οθωμανοί έφτασαν έως το Μπακού, όμως αποσύρθηκαν ένα χρόνο αργότερα με τις τρεις Δημοκρατίες της Υπερκαυκασίας (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Γεωργία) να προσπαθούν πλέον να επιβάλουν την ανεξαρτησία τους.

Η άνοδος των Νεότουρκων, και ειδικότερα του Κεμάλ στην εξουσία από την πλευρά των Οθωμανών, και των Μπολσεβίκων από την πλευρά των Ρώσων, διαμόρφωσε διαφορετικά τις εξελίξεις στο διπλωματικό επίπεδο. Ο Κεμάλ από την πλευρά του επιχειρεί να βρει συμμάχους έτσι ώστε να ξεφύγει από το αδιέξοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και από την άλλη οι Μπολσεβίκοι επιχειρούν τη σύναψη συμφωνιών ώστε να ξεφύγουν από τη διπλωματική απομόνωση. Έτσι σε ένδειξη καλής θέλησης οι Μπολσεβίκοι εξέδωσαν το 1917 επίκληση προς τους μουσουλμάνους της Ανατολίας αλλά και της Ρωσίας πως ακυρώνουν κάθε μυστική συμφωνία για κατάληψη της Κωνσταντινούπολης αλλά και τη Συμφωνία Sykes-Picot η οποία αφορούσε το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³ Παράλληλα ο Κεμάλ προσεγγίζει τη νέα καθεστηκυία τάξη της αναδυόμενης Σοβιετικής Ένωσης τον Μάιο του 1919 και διαμηνύει πως αποκηρύσσει κάθε είδους παντουρκική ιδέα από το εθνικό κράτος που σκόπευε να δημιουργήσει.⁴ Οι σχέσεις των δύο μελλοντικών καθεστώτων συσφίχθηκαν σημαντικά, γεγονός που εκφράστηκε αρχικά με την υπογραφή της Συνθήκης Φιλίας στη Μόσχα το 1921 και έμπρακτα το αμέσως επόμενο διάστημα, με τους Οθωμανούς να βοηθούν τους Μπολσεβίκους στην προσπάθειά τους να προσαρτήσουν την περιοχή του Καυκάσου το 1922.

Με την ανακήρυξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας σε Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε Τουρκική Δημοκρατία, εγκαινιάζεται μία περίοδος συνεννόησης, συνεργασίας και διπλωματικής ηρεμίας για τις δύο χώρες. Τον Δεκέμβριο του 1925 υπογράφεται η Συνθήκη Ουδετερότητας και Φιλίας η οποία ανανεώθηκε με το Πρωτόκολλο του 1929.

² Hale. Σελ. 66.

³ Feroz Ahmad κ.ά., *Ο ρόλος και η θέση της Τουρκίας στον κόσμο. Σύγχρονη πραγματικότητα και μελλοντικές προκλήσεις*, επιμέλ. Δημήτρης Καιρίδης και Leonore Martin (Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2006). Σελ.18

⁴ Hale. Σελ. 79.

Παρατηρώντας τα αναδυόμενα φασιστικά καθεστώτα στην Ευρώπη, Τουρκία και Σοβιετική Ένωση συμφωνούν πως κανένα από τα συμβαλλόμενα μέρη της Συμφωνίας δεν θα αναλάβει δεσμεύσεις σε τρίτα κράτη, μη έχοντας την έγκριση της άλλης πλευράς.

Στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Τουρκία κατάφερε να μείνει ουδέτερη, χωρίς όμως να είναι δυνατή η επανάληψη παρόμοιας πολιτικής και κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η Σοβιετική Ένωση ανακάλεσε το 1945 τη Συνθήκη Ουδετερότητας και Φιλίας και ισχυρίστηκε νέες εδαφικές διεκδικήσεις όπως επίσης εγκατάσταση σοβιετικών στρατιωτικών βάσεων στα Στενά καθώς και ελεύθερη διέλευση των σοβιετικών πλοίων σε αυτά. Η Τουρκία προέβαλε τον διεθνή παράγοντα ως αντίβαρο σε ενδεχόμενη αναθεώρηση της Συμφωνίας, ωστόσο υπήρχε ο φόβος μιας ενδεχόμενης σοβιετικής εισβολής έχοντας υπόψη στρατιωτικές κινητοποιήσεις που λάμβαναν χώρα γύρω από τα σύνορά της. Έτσι λοιπόν προσπάθησε να συνταχθεί με τις δυνάμεις της Δύσης και κατά συνέπεια να επιδιώξει την είσοδό της στο NATO με ταχείς ρυθμούς ενώ παράλληλα να εξασφαλίσει την αμερικανική βοήθεια σε οικονομικό και διπλωματικό επίπεδο.

Η είσοδος της Τουρκίας στο NATO πραγματοποιείται το 1952. Ένα χρόνο αργότερα πεθαίνει ο Στάλιν με αποτέλεσμα τη χαλάρωση της σοβιετικής πολιτικής απέναντι στην Τουρκία και την απόσυρση των εδαφικών διεκδικήσεων. Από το σημείο αυτό οι κρίσεις στις οποίες εμπλέκονταν οι δύο χώρες αποτελούν προϊόν διεθνούς παράγοντα και όχι αφορμή μονομερούς ενέργειας. Οι κρίσεις αυτές αφορούν τόσο τις σχέσεις του NATO με τη Μέση Ανατολή, και την επιρροή στα αναδυόμενα κράτη, όσο και την κρίση των πυραύλων στην οποία η Τουρκία διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο κατά το 1962. Η κρίση των πυραύλων αποτελεί σημείο αναφοράς για τις σχέσεις των δύο χωρών, αφού ήταν πιο φανερό από ποτέ μία ενδεχόμενη γενικευμένη σύρραξη. Ωστόσο η τελική απομάκρυνση των πυραύλων από το έδαφος της Τουρκίας λειτούργησε πυροσβεστικά προς τη βελτίωση των διμερών σχέσεων.

Παρόλα αυτά η Σοβιετική Ένωση δεν σταμάτησε την άσκηση πίεσης στην Τουρκία έτσι ώστε να παραμείνει ουδέτερη. Τα κίνητρά της χαρακτηρίζονται ως εδαφικά, λόγω της εξαιρετικά σημαντικής γεωπολιτικής θέσης της Τουρκίας στην περιοχή, και κάθε άλλο παρά ιδεολογικά. Έτσι εγκαινιάστηκε μια περίοδος μεγάλης οικονομικής βοήθειας από την Σοβιετική Ένωση με σκοπό την ανάπτυξη της βιομηχανίας μεταξύ των ετών 1967-1979. Σε αυτά τα χρόνια η Τουρκία λαμβάνει την υψηλότερη οικονομική βοήθεια

από τους Σοβιετικούς σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο αναπτυσσόμενο κράτος.⁵ Κατόπιν η Σοβιετική Ένωση συμφώνησε σιωπηρά στην πολιτική της Τουρκίας απέναντι στην Κύπρο, κατά τη δεκαετία του 1960, με σκοπό την ικανοποίηση του τουρκικού παράγοντα. Όμως η εισβολή στην Τσεχοσλοβακία κατά το 1968 τερμάτισε κάθε ελπίδα της Τουρκίας για ουδετερότητα με αποτέλεσμα να σπεύσει προς σύσφιξη σχέσεων και σύναψη συμφωνιών στήριξης με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ). Έτσι η Τουρκία το 1980 υπογράφει τη Συμφωνία για Αμυντική και Οικονομική Συνεργασία με τις ΗΠΑ με αποτέλεσμα να λάβει υψηλά ποσά για στρατιωτική και οικονομική βοήθεια.⁶

Η υπογραφή της Συμφωνίας εξόργισε τη Σοβιετική Ένωση και οι σχέσεις των δύο χωρών κατά τη δεκαετία του 1980 περνάνε σε διαδικασία αμοιβαίας καχυποψίας. Από την πλευρά της η Τουρκία άσκησε αυστηρή κριτική στην εισβολή της ΕΣΣΔ στο Αφγανιστάν με αποτέλεσμα την ίδια περίοδο να σταματήσει η Σοβιετική οικονομική βοήθεια. Οι τουρκοσοβιετικές σχέσεις αποκαθιστώνται με την άνοδο του Γκορμπατσόφ στην εξουσία με τα αποτελέσματα να διαφαίνονται κυρίως στον οικονομικό τομέα. Πιο συγκεκριμένα ο όγκος του εμπορίου μεταξύ των δύο χωρών τετραπλασιάζεται από το 1987 έως το 1990 ενώ παράλληλα Τούρκοι εργολάβοι αναλαμβάνουν σημαντικά κατασκευαστικά έργα στη Σοβιετική Ένωση.⁷ Όμως η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης θα αλλάξει εντελώς τα δεδομένα στο διεθνές σύστημα. Ο πολιτικός, οικονομικός και ιδεολογικός μετασχηματισμός της διεθνούς σκέψης θα καθορίσει τα νέα δεδομένα και τις νέες σφαίρες επιρροής σε ένα αναδυόμενο πολυπολικό σύστημα με νέα πεδία διαμάχης.

2.2 Μεταψυχροπολεμικές ρωσοτουρκικές σχέσεις

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης έφερε τεράστιες αλλαγές στη διεθνή σκηνή. Το διπολικό σύστημα κατέρρευσε, ενώ παράλληλα αναδυόταν ένα σύστημα το οποίο διέθετε πολλούς «παίκτες» στη χάραξη της διεθνούς πολιτικής. Το σύστημα αυτό απαιτούσε νέα προσέγγιση από τις υπερδυνάμεις, και ιδιαίτερα από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στον αντίποδα η Ρωσία προσπαθούσε να επανακαθορισθεί στο διεθνές σύστημα ως μία εκ των

⁵ Gu Guan-Fu, 'Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy', *Soviet Studies*, 35.1 (1983), 71–89 <<http://www.jstor.org/stable/151493>>. Σελ. 78.

⁶ Jim Zanotti, *CRS Report for Congress Turkey-U.S. Defense Cooperation: Prospects and Challenges*, 2011 <www.crs.gov> [ημερομηνία πρόσβασης 16 Φεβρουάριος 2020]. Σελ. 4.

⁷ Hale. Σελ. 212.

υπερδυνάμεων η οποία θα είχε κεντρικό λόγο στις εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Για να επιτευχθεί αυτό, θα χρειαζόταν αρχικά να εξασφαλισθεί η ασφάλεια στο περιβάλλον γύρω από τα σύνορά της έτσι ώστε να διασφαλίσει τα «νώτα» της σε μια περίοδο ανακατάταξης και συνεχούς αλλαγής δεδομένων στο διεθνές σύστημα περιφερειακών δυνάμεων.

Οι σχέσεις των δύο χωρών στις αρχές της δεκαετίας του 1990 περνούν μία σύντομη κρίση δεδομένης της κατάργησης των κοινών συνόρων μεταξύ των δύο χωρών αλλά και την ανάδυση νέων μικρότερων κρατών στην Κεντρική Ασία. Πιο συγκεκριμένα η Τουρκία επιχειρώντας μία ευρύτερη ανάμειξη στο εσωτερικό των αναδυόμενων κρατών επανέφερε εν μέρει την ιδεολογία του παντουρκισμού, χωρίς ωστόσο επίσημη έκφραση ή καθοδήγηση, καθώς και την ενεργή συμμετοχή της στις υποθέσεις μεταξύ των κρατών του Καυκάσου. Γρήγορα όμως η συγκεκριμένη κατάσταση μεταβλήθηκε, δεδομένων των συνεχών ανακατατάξεων στην περιοχή.

Από το 1992 ξεκινά μια μακρά περίοδος εκτεταμένης ευημερίας και βελτίωσης των ρωσοτουρκικών σχέσεων. Η ειδοποιός διαφορά στην εγκαινίαση της συγκεκριμένης περιόδου ευημερίας αφορά τις αυξημένες επισκέψεις αξιωματούχων και κυβερνητικών αρχηγών ανάμεσα στις δύο χώρες. Πιο συγκεκριμένα κατά την περίοδο 1992 έως 1996 υπογράφηκαν 15 Συμφωνίες και Πρωτόκολλα που αφορούσαν συνεργασία σε νευραλγικούς τομείς κρατικής συγκρότησης και ανάπτυξης και ειδικότερα σε θέματα εκπαίδευσης, πολιτισμού, επιστήμης, οικονομίας και ενόπλων δυνάμεων.⁸ Το 1992 υπογράφεται η Συνθήκη για τις Αρχές των Σχέσεων κατά την επίσκεψη του Σ. Ντεμιρέλ στη Ρωσία. Η Συνθήκη θέτει τις βάσεις για διευρυμένη συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών και συγκεκριμένα αμοιβαίο σεβασμό για την εδαφική κυριαρχία, πολιτική ανεξαρτησία, καμία εμπλοκή σε εσωτερικές υποθέσεις, διασφάλιση ισότητας κοινών συμφερόντων, καθώς και αποτροπή χρήσης βίας εκ των δύο πλευρών για την επίλυση των διμερών ζητημάτων.⁹ Το 1992 ιδρύεται με υπογραφή έντεκα χωρών, ανάμεσά τους η Ρωσία και η Τουρκία, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ). Στόχος του διεθνούς οργανισμού ήταν η συντονισμένη οικονομική και πολιτική δράση, αποσκοπώντας στη βελτίωση των διμερών και πολυμερών σχέσεων στη βάση των αρχών του διεθνούς δικαίου. Σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζεται ως ένωση χαλαρών

⁸ Şener Aktürk, 'Turkish–Russian Relations after the Cold War (1992–2002)', *Turkish Studies*, 7.3 (2006), 337–64 <<https://doi.org/10.1080/14683840600891034>>. Σελ. 340.

⁹ 'Turkey's Political Relations With Russian Federation / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs' <http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-russian-federation.en.mfa> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Μάρτιος 2020].

οικονομικών σχέσεων με στόχο την περαιτέρω ενίσχυση της συμμετοχής στον Οργανισμό και από άλλα ενδιαφερόμενα κράτη καθώς και την ενθάρρυνση της συμμετοχής στη διαδικασία εκ μέρους διεθνών οικονομικών και νομικών θεσμών.¹⁰

Ο Οργανισμός, με την ίδρυσή του, δημιούργησε παράλληλα θεσμούς – όργανα τα οποία ανέλαβαν συγκεκριμένα χαρτοφυλάκια. Χαρακτηριστικές είναι οι δηλώσεις αξιωματούχων του οι οποίοι, στα πρώτα στάδια διαμόρφωσής του, εξέφρασαν την ελπίδα χρησιμοποίησης κυρίως πετρελαίου και φυσικού αερίου για την οικοδόμησή του στα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα. Όμως με την πάροδο των ετών ο ΟΣΕΠ γινόταν ολοένα και πιο ήπιος όσον αφορά την επιρροή που ασκούσε στα κράτη – μέλη του.¹¹ Οι θεσμοί οι οποίοι ιδρύθηκαν ήταν το Επιχειρηματικό Συμβούλιο, η Τράπεζα Ανάπτυξης και Εμπορίου Ευξείνου Πόντου, το Διεθνές Κέντρο Μελετών Ευξείνου Πόντου και η Κοινοβουλευτική Συνέλευση.

Ωστόσο η επιρροή του οργανισμού αμφισβητήθηκε έμπρακτα από τις πολιτικές της Ρωσίας απέναντι σε αυτόν. Η περιφρόνηση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής προς τον ΟΣΕΠ διαφαίνεται από τη δέκατη επέτειο ίδρυσης του Οργανισμού και τη συγκέντρωση που έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη το 2002. Στη συγκέντρωση αυτή παραστάθηκαν οι πρόεδροι όλων των κρατών μελών, ενώ τη Ρωσική Ομοσπονδία εκπροσώπησε πρόσωπο από το επιτελείο του Υπουργείου Εξωτερικών.¹²

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 οι εξωτερικές σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας ενισχύθηκαν ακόμα περισσότερο φτάνοντας σε πρωτόγνωρα επίπεδα συνεργασίας. Πραγματοποιούνται επάλληλες επισκέψεις των πρωθυπουργών των δύο χωρών με σκοπό την περαιτέρω βελτίωση των διμερών σχέσεων. Η κοινή θέση των δύο χωρών αφορούσε την από κοινού εναντίωση στην τρομοκρατία και συμφωνήθηκε μία διμερής συνεργασία στον εξαιρετικής σημασίας τομέα της ενέργειας ο οποίος αποτέλεσε προτεραιότητα από αυτό το σημείο και για τις δύο χώρες, ωστόσο για διαφορετικούς λόγους. Το αποτέλεσμα των συνεχών συζητήσεων κορυφώνεται με την έλευση του 21^{ου} αιώνα και την υπογραφή σημαντικών συμφωνιών. Το 2001 υπογράφεται το Σχέδιο Δράσης για τη Συνεργασία στην Ευρασία από τους Υπουργούς Εξωτερικών των δύο χωρών.

Το Σχέδιο Δράσης αφορούσε τη συνεργασία των δύο χωρών σε πολυδιάστατο επίπεδο στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού και φιλίας ενώ παράλληλα εγκαινίασε την

¹⁰ ‘BSEC - Black Sea Economic Cooperation’ <<http://www.bsec-organization.org/our-mission>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Μάρτιος 2020].

¹¹ Aktürk. Σελ.350.

¹² Στο ίδιο.

ευρύτερη οικονομική συνεργασία στις ήδη διαμορφωμένες καλές σχέσεις των δύο χωρών. Προβλέφθηκε επίσης και η σύσταση μιας Κοινής Ομάδας Εργασίας μεταξύ των Υπουργείων Εξωτερικών των δύο χωρών.¹³ Στόχος αποτελούσε ο συνεχής διάλογος και η πεποίθηση εξεύρεσης λύσεων για όλα τα ενεργά ζητήματα στην περιοχή τα οποία αφορούν τα συμφέροντα των δύο χωρών. Στο πεδίο των εξοπλισμών, υπογράφεται το 2002 η Συμφωνία Πλαίσιο για τη Συνεργασία στον Στρατιωτικό Τομέα και η Συμφωνία για τη Συνεργασία στην Εκπαίδευση Στρατιωτικού Προσωπικού μετά από επισκέψεις υψηλόβαθμων αξιωματούχων των δύο χωρών.¹⁴

Κατόπιν σε διεθνές στρατιωτικό επίπεδο υπογράφηκε προηγουμένως, κατά τον Απρίλιο του 2001, η συμφωνία για τη δημιουργία της Ομάδας Ναυτικής Συνεργασίας του Ευξείνου Πόντου (BLACKSEAFOR). Η σύσταση της εν λόγω ομάδας πραγματοποιήθηκε κατόπιν πρωτοβουλίας της τουρκικής πλευράς, ενώ περιείχε συνολικά έξι χώρες (Τουρκία, Ρωσία, Ουκρανία, Βουλγαρία, Γεωργία, Ουκρανία).¹⁵ Η δημιουργία της αφορούσε την ενίσχυση της ειρήνης στην περιοχή και την εξασφάλιση σταθερότητας, τουλάχιστον σε στρατιωτικό επίπεδο, ακολουθώντας παρόμοια λογική, δηλαδή της επίτευξης μιας πολυεθνικής – πολυπολικής συνεννόησης, με εκείνη του ΟΣΕΠ.

Οι δύο χώρες θα λάβουν κοινή θέση εναντίωσης στον πόλεμο των ΗΠΑ απέναντι στο Ιράκ, το 2003. Αρχικά διαμαρτυρήθηκαν προφορικά σε έντονο τόνο, αντιτιθέμενοι τόσο στον πόλεμο, όσο και στις οικονομικές κυρώσεις. Στις μονομερείς επιμέρους διεργασίες εναντίωσης η Ρωσία έπραξε ανάλογα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ενώ από την πλευρά της η Τουρκία αρνήθηκε το αίτημα των ΗΠΑ για χρήση του εδάφους της με σκοπό εισβολή στο Ιράκ από τα βόρεια σύνορά του.¹⁶ Η κίνηση αυτή αναμφίβολα έφερε τις δύο χώρες πιο κοντά, στο ευρύτερο κλίμα συνεργασίας που οικοδομήθηκε τα προηγούμενα χρόνια, και δημιούργησε προσδοκίες για ενίσχυση της πολιτικής και οικονομικής συνεργασίας. Παράλληλα δημιουργήθηκαν ιδέες, κυρίως μετά την υλοποίηση του ΟΣΕΠ και του BLACKSEAFOR, για διμερή στρατιωτική συμμαχία, οι οποίες εκφράστηκαν έμπρακτα από τον Γενικό Γραμματέα του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας της Τουρκίας Tuncer Kilinc ο οποίος το 2002 υποστήριξε πως η Τουρκία

¹³ ‘Turkey’s Political Relations With Russian Federation / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’.

¹⁴ Aktürk. Σελ. 344.

¹⁵ ‘BLACKSEAFOR / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <<http://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 4 Μάρτιος 2020].

¹⁶ Sener; Aktürk κ.ά., ‘Russia’s Relations with Turkey, Bulgaria and Romania’ <<https://doi.org/10.3929/ethz-a-009920685>>. Σελ. 3.

έπρεπε να αναζητήσει μια στρατιωτική συμμαχία με τη Ρωσία και το Ιράν εναντίον της Ευρωπαϊκής Ένωσης.¹⁷

Τον Δεκέμβριο του 2004 ο Βλαντίμιρ Πούτιν έγινε ο πρώτος εν ενεργεία πρόεδρος της Ρωσίας ο οποίος επισκέφθηκε την Τουρκία μέσα σε διάστημα τριάντα δύο ετών, γεγονός που αναδεικνύει τη νέα τροπή των σχέσεων των δύο χωρών στη νέα χιλιετία.¹⁸ Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης υπογράφηκε από τους δύο προέδρους η Κοινή Δήλωση Εντατικοποίησης της Φιλίας και Συνεργασίας με Πολυδιάστατο Χαρακτήρα. Με αυτή τη Συμφωνία οι πρόεδροι διασφάλισαν την ύπαρξη ευρύτερων κοινών συμφερόντων στην περιοχή τα οποία ήταν αρκετά για να φέρουν τις δύο χώρες στο κοινό σημείο της αναζήτησης συνεργασίας και διαλόγου με σκοπό να εξασφαλισθεί η πολιτική, οικονομική και στρατιωτική σταθερότητα στο ευρύτερο ευρασιατικό πεδίο.

Η πρώτη σοβαρή κρίση της νέας χιλιετίας για τις ολοένα και βελτιωμένες ρωσοτουρκικές σχέσεις εκτυλίσσεται το 2008 και αφορά την εμπλοκή της Ρωσίας στη διαμάχη της γεωργιανής κυβέρνησης με τους αποσχιστές της Νότιας Οσσετίας.¹⁹ Η διαμάχη ολοκληρώθηκε με ήττα για τη Γεωργία με αποτέλεσμα να χάσει ίσως ολοκληρωτικά την περιοχή της Νότιας Οσσετίας. Τα τουρκικά συμφέροντα ωστόσο πλήχθηκαν σημαντικά από την ευρύτατη υποστήριξη των Ρώσων προς τους αποσχιστές, αφού αποδυναμώθηκε σε μεγάλο βαθμό γεωπολιτικά καθώς και σε διπλωματικό επίπεδο ένας παραδοσιακός οικονομικός συνεργάτης στην περιοχή, αλλά και πολιτικός σύμμαχος.²⁰

Ωστόσο η πιο σοβαρή κρίση η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα αφορά τη διαχείριση του συριακού εμφυλίου. Η Ρωσία αποτελεί σταθερό υποστηρικτή του καθεστώτος Άσαντ τη στιγμή που η Τουρκία βρίσκεται στο απέναντι στρατόπεδο με αποτέλεσμα οι σχέσεις των δύο χωρών να βρίσκονται σε μια κρίση πολιτικών συμφερόντων την τελευταία δεκαετία. Κατά συνέπεια η ρωσική πλευρά επιμένει στην πολιτική εμπόδισης σοβαρών ενεργειών στο συριακό ζήτημα ενώ η τουρκική υποστηρίζει τη συριακή αντιπολίτευση σε όλα τα επίπεδα. Αποκορύφωμα και απότοκο της συριακής κρίσης στις σχέσεις των δύο χωρών ήταν η κατάρριψη ρωσικού μαχητικού από τουρκικό F-16 κοντά στα σύνορα με τη Συρία τον Νοέμβριο του 2015. Το γεγονός αυτό άλλαξε ολοκληρωτικά την πορεία σχεδόν δύο δεκαετιών διμερών σχέσεων με αναμφισβήτητα

¹⁷ Aktürk κ.ά. Σελ. 3

¹⁸ Suat Kiniklioğlu και Valeriy Morkva, 'An anatomy of Turkish–Russian Relations', *Southeast European and Black Sea Studies*, 7.4 (2007), 533–53 <<https://doi.org/10.1080/14683850701726013>>. Σελ.535.

¹⁹ Aktürk κ.ά. Σελ. 4.

²⁰ Στο ίδιο.

θετικό πρόσημο. Οι συνέπειες της πράξης αυτής θα είχαν αρνητικό αντίκτυπο στο άμεσο μέλλον, αφού η ρωσική κυβέρνηση επέβαλλε οικονομικό εμπάργκο καθώς και αναστολή του καθεστώτος ελεύθερης βίζας σε μια ένταση η οποία βρισκόταν σε τεταμένο στάδιο για περίπου επτά μήνες με σοβαρές επιπτώσεις ακόμα και στο ενεργειακό πεδίο.²¹

2.2.1 Λόγοι βελτίωσης των διμερών σχέσεων στη μεταψυχροπολεμική εποχή

Η μεταψυχροπολεμική περίοδος συμβολίζει μια νέα εποχή στον κόσμο καθώς και στις σχέσεις των δύο χωρών. Η Ρωσία αναλαμβάνει να διαμορφώσει τις πολιτικές της σε νέα βάση ενώ η Τουρκία γρήγορα αντιλαμβάνεται πως έφτασε η στιγμή για ολοκληρωτική στροφή στις σχέσεις της με τη Ρωσία, σε μια απόφαση πλήρως αντίθετη σε σχέση με το ιστορικό προηγούμενο των κρατών. Έτσι, ήδη από τη δεκαετία του 1990, εγκαινιάζεται μια ειρηνευτική περίοδος με συνεχείς επαφές οι οποίες κλιμακωτά εξαφανίζουν την ιστορική καχυποψία που διέκρινε τις σχέσεις των δύο χωρών για πολλούς αιώνες. Η εποχή της παγκοσμιοποίησης φέρνει δραστικές αλλαγές κυρίως στο πεδίο της οικονομίας οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν αφήνουν αδιάφορες τις κυβερνήσεις της Ρωσίας η οποία επιθυμεί ξανά τη στερέωσή της ως υπερδύναμη και από την άλλη πλευρά της Τουρκίας, η οποία επιθυμεί να αναδειχθεί ως μια περιφερειακή δύναμη σε μια εξαιρετικής γεωπολιτικής σημασίας περιοχή.

Ορισμένοι ωστόσο παράγοντες και εξελίξεις που σχετίζονταν τόσο με οικονομικά και πολιτικά όσο και με στρατιωτικά ζητήματα, έφεραν σύμπνοια συμφερόντων στις δύο πλευρές με αποτέλεσμα να χαραχθεί μια κοινή πολιτική σε ένα κοινό πλαίσιο συνεργασίας το οποίο διασφάλισαν οι διμερείς συμφωνίες οι οποίες ήταν αρκετές στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Παρά τις αρχικές εντάσεις, σχετιζόμενες με τη διαμάχη των νέων κρατών στην περιοχή του Καυκάσου και τη δημιουργία αντίστοιχων συμμαχιών, οι ρωσοτουρκικές σχέσεις πήραν άλλη τροπή στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990. Για τη συγκεκριμένη εξέλιξη μπορούν να χαρακτηριστούν υπεύθυνοι αρκετοί παράγοντες οι οποίοι επέφεραν τα αντίστοιχα αποτελέσματα.

Αρχικά η Τουρκία εγκαταλείπει σχετικά γρήγορα τις βλέψεις της για πολιτική επέκταση στα κράτη της Κεντρικής Ασίας.²² Η μεθοδευμένη επιχείρηση από πλευράς Τουρκίας να επεκταθεί πολιτιστικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά στις

²¹ Bezen Balamir Coşkun, 'Turkey's Relations with Russia after the Failed Coup: A Friend in Need of a Friend Indeed?', *New Middle Eastern Studies*, 9.1 (2019) <<https://doi.org/10.29311/nmes.v9i1.3117>>. Σελ.36.

²² Aktürk. Σελ. 345.

νεοσύστατες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας θα αναλυθούν εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο. Η τουρκική εξωτερική πολιτική γνώριζε πως έπρεπε να θυσιάσει κάτι σοβαρό ώστε να εξασφαλίσει σημαντική βελτίωση διμερών σχέσεων με έναν παραδοσιακό εχθρό, ο οποίος θα της παρείχε μεγαλύτερη σταθερότητα στην περιοχή καθώς και σταδιακά οφέλη τα οποία θα μεταφράζονταν σε θετικό πρόσημο στους οικονομικούς δείκτες και όχι μόνο. Έτσι αναλαμβάνει τη σταδιακή προσπάθεια επαναπροσέγγισης των σχέσεων με τη Ρωσία, αναθεωρώντας τους στόχους της εξωτερικής της πολιτικής.

Έπειτα οι δύο χώρες τάχθηκαν από κοινού ενάντια στις αποσχιστικές ομάδες οι οποίες στα τέλη της δεκαετίας του 1990 δρούσαν εξίσου στις δύο χώρες. Η Ρωσία κλήθηκε να αντιμετωπίσει το τσετσενικό ζήτημα, το οποίο εκτυλισσόταν στην αυτόνομη δημοκρατία της Τσετσενίας, μιας περιοχής κοντά στις δημοκρατίες του Καυκάσου η οποία απαιτούσε την ανεξαρτησία της από την αρχή της διάλυσης της ΕΣΣΔ με χαρακτηριστικό ένοπλο αγώνα. Από την πλευρά της η Τουρκία αντιμετώπιζε το κουρδικό ζήτημα το οποίο είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις ειδικότερα με τις δράσεις του Κουρδικού Εργατικού Κόμματος (PKK) και την εμβληματική προσωπικότητα του Αμπντουλάχ Οτσαλάν. Η Ρωσία παραδοσιακά υποστήριζε το PKK μέχρι το 1999, όταν αρνήθηκε την παροχή ασύλου στον Κούρδο ηγέτη αλλά προχώρησε στο κλείσιμο των γραφείων του κόμματος στην Μόσχα. Αντίστοιχα το 2002 η Τουρκία δήλωσε πρόθυμη να εκδώσει τον Τσετσένο καταζητούμενο, Movladi Udugon, εφόσον βρισκόταν εντός της επικράτειάς της.²³ Παράλληλα πραγματοποιούνταν κοινές δηλώσεις εκ των δύο πλευρών για έμπρακτη αντίσταση απέναντι στην τρομοκρατία.

Σημαντικός παράγοντας προς τη βελτίωση των διμερών σχέσεων αποτέλεσε η επιθυμία των δύο πλευρών για συμμετοχή σε πολυεθνικούς οργανισμούς με φόντο μια ευρύτερη συνεργασία σε πολλούς κλάδους. Το πρώτο βήμα έγινε με την ίδρυση του ΟΣΕΠ, ενώ διόλου ευκαταφρόνητο στοιχείο μεταβολής των σχέσεων ήταν η συμμετοχή στην κοινή στρατιωτική οργάνωση του BLACKSEAFOR. Η σημασία της οργάνωσης για κοινές ναυτικές επιχειρήσεις στον Εύξεινο Πόντο έγκειται στο γεγονός πως οι δύο χώρες συνεργάζονται στρατιωτικά για πρώτη φορά σε διάστημα πέντε αιώνων.²⁴ Η παραπάνω εξέλιξη δείχνει την τάση των δύο χωρών για προσαρμογή σε ένα πολυπολικό σύστημα διεθνών σχέσεων κατά την μεταψυχροπολεμική περίοδο, με κατανόηση του γεγονότος πως οι διεθνείς εξελίξεις θα επηρεάζονται από πολλά κέντρα αποφάσεων.

²³ Aktürk κ.ά. Σελ. 3.

²⁴ Aktürk. Σελ. 345.

Κατόπιν αξιοσημείωτο είναι πως οι δύο χώρες κράτησαν κοινή στάση απέναντι στις κυρώσεις στο Ιράκ, σε πρώτο βαθμό, και κατά συνέπεια στην εισβολή των ΗΠΑ. Η κίνηση αυτή φανερώνει αφενός την ύπαρξη κοινών συμφερόντων στην περιοχή για τις δύο χώρες, τα οποία ανάγονται κυρίως σε γεωπολιτικού και οικονομικού χαρακτήρα, και αφετέρου την εκδήλωση πρόθεσης για συμμαχία στη διεθνή σκηνή, γεγονός που αποτελεί σαφή πρόοδο για κάθε χώρα ξεχωριστά. Από την πλευρά της, η Ρωσία αναζητά περιφερειακές δυνάμεις στην περιοχή με κοινή πολιτική έτσι ώστε να προωθήσει τα συμφέροντά της ενώ η Τουρκία επιθυμεί να ανανεώσει τον γεωπολιτικό της ρόλο, δίνοντας παράλληλα ένα μήνυμα σύγκρουσης συμφερόντων προς τις ΗΠΑ.

Επίσης σημαντικός παράγοντας για τη βελτίωση των σχέσεων αποτέλεσε και το πεδίο της ενεργειακής συνεργασίας των δύο χωρών. Η συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού Blue Stream θα καθιστούσε την Τουρκία έναν σημαντικό καταναλωτή ρωσικού φυσικού αερίου το οποίο θα μεταδιδόταν απευθείας στην χώρα-προορισμός, μέσω της Μαύρης Θάλασσας, χωρίς την εμπλοκή τρίτων χωρών.²⁵ Παράλληλα το 2010 οι δύο χώρες υπογράφουν διακυβερνητική συμφωνία η οποία προβλέπει την κατασκευή πυρηνικού εργοστασίου στην πόλη Ακκούγιου, στη νότια ακτή της Τουρκίας. Αναμφίβολα ο ενεργειακός τομέας αποτελεί σημείο «κλειδί» για τη διαμόρφωση των εξωτερικών σχέσεων των δύο χωρών καθώς επίσης και πεδίο σοβαρών διενέξεων στην ευρύτερη περιοχή.

Τέλος ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας εξέχουσας βελτίωσης και αναβάθμισης των εξωτερικών σχέσεων των δύο χωρών αποτελεί το διμερές εμπόριο και η συνεχόμενη αύξηση του εμπορικού όγκου. Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 1) διακρίνεται ο εμπορικός όγκος των δύο χωρών σε μια καθοριστική για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων δεκαετία. Πιο συγκεκριμένα οι εισαγωγές της Τουρκίας από την Ρωσία διαθέτουν σταθερά ανοδική τάση. Το μεγαλύτερο μέρος των τουρκικών εισαγωγών αφορά τον κλάδο της ενέργειας, συνεπώς εξηγείται ο λόγος όπου εμφανίζονται υψηλά ποσά σε όγκο συναλλαγών.²⁶ Από την πλευρά της η Τουρκία προσπαθεί διαρκώς να καλύψει τα ελλείμματά της στον ενεργειακό τομέα, επιχειρώντας την εύρεση νέων προμηθευτών φυσικού αερίου, καθώς τα εξαγόμενα προϊόντα της είναι χαμηλού κόστους. Ωστόσο ο ρωσικός παράγοντας χαρακτηρίζεται μείζονος σημασίας για το τουρκικό εμπόριο. Η πτώση στον όγκο συναλλαγών, η οποία παρατηρείται μεταξύ των ετών 2008-

²⁵ Θα αναλυθεί εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο.

²⁶ Aktürk κ.ά. Σελ.6

2009 ανάγεται στο ευρύτερο πλαίσιο οικονομικής κρίσης που εκδηλώθηκε εκείνη την περίοδο.

Πίνακας 1: Τουρκικές εξαγωγές προς τη Ρωσία (μπλε χρώμα) και τουρκικές εισαγωγές από τη Ρωσία (κόκκινο χρώμα) σε εκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ.

Πηγή: TURKSTAT

2.2.2 Οι ρωσοτουρκικές σχέσεις στο πεδίο της θεωρίας των διεθνών σχέσεων

Οι σχέσεις των δύο χωρών εκτείνονται σε ένα μεγάλο διάστημα της ιστορίας και καλύπτουν ευρύ φάσμα διαμαχών και συγκρουόμενων συμφερόντων το οποίο δεν επέτρεπε καμία σχεδόν σύμπνοια. Η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή αποτέλεσε την μοναδική κυρίαρχης σημασίας συνθήκη στις σχέσεις των δύο χωρών για αρκετά χρόνια, όμως αναδείχθηκε ως μια διπλωματική νίκη των Ρώσων. Κατά τον 20ό αιώνα υπογράφηκε το Σύμφωνο Φιλίας το οποίο σε πρώτη φάση αναβάθμισε τις σχέσεις των δύο χωρών. Η ουσιαστική επανεκκίνηση πραγματοποιήθηκε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου όταν οι δύο χώρες εισήλθαν σε ένα ευρύτερο στρατηγικό πλάνο συνεργασίας το οποίο με βάση τα προαναφερόμενα δεδομένα, θα επιχειρηθεί η ανάλυσή του ως προς τις κυρίαρχες θεωρίες διεθνών σχέσεων.

Οι θεωρίες που αναμένεται να εξεταστούν είναι εκείνες του ρεαλισμού και ορισμένων πτυχών του νεοφιλελευθερισμού. Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει κατανοητό τι πρεσβεύει η κάθε σχολή σκέψης και πως ερμηνεύει τα γεγονότα με βάση τους κεντρικούς φιλοσοφικούς άξονες που χαρακτηρίζει την κάθε μια ξεχωριστά. Η ρεαλιστική θεώρηση πρεσβεύει συνολικά μια απαισιόδοξη ερμηνεία της ανθρώπινης

ζωής, στηριζόμενη στη διαρκή αντιπαλότητα που τη χαρακτηρίζει, και κατά συνέπεια διέπει και τις διεθνείς σχέσεις. Κάθε κράτος σύμφωνα με τους ρεαλιστές προασπίζει τα συμφέροντά του με κάθε τρόπο έχοντας ως στόχο την εθνική επιβίωση και την ασφάλεια ενώ βασικές έννοιες αποτελούν η διαρκής επιδίωξη απόκτησης ισχύος και το άναρχο διεθνές σύστημα.²⁷

Ο Kenneth Waltz, ίσως ο κορυφαίος διανοούμενος του νεορεαλιστικού μοντέλου πολιτικής σκέψης, επιδιώκει να αναδείξει μια σύγχρονη μορφή του κλασικού ρεαλισμού στην οποία διακρίνει τα διπολικά και τα πολυπολικά συστήματα. Το πρώτο μοντέλο διακρινόταν στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ενώ το δεύτερο στην περίοδο πριν και μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Δεν κρύβει την προτίμησή του στα διπολικά συστήματα υποστηρίζοντας πως παρέχουν μεγαλύτερη σταθερότητα στο διεθνές άναρχο σύστημα και πως, σε αντίθεση με τα πολυπολικά, οι παράγοντες οι οποίοι ενδεχομένως μπορούν να οδηγήσουν σε μια γενικευμένη σύρραξη είναι εμφανώς λιγότεροι. Κατόπιν δεν αποκλείει την ύπαρξη συμμαχιών καθώς υποστηρίζει πως τα μικρότερα κράτη μπορούν να συμμαχήσουν με τα μεγαλύτερα, ωστόσο η συνεργασία θα βρίσκεται στον κοινό παρονομαστή της απόκτησης ισχύος.²⁸ Σε κάθε περίπτωση, για τους ρεαλιστές η ισορροπία δυνάμεων διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις διακρατικές σχέσεις.

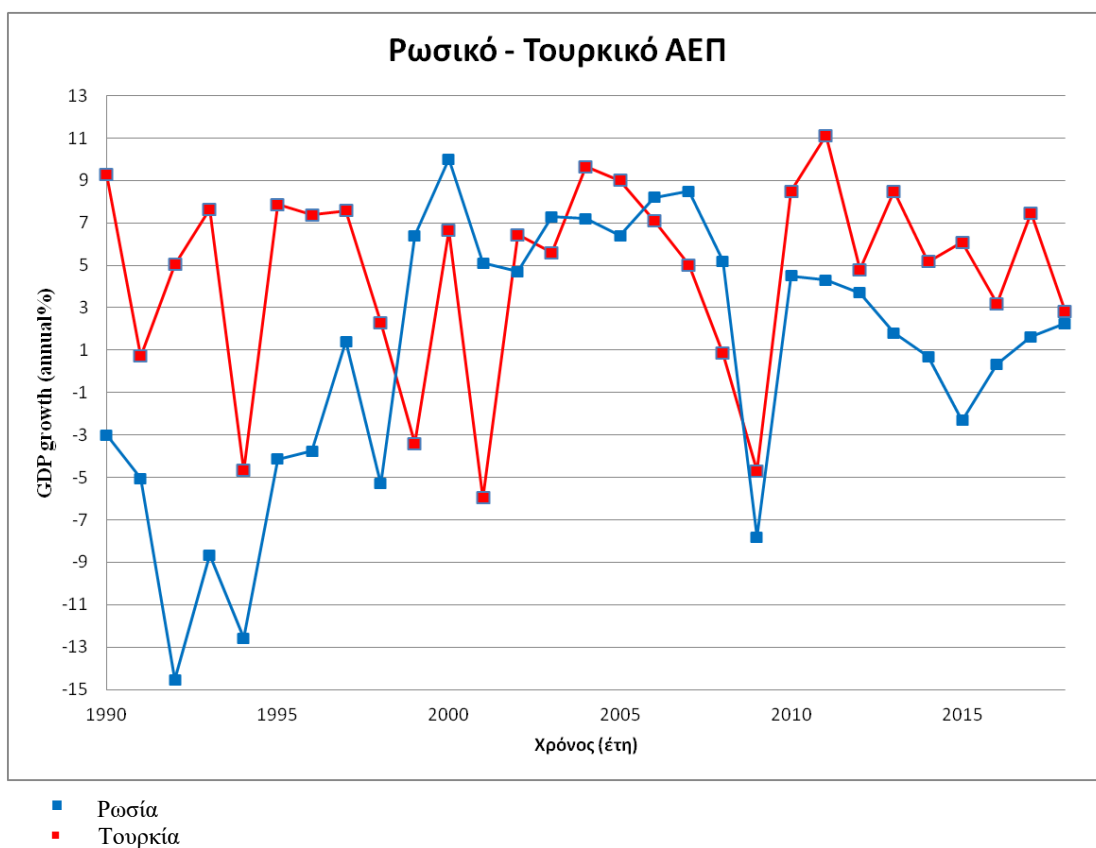
Στην επιμέρους περίπτωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων κυριαρχεί για αιώνες η διαρκής αντιπαλότητα και ο φόβος από πλευράς Τουρκίας λόγω των κοινών συνόρων με την Σοβιετική Ένωση καθώς και της σαφούς ανώτερης στρατιωτικής, οικονομικής και πληθυσμιακής δύναμης των Σοβιετικών. Όμως με την πτώση του Σιδηρού Παραπετάσματος οι ρεαλιστές υποστηρίζουν πως υφίσταται μία μείωση της απειλής για την Τουρκία από την πλευρά της Ρωσίας. Για αυτό ευθύνεται η κατάρρευση του ρωσικού ΑΕΠ σε σχέση με το τουρκικό μετά το 1990, το οποίο οδηγεί τη ρωσική οικονομία σε ένα αδιέξοδο και σε αναγκαστική μείωση ισχύος, γεγονός που επέτρεψε στην τουρκική πλευρά να επανατοποθετηθεί στο πεδίο των συζητήσεων για τα ζητήματα των δύο χωρών. Όπως φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα (Πίνακας 2) η τουρκική οικονομία βρίσκεται πολύ υψηλότερα σε σχέση με την αντίστοιχη ρωσική, γεγονός το οποίο επιτρέπει την επαναπροσέγγιση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής με βάση διαφορετικά δεδομένα σε σχέση με τις γειτονικές χώρες και όχι μόνο.

²⁷ Robert Jackson και Georg Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, επιμέλ. Παναγιώτης Τσάκωνας, μετάφρ. Χαράλαμπος Κωνσταντινίδης (Αθήνα: Gutenberg, 2006). Σελ.110.

²⁸ Στο ίδιο. Σελ.88

Η εν λόγω αποτύπωση αναδεικνύει τα τεράστια προβλήματα της ρωσικής οικονομίας στη μεταβαλλόμενη περίοδο προς μια φιλελευθεροποίηση του οικονομικού συστήματος. Οι αναπτυξιακές τάσεις επήλθαν με την εκμετάλλευση των ενεργειακών κοιτασμάτων ως μοχλό ανύψωσης των δεικτών της εθνικής οικονομίας, χωρίς όμως αυτό να μεταφράζεται σε πολύπλευρη οικονομική ανάπτυξη. Η ενεργειακή εξάρτηση καθιστά τη Ρωσία δέσμια των παροδικών οφελών που παρέχει, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο ένα φαύλο κύκλο στην ευρύτερη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Πίνακας 2: Ρωσικό – Τουρκικό ΑΕΠ (δείκτες ανάπτυξης στη μεταψυχροπολεμική εποχή).

Πηγή: Worldbank.org

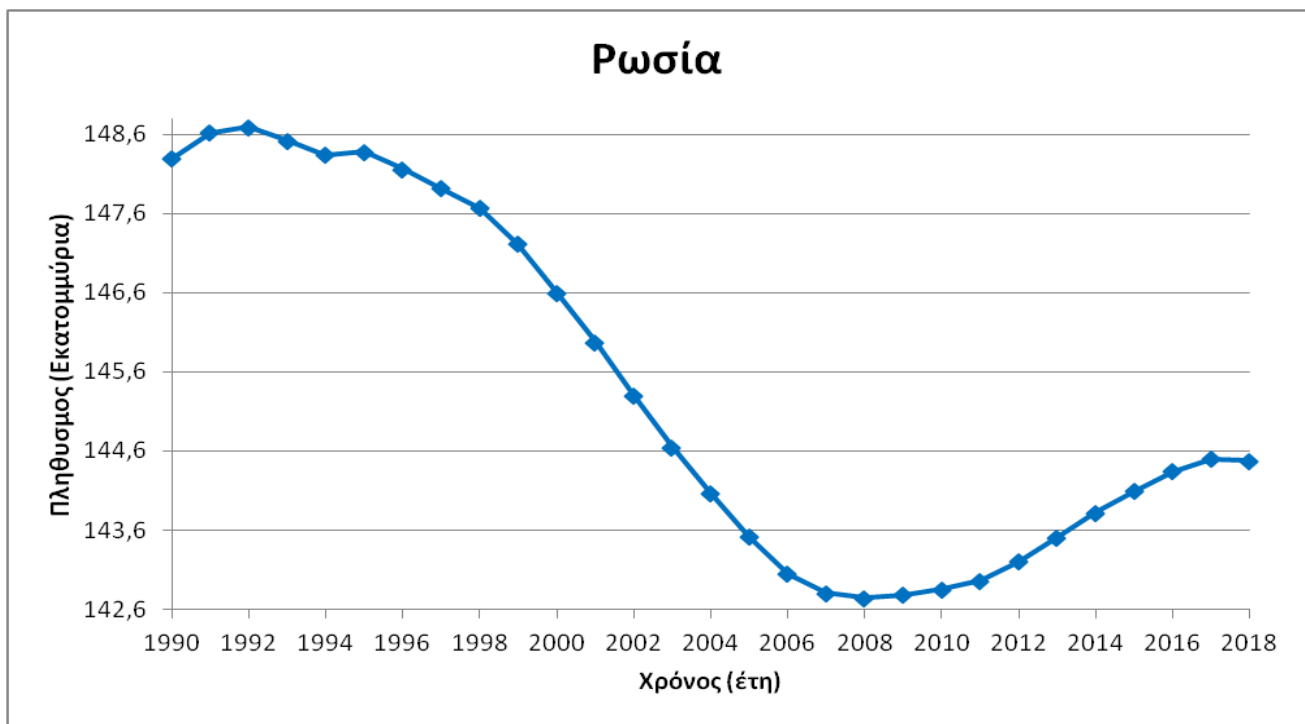
Στον τομέα του πληθυσμού παρατηρείται επίσης αξιοσημείωτη διαφορά η οποία δικαιολογεί την θέση του ρεαλισμού ως προς την μείωση της ρωσικής ισχύος και κατά συνέπεια τη μείωση της ρωσικής απειλής προς την Τουρκία. Ο ρωσικός πληθυσμός, όπως διακρίνεται παρακάτω (Πίνακας 3) εμφανίζει συνεχόμενη μείωση περίπου από το 1995 έως το 2009. Στον αντίποδα το ποσοστό του πληθυσμού της Τουρκίας που παρατηρείται στον Πίνακα 4 πραγματοποιεί γραμμική αύξηση σε όλη τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, μέχρι σήμερα. Στο διάστημα αυτό σημειώνεται μία βελτίωση και αργότερα

εντατικοποίηση των διμερών σχέσεων, γεγονός που προκύπτει από τη ρεαλιστική θεώρηση ως στρατηγική «ήττα» της Ρωσίας στο δημογραφικό και οικονομικό επίπεδο. Τα δεδομένα αυτά έφεραν τις δύο χώρες πιο κοντά σε διπλωματικό επίπεδο καθώς η Τουρκία μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης πραγματοποιεί οικονομική και πολιτική πρόοδο.

Η συνολική πληθυσμιακή σύγκριση των δύο κρατών αναδεικνύει σαφώς μεγάλο νικητή τη Ρωσία. Ωστόσο τα ιδιαίτερα δεδομένα τα οποία θέτουν την Τουρκία ως μία υπολογιζόμενη πληθυσμιακή δύναμη συντελούν το ποσοστό γήρανσης, θανάτων καθώς και των γεννήσεων. Συμπεριλαμβανομένου των στοιχείων αυτών, η ρωσική δημογραφική τάση καταγράφει μία ελεύθερη πτώση η οποία δικαιολογείται πλήρως με βάση την δύσκολη οικονομική συγκυρία στη διαδικασία της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής μετάβασης. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία εκ νέου σταθερή αύξηση του ρωσικού πληθυσμού, γεγονός το οποίο αναμένεται να κάνει αισθητή την παρουσία του στο άμεσο μέλλον.

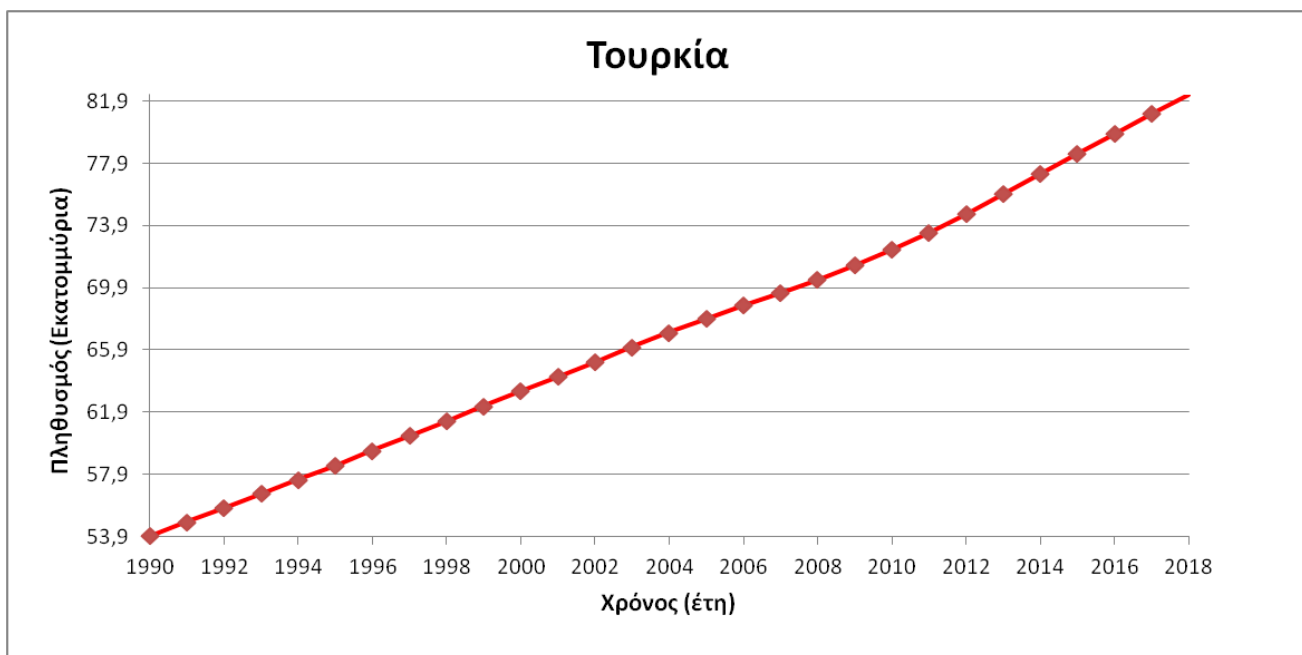
Από την άλλη πλευρά η τουρκική δημογραφική τάση βρίσκεται σε συνεχόμενη αύξηση κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Ο ρυθμός αύξησης γεννήσεων είναι ιδιαίτερα υψηλός, γεγονός που ανταποκρίνεται στην πλήρη αλλαγή του τουρκικού κοινωνικού ιστού τις τελευταίες δεκαετίες και την συνεχόμενη αύξηση των εσωτερικών αναγκών. Ο συγκεκριμένος ρυθμός πληθυσμιακής αύξησης δίνει πολλές υποσχέσεις για το μέλλον της τουρκικής διεθνούς πολιτικής η οποία αναμένεται να είναι πολυδιάστατη και να επεκτείνεται σε ένα ευρύ φάσμα γεωπολιτικών ζητημάτων και συμφερόντων στην Ευρασία.

Πίνακας 4: Αναλυτική δημογραφική πορεία ρωσικού πληθυσμού μετά το 1990

Πηγή: Worldbank.org

Πίνακας 3: Αναλυτική δημογραφική πορεία τουρκικού πληθυσμού μετά το 1990

Πηγή: Worldbank.org

Στον αντίποδα βρίσκεται η φιλελεύθερη θεώρηση των διεθνών σχέσεων η οποία κατανοεί το διεθνές σύστημα με έναν διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τους ρεαλιστές. Οι φιλελεύθεροι δεν πιστεύουν πως τα κράτη επιδιώκουν ισορροπία δυνάμεων μέσα σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα. Στον πυρήνα της φιλοσοφικής τους σκέψης βρίσκεται μία αισιόδοξη ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης και η πίστη σε πραγματική πρόοδο των διακρατικών σχέσεων με σαφή επιδίωξη ότι η συνεργασία είναι εφικτή στις διεθνείς σχέσεις χωρίς να χαρακτηρίζονται από διαρκή αντιπαλότητα.²⁹ Ωστόσο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η φιλελεύθερη προσέγγιση ανανεώθηκε και ξεχώρισε τέσσερις κατηγορίες του φιλελεύθερου δόγματος: τον θεσμικό φιλελευθερισμό, τον εμπορικό φιλελευθερισμό, τον δημοκρατικό φιλελευθερισμό και τον κοινωνιολογικό φιλελευθερισμό.³⁰

Στην περίπτωση των μεταψυχροπολεμικών ρωσοτουρκικών σχέσεων η νεοφιλελεύθερη αντίληψη μπορεί επίσης να ερμηνεύσει, χρησιμοποιώντας ορισμένους από τους κλάδους της, τη μεταστροφή των σχέσεων καθώς και να υπερασπίσει την άποψή της πως η μεταστροφή των σχέσεων δεν ήταν αποτέλεσμα των πιέσεων που δέχτηκε το διεθνές σύστημα κατά την εν λόγω περίοδο. Οι νεοφιλελεύθεροι θεωρούν πως η συνεργασία των κρατών είναι μια κοινή προσπάθεια για βελτίωση της ποιότητας ζωής όλων των ανθρώπων. Η συνεργασία βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και συνεννόηση των κρατών χωρίς την ύπαρξη καχυποψίας καθώς επίσης και χωρίς να είναι απότοκο της αμοιβαίας ανάγκης απόκτησης ισχύος με κάθε τρόπο.

Αρχικά ο θεσμικός φιλελευθερισμός προτείνει πως τα κράτη συγκροτούν διεθνείς οργανισμούς με σκοπό να πραγματοποιείται η λήψη αποφάσεων ως προϊόν ευρείας διακρατικής συζήτησης και όχι μονομερών ενεργειών. Τα κράτη λοιπόν αναγκάζονται να συμμορφωθούν με τις διεθνείς αποφάσεις στο ευρύτερο πλαίσιο συνεργασίας. Το νομικό πλαίσιο το οποίο διέπει τους διεθνείς θεσμούς υποχρεώνει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι αποφάσεις και να ενισχύεται η εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών.

Οι περιπτώσεις ίδρυσης του ΟΣΕΠ καθώς και του BLACKSEAFOR αποτελούν ξεκάθαρα παραδείγματα αυτής της θεώρησης. Η ίδρυσή τους αυτοανακηρύσσεται ως μεγάλη πρόοδος στις σχέσεις των δύο χωρών. Ωστόσο μέχρι σήμερα, ειδικά η περίπτωση του ΟΣΕΠ, δεν κατάφερε να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις σύμφωνα με τις οποίες ιδρύθηκε και πορεύθηκε τα πρώτα χρόνια δημιουργίας του. Τα υπεραισιόδοξα όνειρα των

²⁹ Jackson και Sorensen. Σελ. 164

³⁰ John Baylis, Steve Smith, και Patricia Owens, *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής. Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, επιμέλ. Δήμητρα Ασημακοπούλου, 5ο έκδ. (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013). Σελ. 166.

ιδρυτών του δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ και σταδιακά ο Οργανισμός περιθωριοποιήθηκε. Παρά το γεγονός αυτό όμως, δεν παύει να αποτελεί έναν διεθνή οργανισμό ο οποίος έφερε πιο κοντά τις δύο χώρες και επέτρεψε σε αυτές την επαναπροσέγγιση για την επίλυση πολλών εκ των ζητημάτων που τους έφερναν σε σύγκρουση τα προηγούμενα χρόνια, εργαζόμενοι εντός ενός κοινού πλαισίου διαρκούς συζήτησης.

Ο εμπορικός φιλελευθερισμός υποστηρίζει πως το εμπόριο μεταξύ των κρατών δρα καταλυτικά στη μείωση των πιθανοτήτων πρόκλησης συγκρούσεων μέσω των συναλλαγών. Το εμπόριο, ειδικά στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην οικονομία, την κοινωνία καθώς και την πολιτική. Οι εμπορικές συναλλαγές στην μεταψυχροπολεμική εποχή δρουν προς τη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων καθώς και του διεθνούς συστήματος ενώ παράλληλα ρυθμίζουν τον νευραλγικό οικονομικό παράγοντα.

Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας αυξήθηκαν κατακόρυφα κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, ενώ με την έλευση του 21^{ου} αιώνα ο εμπορικός όγκος συναλλαγών για τις δύο χώρες ανερχόταν σε πολλά εκατομμύρια δολάρια (Πίνακας 1). Η ενεργειακή συνεργασία των δύο χωρών εκτόξευσε το εμπορικό τους ισοζύγιο ενώ παράλληλα αναβάθμισε τις διμερείς σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 η εμπορική συνεργασία των δύο χωρών εντατικοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό δημιουργώντας σταδιακά σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ τους. Ο όγκος των εμπορικών συναλλαγών κατέπεσε περίπου του 2008 λόγω της διεθνούς οικονομικής κρίσης, όμως από το 2010 ξεκίνησε να βρίσκει τον ρυθμό του.

Ο κλάδος του δημοκρατικού φιλελευθερισμού υποστηρίζει πως οι χώρες οι οποίες διαθέτουν δημοκρατικό πολίτευμα έχουν την τάση να σέβονται τα ατομικά δικαιώματα ενώ παράλληλα να αποφεύγουν τον πόλεμο με γειτονικά κράτη.³¹ Τα δημοκρατικά κράτη προάγουν τον διάλογο και επιδιώκουν την εξεύρεση κοινής λύσης απέναντι σε οποιοδήποτε ζήτημα προκύψει στις διεθνείς σχέσεις. Οι φιλελεύθερες δημοκρατίες συνήθως συνδέονται με δεσμούς αλληλεξάρτησης οι οποίοι προκύπτουν είτε από σεβασμό στις αξίες του δημοκρατικού πολιτεύματος, είτε μέσω αμοιβαίου διαλόγου, είτε οικοδομώντας οικονομική συνεργασία η οποία προκύπτει μετά από στενές εμπορικές σχέσεις.

³¹ Baylis, Smith, και Owens. Σελ. 166.

Ο Μη-Κυβερνητικός Οργανισμός Freedom House (FH) ταξινομεί κάθε ανεξάρτητο κράτος, σε ετήσια βάση, ανάλογα με τις συνθήκες ελευθερίας οι οποίες επικρατούν σε αυτό. Η κλίμακα μέτρησης ανάγεται από το ένα έως το επτά με τα κράτη τα οποία έχουν λάβει βαθμολογία «ένα» να χαρακτηρίζονται ως τα πιο ελεύθερα, ενώ εκείνα που έλαβαν βαθμολογία «επτά» ως τα λιγότερο ελεύθερα. Οι ελευθερίες των δύο χωρών αξιολογούνται από το 1972, με την Σοβιετική Ένωση να κατατάσσεται ως «απολύτως μη-ελεύθερη» σε κλίμακα 7.0 με 5.5, τη στιγμή που η Τουρκία χαρακτηριζόταν ως «εν μέρει ελεύθερη» σε μία κλίμακα κυμαινόμενη από 5.0 έως 2.5.³² Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η Ρωσία χαρακτηρίστηκε ως «εν μέρει ελεύθερη» χώρα με την κλίμακα να κυμαίνεται από 4.5 έως 3.0 σε μια περίοδο από το 1991 έως το 1997.³³

Οι παραπάνω δείκτες συνεχίστηκαν με όμοιο ρυθμό και κατά τις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Ωστόσο οι δείκτες της δεκαετίας του 1990 αποκαλύπτουν τη δρομολόγηση συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών καθώς, έχοντας περίπου την ίδια κλίμακα ατομικών και πολιτικών ελευθεριών, η διμερής συνεργασία διευρύνθηκε, ανοίγοντας έναν ουσιαστικό διάλογο ο οποίος επέτρεψε στα κράτη να ξεφύγουν από την μακροχρόνια αντιπαλότητα. Οι ρωσοτουρκικές σχέσεις εξωτερικής πολιτικής εισήχθησαν σε μια νέα διάσταση ωστόσο η δημοκρατική θεωρία δεν λαμβάνει υπόψη της τις διαρκείς αυξομειώσεις των συγκεκριμένων χωρών στην κλίμακα ελευθερίας καθώς και τις κρίσεις τις οποίες προκλήθηκαν, παρά την κοινή τους κατάταξη.

³² 'Freedom in the World | Freedom House' <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world>> [ημερομηνία πρόσβασης 12 Μάρτιος 2020].

³³ Στο ίδιο.

Κεφάλαιο 3:

Μεθοδολογία

Η μεθοδολογία κατά την οποία εκπονείται η παρακάτω εργασία αφορά την επεξεργασία δεδομένων δευτερογενούς ανάλυσης. Η ανάλυση δευτερογενών δεδομένων πραγματοποιεί σταδιακή ανοδική πορεία από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, ως αποτέλεσμα της ευρύτερης στροφής προς την ποιοτική μέθοδο έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες καθώς και της προόδου των πληροφορικών συστημάτων και των μορφών αρχειοθέτησης. Ωστόσο δεν υπάρχει αυστηρά καθορισμένο πλαίσιο για την οριοθέτηση της εν λόγω έρευνας παρά μόνο κοινές παραδοχές οι οποίες εμπίπτουν στη λογική της συλλογής και ανάλυσης δευτερογενών δεδομένων. Συνεπώς δεν υφίσταται αυστηρή τυπολογία ως προς τις κατηγορίες και τους διαφορετικούς τύπους διεξαγωγής δευτερογενούς έρευνας.

Στο βασικό πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας συναντάται η συγκέντρωση και η χρήση υπαρχόντων ερευνητικών δεδομένων για την ανάλυση του επιμέρους θέματος, απαντώντας στα νέα ερωτήματα τα οποία θέτει ο ερευνητής.³⁴ Η επιλογή διερεύνησης ενός ερωτήματος επιστημονικού χαρακτήρα στις κοινωνικές επιστήμες, στη βάση ανάλυσης δευτερογενών δεδομένων, ανταποκρίνεται πλήρως στην ανάγκη καταγραφής των ιστορικών γνωρισμάτων ενός ιδιαίτερου χώρου, και στην προκειμένη περίπτωση τις διμερείς σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας. Έτσι λοιπόν η ανάγκη ανάλυσης δια της συγκεκριμένης μεθοδολογικής οδού προκύπτει από την προσπάθεια απάντησης δευτερογενών ερευνητικών ερωτημάτων τα οποία τίθενται στα επιμέρους κεφάλαια.³⁵

Σύμφωνα με την Heaton (2008), υπάρχουν τρεις κύριοι τρόποι ανάλυσης δευτερογενών δεδομένων. Αναλυτικότερα πρόκειται για την «επίσημη κοινή χρήση δεδομένων», την «ανεπίσημη κοινή χρήση δεδομένων» καθώς και για την «επαναχρησιμοποίηση δεδομένων που ανήκουν στον ίδιο ερευνητή».³⁶ Σύμφωνα με την πρώτο τρόπο, ο ερευνητής ανατρέχει σε δεδομένα τα οποία έχουν αρχειοθετηθεί και

³⁴ Janet Heaton, 'Secondary analysis of qualitative data: An overview', *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 2008, 33–45. Σελ. 33

³⁵ Tracy Long-Sutehall, Magi Sque, και Julia Addington-Hall, 'Secondary analysis of qualitative data: a valuable method for exploring sensitive issues with an elusive population?', *Journal of Research in Nursing*, 16.4 (2011), 335–44. Σελ. 337.

³⁶ Heaton. Σελ. 35.

προορίζονται για κοινή χρήση από συγκεκριμένο επίσημο φορέα, επιτρέποντας να επαναχρησιμοποιηθούν από τρίτους για επιμέρους έρευνες, με σεβασμό στα πνευματικά δικαιώματα των έργων τους. Η δεύτερη περίπτωση αφορά τον διαμοιρασμό δεδομένων απευθείας από τον πρώτο ερευνητή είτε εκείνος που διεξάγει τη δευτερογενή έρευνα ήταν μέλος της πρωτογενούς, είτε όχι, έχοντας ουσιαστικά διαφορετικό καθεστώς επί των δικαιωμάτων των δεδομένων που συλλέχθηκαν. Ο τρίτος τρόπος αφορά τη χρήση δεδομένων τα οποία συλλέχθηκαν από τον ίδιο ερευνητή που διεξάγει και τη δευτερογενή έρευνα. Σε αυτή την περίπτωση ο ερευνητής προσπαθεί να απαντήσει σε νέα ερωτήματα δευτερογενούς ανάλυσης.

Η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί τον πρώτο τρόπο ανάλυσης, παραθέτοντας και αναλύοντας δεδομένα τα οποία έχουν αναρτηθεί σε επίσημους φορείς και επιστημονικές βάσεις δεδομένων. Η αναφορά στις πηγές όπου αντλήθηκαν τα επιμέρους στοιχεία τα οποία απαντούν στα ερωτήματα του θεματικού κύκλου της εργασίας, πραγματοποιείται με υποσημειώσεις οι οποίες υποδεικνύουν με ακριβή τρόπο τη μέθοδο και τον τόπο από όπου συλλέχθηκαν οι εν λόγω πληροφορίες και αποτυπώνονται συγκεντρωτικά στη βιβλιογραφία της εργασίας.

Η διασφάλιση της αυστηρότητας της μεθόδου σύμφωνα με την οποία αντλήθηκαν τα ερευνητικά στοιχεία πραγματοποιείται μέσω παραπομπών. Η παραπομπή αποτελεί γνωστή μέθοδο δημοσίευσης πηγών στις κοινωνικές επιστήμες και στη δευτερογενή ανάλυση γενικότερα, ενώ παράλληλα εξασφαλίζει εγκυρότητα καθώς και διαφάνεια στην παράθεση αυτών. Η παράθεσή τους επιτελείται με τη χρήση υποσημειώσεων. Η σημασία της παράθεσης των πηγών τις οποίες ο ερευνητής χρησιμοποιεί για την καταγραφή των δεδομένων, εμπίπτει στο ευρύτερο πλαίσιο σεβασμού πνευματικών δικαιωμάτων αλλά και στη συνολική εικόνα ανάδειξης της εγκυρότητας των λεγομένων.

Τα πλεονεκτήματα της ενεργούς παράθεσης πηγών ανάγονται σε καλύτερη εποπτεία του έργου, ευρύτερη κριτική, περισσότερο προικισμένη δευτερογενής έρευνα καθώς και πιο αυστηρή διεπιστημονική διασταύρωση των στοιχείων.³⁷ Αρχικά ο ερευνητής μπορεί να υποδείξει πιο ξεκάθαρα τις πηγές του, γεγονός που ενισχύει τη διαφάνεια. Έπειτα, εφόσον οι πηγές παραθέτονται, καθίσταται δυνατή η κριτική επισκόπηση των στοιχείων που συλλέχθηκαν καθώς επίσης ενισχύεται η δυνατότητα αξιολόγησης των λεγομένων. Κατόπιν η παραπομπή προάγει τη δευτερογενή ανάλυση καθώς ενισχύεται η δυνατότητα χρήσης νέων στοιχείων σε νέες έρευνες με μεγαλύτερη

³⁷ Andrew Moravcsik, 'Active citation: A precondition for replicable qualitative research', *PS: Political Science & Politics*, 43.1 (2010), 29–35. Σελ. 32.

αξιοπιστία και αποδοτικότητα. Τέλος με βάση τη δευτερογενή ανάλυση ποιοτικών δεδομένων ενισχύεται η διεπιστημονική κριτική και έρευνα των στοιχείων που παρατέθηκαν, ενώ δημιουργείται μία ευρύτερη συνεργασία επιστημονικών κλάδων με σκοπό τη διασταύρωση και επιβεβαίωση εγκυρότητας των στοιχείων.

Συνολικά η μελέτη των *μεταψυχροπολεμικών ρωσοτουρκικών σχέσεων εξωτερικής πολιτικής υπό το πρίσμα της ενεργειακής διένεξης στην Κεντρική Ασία* αποτελεί μία μελέτη περίπτωσης. Εάν μπορούμε να οριοθετήσουμε μια τυπολογία για τη μελέτη περίπτωσης, θα λέγαμε πως αποτελεί μία προσπάθεια μελέτης και επεξήγησης συγκεκριμένης υπόθεσης η οποία μπορεί να είναι είτε επαγωγική είτε εμπλουτισμένη με στοιχεία θεωρίας τα οποία ανάγονται σε μια σειρά υποθέσεων.³⁸ Σε γενικές γραμμές η μελέτη περίπτωσης, ως προς τη συγκεκριμένη εργασία, πρόκειται για την εξέταση δεδομένων ενός καθορισμένου γεωγραφικού χώρου, η οποία αφορά την έρευνα σύγχρονων πρακτικών στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, λαμβάνοντας υπόψη έναν παράγοντα «κλειδί» ο οποίος επηρεάζει σημαντικά τις εξελίξεις στο πεδίο αυτό. Ο παράγοντας αυτός είναι η ενεργειακή διένεξη.

Η παρούσα έρευνα αποτελεί αρχικά μία περιγραφική καταγραφή των ιστορικών δεδομένων, εκ των οποίων προκύπτει το υπόβαθρο των εξωτερικών σχέσεων των δύο χωρών, ενώ στη συνέχεια περιλαμβάνει στοιχεία θεωρίας των διεθνών σχέσεων, σύμφωνα με την οποία επιχειρείται η εξήγηση της παρούσας κατάστασης των διμερών σχέσεων υπό το πρίσμα των δύο κυρίαρχων μοντέλων σκέψης.

Η συλλογή δεδομένων στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης, εκτός από μια αυστηρή καταγραφή ποιοτικών δεδομένων, συμπεριλαμβάνει και την προσθήκη ποσοτικών στοιχείων με την εισαγωγή πινάκων. Οι πίνακες αφορούν οικονομικά και πληθυσμιακά στατιστικά δεδομένα με σκοπό να επεξηγηθεί με ουσιαστικότερο τρόπο η ανάλυση του θεωρητικού μοντέλου. Ο παραπάνω συνδυασμός ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων θεωρείται λειτουργικός από αναλυτές όπως ο Robert Yin, με σκοπό την πολύπλευρη οπτική του θέματος.³⁹

Η μελέτη περίπτωσης αφορά την επεξεργασία πληροφοριών σε καθορισμένα όρια, γεγονός το οποίο επιτρέπει την εις βάθος ανάλυση των ποιοτικών, και όχι μόνο, δεδομένων. Παράλληλα προσφέρει την ανάλυση πρακτικών οι οποίες οδηγούν σε συγκεκριμένες στρατηγικές, όσον αφορά την ερευνώμενη περίπτωση. Σε δεύτερο στάδιο,

³⁸ Jack S Levy, 'Case studies: Types, designs, and logics of inference', *Conflict management and peace science*, 25.1 (2008), 1–18. Σελ. 3.

³⁹ Bedrettin Yazan, 'Three approaches to case study methods in education: Yin, Merriam, and Stake', *The qualitative report*, 20.2 (2015), 134–52. Σελ. 142.

η στρατηγική η οποία ακολουθήθηκε για τη μελέτη της εν λόγω περίπτωσης, ενδέχεται να προσκομίσει σημαντικά οφέλη για την κατανόηση ιδιαίτερων δεδομένων σε μακροεπίπεδο. Ωστόσο η γενικότερη τάση προβλέπει αύξηση ερευνών με τη μέθοδο της «μελέτης περίπτωσης» υπό ένα επαγωγικό πλαίσιο στρατηγικής προσέγγισης.

Κεφάλαιο 4:

Ρωσοτουρκικός ανταγωνισμός στην Κεντρική Ασία και στον Καύκασο

Στο μεγαλύτερο μέρος της μεταψυχροπολεμικής ιστορίας, Ρωσία και Τουρκία ενεπλάκησαν σε έναν ευρύ ανταγωνισμό με πολλαπλά σημεία σύγκρουσης συμφερόντων στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου. Η γεωπολιτική σημασία της περιοχής έγκειται σε πολλούς τομείς και αναδεικνύεται στις συνεχείς προσπάθειες για επικράτηση. Οι πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές επιδιώξεις τις οποίες επιχειρούν οι δύο χώρες να προωθήσουν με κάθε ευκαιρία στο πλαίσιο της γεωπολιτικής στρατηγικής, επηρεάζουν με ποικίλους τρόπους τις εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Σήμα κατατεθέν της περιοχής είναι η επάρκεια ορυκτών καυσίμων, πηγές ενέργειας τις οποίες οι μεγάλες βιομηχανίες του δυτικού κόσμου, αλλά και των ταχύτατα αναπτυγμένων οικονομιών της Άπω Ανατολής, έχουν τεράστια ανάγκη προκειμένου να τροφοδοτηθεί το βιομηχανικό σύστημα παραγωγής.

Στο σημείο αυτό λοιπόν το Κρεμλίνο και η Άγκυρα επιχειρούν με διαφορετικούς τρόπους να εισχωρήσουν στο εσωτερικό των νεοϊδρυθέντων ανεξάρτητων δημοκρατιών, αποσκοπώντας σε ίδια ζητούμενα με διαφορετικές προϋποθέσεις. Τόσο η περιοχή του Καυκάσου όσο και της Κεντρικής Ασίας αποτελούν μία «δεξαμενή» διαφορετικών εθνοτικών ομάδων οι οποίες κατοικούν την περιοχή για πολλούς αιώνες. Ωστόσο το στοιχείο που ξεχωρίζει, τόσο στη σύσταση των κρατών αυτών, όσο και στην πολιτισμική ενοποίηση, είναι η κοινή μουσουλμανική θρησκεία, παρά τις όποιες διαφορές στο θεωρητικό πλαίσιο του ισλαμισμού (κυρίως στην περίπτωση της Τουρκίας και του Αζερμπαϊτζάν).

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ήρθε για να μεταφέρει τη διεθνή σύγκρουση σε περιφερειακό επίπεδο, με τα υπάρχοντα αλλά και τα αναδύομενα κράτη να κατανοούν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο πως η διεθνής πολιτική στη νέα εποχή επρόκειτο να είναι πολυδιάστατη, προικισμένη με αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα και μικρής κλίμακας διαμάχες σε επιμέρους περιοχές του κόσμου. Οι γεωπολιτικοί συσχετισμοί εξυπηρετήθηκαν στην ευρύτερη περιοχή μέσω πολιτισμικής, εθνοτικής, οικονομικής και ενεργειακής επιρροής τόσο από την πλευρά της Τουρκίας όσο και της Ρωσίας. Η πρώτη

στόχευε σε μια διαρκή αναβάθμιση του γεωπολιτικού της ρόλου στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, ενώ η δεύτερη επιθυμούσε την σταδιακή ανοικοδόμηση του πρώην, πανίσχυρου για την περιοχή, Σοβιετικού μοντέλου πολιτικής σε όλα τα επίπεδα.

Το εύρος μελέτης της γεωπολιτικής σκακιέρας στην Κεντρική Ασία, δεν αφήνει εκτός την περιοχή του Καυκάσου η οποία πολιτικά, οικονομικά και εθνολογικά, στην περίπτωση του Αζερμπαϊτζάν, αποτελεί προέκταση του κεντροασιατικού μοντέλου. Η Ρωσία και η Τουρκία εξετάζουν την περιοχή ως ενιαίο αναπόσπαστο κομμάτι το οποίο απαιτεί προσεκτικούς χειρισμούς σε αρκετούς τομείς πολιτικής για την αποφυγή ενεργειών οι οποίες σε περίπτωση κλιμακούμενης έντασης αναμένεται να έχουν αρνητικό αντίκτυπο παγκοσμίως. Ο Καύκασος αποτελεί φυσικό πέρασμα για την Κεντρική Ασία, ενώ το σύνορο το οποίο τους χωρίζει γεωγραφικά είναι η Κασπία θάλασσα η οποία αποτελεί «μήλον της έριδος» τόσο για τις αναδυόμενες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όσο και, με έμμεσο τρόπο, για την Τουρκία. Τα κράτη τα οποία ανεξαρτητοποιήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην Κεντρική Ασία ήταν το Καζακστάν, το Ουζμπεκιστάν, η Κιργιζία, το Τουρκμενιστάν και το Τατζικιστάν. Αντίστοιχα στην περιοχή του Καυκάσου το Αζερμπαϊτζάν, η Αρμενία και η Γεωργία. Κοινό στοιχείο των νέων κρατών όσον αφορά την εσωτερική τους συγκρότηση είναι το σοβιετικό παρελθόν και τα αυταρχικά καθεστώτα τα οποία έκαναν αισθητή την παρουσία τους στις περισσότερες περιπτώσεις.

4.1 Οι θέσεις της Ρωσίας για την Κεντρική Ασία

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης επισήμως τον Δεκέμβριο του 1991 δημιούργησε ένα τεράστιο κενό εξουσίας στις πρώην περιοχές της άλλοτε υπερδύναμης, γεγονός που επέτρεψε στον τουρκικό παράγοντα να εισχωρήσει στην άμεσα ενδιαφερόμενη περιοχή των πρώην σοβιετικών λαών της Κεντρικής Ασίας. Ωστόσο το γεγονός αυτό δεν προέκυψε αποκλειστικά και μόνο από την κατάρρευση μιας υπερδύναμης. Συντέλεσαν επίσης παράγοντες οι οποίοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη χάραξη της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, τουλάχιστον για τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990. Με την άνοδο του Μπόρις Γέλτσιν στην εξουσία της Ρωσίας κυριάρχησε το δόγμα του ευρωατλαντισμού, σύμφωνα με το οποίο η Ρωσία θα έπρεπε να

ακολουθήσει έναν φιλοδυτικό δρόμο με σκοπό την οικονομική και πολιτική ανάκαμψη.⁴⁰ Έτσι η Ρωσία σύμφωνα με τους ευρωατλαντιστές όφειλε να αναθεωρήσει σημαντικές αρχές εξωτερικής πολιτικής των προηγούμενων δεκαετιών ενώ παράλληλα να αποτελέσει ένα κομμάτι της δυτικής κοινότητας. Από την άλλη πλευρά οι ευρασιανιστές βρίσκονταν στην απέναντι πλευρά με διαφορετική προσέγγιση ως προς τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Πρότειναν χαρακτηριστικά ένα σύστημα ισορροπημένου βάρους με έμφαση σε Ευρώπη, Μέση Ανατολή και Άπω Ανατολή αντίστοιχα, καθώς και τη σταδιακή επιστροφή της ρωσικής κυριαρχίας σε σοβιετικά επίπεδα όσον αφορά το «εγγύς εξωτερικό».⁴¹ Η συγκεκριμένη πολιτική περιελάμβανε την κυριαρχία και την εξάρτηση από τον ρωσικό παράγοντα όλων των αποσχισμένων, από την Σοβιετική Ένωση, κρατών.

Ωστόσο στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 η ρωσική εξωτερική πολιτική μπορεί να χαρακτηριστεί ασαφής καθώς υπήρχαν πολλές διαφορετικές απόψεις για το προς τα πού θα έπρεπε να στραφεί, σύμφωνα με τις νέες προκλήσεις που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ως νεοσύστατο μετασοβιετικό κράτος μεν, αλλά και ως πρώην υπερδύναμη δε. Γρήγορα όμως θεώρησε την ευρασιατική πολιτική ως την πιο προσιτή λύση η οποία έχρηζε άμεσης προτεραιότητας λόγω των πολλών ανταγωνιστών (Ηνωμένες Πολιτείες, Κίνα, Ευρωπαϊκή Ένωση) οι οποίοι ήταν έτοιμοι να δράσουν στα προσφάτως ανεξάρτητα κράτη.

Το Κρεμλίνο θεωρούσε υψίστης σημασίας τη γεωγραφική τοποθεσία της Κεντρικής Ασίας, και έκρινε σκόπιμο να προστατευθεί με κάθε κόστος η συγκεκριμένη περιοχή. Έτσι λοιπόν φρόντισε να εξασφαλίσει την ύπαρξη στρατιωτικών βάσεων και τη διατήρησή τους με σκοπό την εποπτεία ολόκληρης της Ευρασίας. Με αυτόν τον τρόπο απέκτησε αεροπορική βάση στο Καζακστάν, στην Κιργιζία, αν και στο τελευταίο υπήρχε αμερικανική αεροπορική βάση μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου έως το 2014, καθώς επίσης και στο Τατζικιστάν.⁴²

Έτσι η Ρωσία στράφηκε προς την Κεντρική Ασία με στόχο την αποτροπή εισχώρησης κυρίως του δυτικού παράγοντα, γεγονός που θα «στραγγάλιζε» τις γεωπολιτικές της θέσεις και επιδιώξεις. Σε γενικές γραμμές οι στόχοι οι οποίοι τέθηκαν αφορούσαν την επανάκτηση της επιρροής στην περιοχή, την αποφυγή εισχώρησης του NATO και κατά συνέπεια των Ηνωμένων Πολιτειών στο «υπογάστριο» της Ρωσίας, την

⁴⁰ Ahmad κ.ά. Σελ. 159

⁴¹ Στο ίδιο.

⁴² Maciej Falkowski, 'Russia's policy in the Southern Caucasus and Central Asia' (Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2006). Σελ. 65 και 69.

παροχή περιφερειακής ασφάλειας και τον έλεγχο της αγοράς σε όλα τα νεοσύστατα κράτη.⁴³

Οι παραπάνω στόχοι θα ήταν επιτεύξιμοι μόνο μέσω οικονομικών εργαλείων, πολιτικής παρέμβασης όπου υπήρχε ανάγκη, δημιουργίας νέων εμπορικών δεδομένων και πολιτιστικής διασύνδεσης. Η πολιτική ηγεσία της Ρωσίας γνώριζε πως η εποχή της απόλυτης σοβιετικής υπεροχής είχε παρέλθει οπότε έπρεπε να ανταποκριθεί σε ένα νέο σύστημα δεδομένων. Έτσι λοιπόν η πολιτιστική επικράτηση με κύριο εργαλείο τη γλώσσα κρίθηκε αναγκαία έτσι ώστε να προωθηθούν τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή. Όμως ο ρωσικός πληθυσμός, ο οποίος έκανε αισθητή την παρουσία του στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην Κεντρική Ασία, με την πάροδο των ετών καταγράφει μία σημαντική πτώση η οποία επιφέρει και τις ανάλογες συνέπειες για το ρωσικό εγχείρημα.⁴⁴ Κατά συνέπεια η ρωσική γλώσσα παρουσιάζει επίσης μία σχετική πτώση εκτός από τα κράτη της Κιργιζίας και του Καζακστάν καθώς το πρώτο διατήρησε τα ρωσικά ως επίσημη γλώσσα, ενώ το δεύτερο, παρόλο που διατηρεί τα ρωσικά ως μια εκ των επίσημων γλωσσών, διαθέτει επίσης το υψηλότερο ποσοστό ρωσόφωνων σε ολόκληρη την περιοχή.⁴⁵ Παρόλα αυτά όμως η ρωσική αποτελεί την «κοινή διάλεκτο» της περιοχής ενώ ρωσικοί τηλεοπτικοί σταθμοί είναι διαθέσιμοι και λειτουργούν ως ένα «αντίβαρο» της συνεχούς ρωσικής πολιτιστικής πτώσης.⁴⁶

Στην περιοχή διεκδικούνται υψηλά οικονομικά συμφέροντα τα οποία διαμορφώνουν αναλόγως τη γεωπολιτική σκακιέρα και την επιρροή την οποία θα ασκήσουν οι υπερδυνάμεις. Για το λόγο αυτό λοιπόν η Ρωσία, ως άμεσα ενδιαφερόμενη των εξελίξεων στην περιοχή, φρόντισε να επωφεληθεί άμεσα. Τα οικονομικά συμφέροντα αφορούν κατά ένα τεράστιο μέρος το ενεργειακό πεδίο, με τη Ρωσία να επιθυμεί την καθιέρωσή της ως χώρα-διαμεσολαβητής και μεταφορέας φυσικού αερίου και πετρελαίου προς τις ευρωπαϊκές αγορές.⁴⁷ Η αφθονία σε ενεργειακές πηγές των κρατών της Κεντρικής Ασίας έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τη ρωσική εξωτερική

⁴³ Roman Muzalevsky, 'Russia's Strategy in Central Asia: An Analysis of Key Trends', *Yale Journal of International Affairs*, 4 (2009) <<https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/yajoina4&id=26&div=&collection=>> [ημερομηνία πρόσβασης 31 Μάρτιος 2020]. Σελ. 29.

⁴⁴ 'Ethnic Russians Leaving Central Asia and With Them, Putin's Hopes for Influence - Jamestown' <<https://jamestown.org/program/ethnic-russians-leaving-central-asia-and-with-them-putins-hopes-for-influence/>> [ημερομηνία πρόσβασης 31 Μάρτιος 2020].

⁴⁵ James Nixey, *briefing paper The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, 2012 <[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/189_georgia__](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/189_georgia__)> [ημερομηνία πρόσβασης 31 Μάρτιος 2020]. Σελ. 14.

⁴⁶ Στο ίδιο.

⁴⁷ Muzalevsky. Σελ 31.

πολιτική, ιδιαίτερα σε διμερές επίπεδο. Επίσης σημαντικό μέρος στο ισοζύγιο των κρατών με τη Μόσχα καταλαμβάνουν οι κλάδοι των τηλεπικοινωνιών, των κατασκευών, των μεταφορών και της αγροτικής παραγωγής, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο πολυδιάστατη και την οικονομική πολιτική.

4.1.1 Περιφερειακοί οργανισμοί

Η ρωσική εξωτερική πολιτική στην Κεντρική Ασία ποικίλλει όσον αφορά την προσέγγιση της. Οι πολιτικές επιδιώξεις ασκούνται μέσα από περιφερειακούς οργανισμούς οι οποίοι εξετάζουν την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο ως ενιαίο γεωπολιτικό πλέγμα, και στοχεύουν σε μια στενότερη συνεργασία των πρώην σοσιαλιστικών δημοκρατιών. Έτσι λοιπόν το 1991 ιδρύεται η Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ) με ιδρυτικά μέλη τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες εκτός των κρατών της Βαλτικής, οι οποίες δεν προσχώρησαν ποτέ, το Αζερμπαϊτζάν, τη Μολδαβία και το Τατζικιστάν οι οποίες όμως προσχώρησαν αργότερα. Η Γεωργία αν και μέλος από το 1993, αποχώρησε το 2008 λόγω του ρωσογεωργιανού πολέμου. Αντιστοίχως η Ουκρανία αν και προσχώρησε το 1994, αποχώρησε εν τέλει το 2014 λόγω του πολέμου της Κριμαίας. Τέλος το Τουρκμενιστάν αποσύρθηκε το 2005, όμως χαρακτηρίστηκε ως συνεργαζόμενο κράτος. Στόχος της Κοινοπολιτείας, μεταξύ άλλων, είναι η προώθηση συνεργασίας σε πολιτικό, οικονομικό, πολιτιστικό και περιβαλλοντικό πλαίσιο καθώς επίσης και τη συνδρομή των κρατών μελών για την διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.⁴⁸

Ως ο πιο σημαντικός διεθνής οργανισμός αναδεικνύεται ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης (ΟΣΣ) ο οποίος ιδρύθηκε το 2001 στην ομώνυμη κινεζική πόλη, με ιδρυτικά μέλη την Ρωσία, το Καζακστάν, το Τατζικιστάν, την Κιργιζία, το Ουζμπεκιστάν και την Κίνα και στόχο έχει την προώθηση της συνεργασίας ανάμεσα στα μέλη του, την αποτελεσματική επέκταση του εμπορίου, της τεχνολογίας, της έρευνας, του πολιτισμού, του εμπορίου καθώς και τη συνεργασία σε σημαντικούς τομείς όπως εκείνους της εκπαίδευσης, της ασφάλειας, της ενέργειας, των μεταφορών και της περιβαλλοντικής προστασίας.⁴⁹ Συμμετέχουν επίσης αρκετά ακόμη κράτη είτε υπό το καθεστώς του παρατηρητή είτε υπό το καθεστώς διαλόγου, ανάμεσά τους και η Τουρκία.

⁴⁸ 'Εκτελεστική Επιτροπή του CIS' <<http://cis.minsk.by/>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020].

⁴⁹ 'Shanghai Cooperation Organisation' <<http://eng.sectsc.org/>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020].

Ο Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (ΟΣΣΑ), ο οποίος αποτελεί προέκταση της Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας του 1992, ιδρύθηκε το 2002 αποτελούμενος από τη Ρωσία, το Καζακστάν, την Κιργιζία, το Τατζικιστάν, την Αρμενία και τη Λευκορωσία με σκοπό την στρατιωτική και πολιτική συνεργασία στους τομείς της ασφάλειας, της διακίνησης ναρκωτικών καθώς και της παράνομης μετανάστευσης.⁵⁰ Κύριο μέλημα του ΟΣΣΑ είναι η προώθησή του ως μία περιφερειακή δομή προστασίας της συλλογικής ασφάλειας στην περιοχή και κατά συνέπεια η λειτουργία του ανάγεται ως αντίβαρο του ΝΑΤΟ και της επακόλουθης επέκτασής του στον πρώην σοβιετικό χώρο.

Η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση (ΕΟΕ) ιδρύθηκε το 2014 και είναι η επέκταση της Ευρασιατικής Οικονομικής Κοινότητας (EurAsEc) αποτελούμενη από τη Ρωσία, το Καζακστάν, την Κιργιζία, την Αρμενία και τη Λευκορωσία και προωθεί την ελεύθερη διακίνηση αγαθών, κεφαλαίου, υπηρεσιών και εργασίας με βασικό χαρακτηριστικό την ανάπτυξη ανταγωνισμού και συνεργασίας ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες των κρατών μελών.⁵¹

Όμως παρά την ύπαρξη διεθνών οργανισμών προώθησης της περιφερειακής ενότητας και ασφάλειας, η ρωσική εξωτερική πολιτική έχει δώσει επίσης προτεραιότητα στις διμερείς σχέσεις τόσο με τις χώρες της Κεντρικής Ασίας όσο και με εκείνες του Καυκάσου. Αν και η Ρωσία προωθεί την πολυπολικότητα στο πλαίσιο της συναπόφασης για πολλά κρίσιμα ζητήματα των κρατών μελών στους διακυβερνητικούς οργανισμούς, πολλές φορές ακολουθεί διαφορετικές επιμέρους πολιτικές όσον αφορά τα συμφέροντα των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών, κυρίως στους κρίσιμους τομείς της οικονομίας και της ενέργειας. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την παράβλεψη ορισμένων συλλογικών αποφάσεων και παράλληλα την υπονόμηση των περιφερειακών οργανισμών. Έτσι λοιπόν για την κατανόηση της πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής είναι απαραίτητη η αναφορά στις διμερείς σχέσεις της Ρωσίας με τις μετασοβιετικές δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας.

⁵⁰ ‘Collective Security Treaty Organisation’ <<https://en.odkb-csto.org/>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020].

⁵¹ ‘Eurasian Economic Union’ <<http://www.eaeunion.org/?lang=en#>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020].

4.1.2 Βασικοί ρωσικοί άξονες διμερών σχέσεων με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας

α) Καζακστάν

Το Καζακστάν θεωρείται ως ο πιο σημαντικός συνεργάτης για τη Ρωσία στην περιοχή καθώς συνδυάζει υψηλά ενεργειακά αποθέματα, κυρίως πετρέλαιο, αλλά και φυσικό αέριο. Είναι η μοναδική χώρα της Κεντρικής Ασίας με την οποία έχει κοινά σύνορα, ενώ διαθέτει ένα υψηλό, αν και πτωτικό, ποσοστό ρωσικού πληθυσμού. Έτσι λοιπόν το Κρεμλίνο επιδιώκει μία στενή οικονομική και πολιτική συνεργασία, ενώ στον ίδιο χρόνο προσπαθεί να αποκλείσει τη Δύση από ενδεχόμενη εμπλοκή στις ενεργειακές πηγές του Καζακστάν μέσω της δημιουργίας αγωγών οι οποίοι θα μεταφέρουν το καζακικό πετρέλαιο στις ευρωπαϊκές αγορές μέσω «δυτικών αγωγών».⁵² Η αναγκαιότητα διατήρησης άριστων σχέσεων με τη Νουρ-Σουλτάν, λόγω γεωπολιτικών και οικονομικών συμφερόντων κάνει το Κρεμλίνο να υποστηρίζει την εσωτερική σταθερότητα στη χώρα, μη παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο καμία υποστήριξη προς τις αυτονομιστικές ομάδες στο βόρειο Καζακστάν οι οποίες επιθυμούσαν ενσωμάτωση στη ρωσική επικράτεια, κατά τη δεκαετία του 1990, όπως επίσης και τη μηδενική αναφορά στις διακρίσεις κατά ρωσικού πληθυσμού.⁵³

β) Κιργιζία

Η Κιργιζία, αν και έχει επιχειρήσει την προσέγγιση μιας πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, παραμένει στη σφαίρα επιρροής της Ρωσίας. Η ενεργειακή της εξάρτηση από τον ρωσικό παράγοντα είναι μεγάλη, γεγονός που σε συνδυασμό με τις στρατιωτικές ανάγκες καθώς και τις μεταναστευτικές ροές προς την Ρωσία, δεν της αφήνουν πολλά περιθώρια για την χάραξη ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής.⁵⁴ Η Μόσχα τα προηγούμενα χρόνια ακολουθούσε μία πολιτική στήριξης προς το εσωτερικό του κράτους, αποφεύγοντας, και σε αυτή την περίπτωση, τη λήψη μέτρων υπέρ των μειονοτικών πληθυσμών, ενώ απεναντίας προωθούσε τη διατήρηση της αεροπορικής βάσης και παράλληλα την αποχώρηση της αντίστοιχης αμερικανικής, η οποία εν τέλει πραγματοποιήθηκε το 2014.⁵⁵ Παράλληλα έντονο είναι το ενδιαφέρον ρωσικών επιχειρήσεων για την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της Κιργιζίας.

⁵² Nixey. Σελ. 12.

⁵³ Falkowski. Σελ. 65.

⁵⁴ Muzalevsky. Σελ. 34.

⁵⁵ Στο ίδιο. Σελ. 67.

γ) *Τατζικιστάν*

Οι σχέσεις με το Τατζικιστάν χαρακτηρίζονται κυρίως από εξάρτηση στον στρατιωτικό και ενεργειακό παράγοντα από τη Ρωσία. Το 2003 η ρωσική εταιρεία φυσικού αερίου Gazprom πήρε τον έλεγχο των εξαγωγών του φυσικού αερίου υπογράφοντας στρατηγική συμφωνία διάρκειας 25 ετών.⁵⁶ Στόχος της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στο Τατζικιστάν είναι η μείωση της επιρροής της Κίνας και των Ηνωμένων Πολιτειών, δεδομένων των συνόρων με το φιλοαμερικανικό Αφγανιστάν και την Κίνα, και ταυτόχρονα την ενίσχυση της ρωσικής στρατιωτικής παρουσίας στην περιοχή.⁵⁷

δ) *Τουρκμενιστάν*

Το Τουρκμενιστάν προσπαθεί να διευρύνει την εξωτερική του πολιτική, γεγονός που δυσαρεστεί την Μόσχα. Η χώρα διαθέτει υψηλή εξάρτηση από τις εξαγωγές φυσικού αερίου προς την Ρωσία, όμως αυτό δεν εμποδίζει το Τουρκμενιστάν από την αναζήτηση ενεργειακών εξαγωγών προς την Κίνα αλλά και προς την Ευρωπαϊκή Ένωση.⁵⁸ Παρά τη μη λήψη μέτρων για την προστασία της ρωσικής μειονότητας στη χώρα, η Ρωσία δύσκολα φαίνεται να διατηρεί το Τουρκμενιστάν υπό την οικονομική της σκέπη, με αποτέλεσμα τις έντονες αντιθέσεις της Μόσχας για την κατασκευή αγωγών μεταφοράς ενεργειακών πόρων στην Κασπία.

ε) *Ουζμπεκιστάν*

Οι διμερείς σχέσεις της Ρωσίας με το Ουζμπεκιστάν δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως σταθερές μετά το πέρας σχεδόν τριών δεκαετιών από την διακήρυξη της ανεξαρτησίας του. Μετά την αποχώρησή του από τη Συνθήκη για τη Συλλογική Ασφάλεια το 1999, δημιουργήθηκε μία κρίση στις εξωτερικές σχέσεις των δύο χωρών, ωστόσο το 2005 επιχειρήθηκε η επαναπροσέγγιση με αποτέλεσμα την ένταξη του Ουζμπεκιστάν στην Ευρασιατική Οικονομική Ένωση και στον Οργανισμό της Συνθήκης για τη Συλλογική Ασφάλεια από τον οποίο αποχώρησε το 2012.⁵⁹ Ωστόσο τα πλούσια αποθέματα της χώρας σε φυσικό αέριο, σε συνδυασμό με την μικρή εκμετάλλευση,

⁵⁶ 'Tajikistan | Gazprom EP International' <<https://gazprom-international.com/en/operations/country/tajikistan>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020].

⁵⁷ Falkowski. Σελ 69.

⁵⁸ Muzalevsky. Σελ. 37.

⁵⁹ Nixey. Σελ 10.

οδήγησαν τη ρωσική εταιρεία Gazprom από το 2002 να συνάψει συμφωνία για έρευνα, διαμοιρασμό της παραγωγής καθώς και βελτίωση της Ουζμπεκικής υποδομής για τη μεταφορά του φυσικού αερίου.⁶⁰

4.2 Οι θέσεις της Ρωσίας για τον Καύκασο

Η ρωσική παρουσία στην ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου χρονολογείται από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα όταν ο Τσάρος προσπάθησε να καθυποτάξει τους μουσουλμανικούς λαούς που κατοικούσαν στην περιοχή. Η προσπάθειά των Ρώσων δεν καρποφόρησε για περίπου διακόσια χρόνια όταν στη δεκαετία του 1860 η ιμπεριαλιστική πολιτική της αυτοκρατορίας στέφθηκε με επιτυχία. Για πολλούς αιώνες κύρια αποστολή του Τσάρου στην περιοχή ήταν ο «εκρωσισμός» των κατοίκων και ο ασπασμός του Ορθόδοξου Χριστιανικού δόγματος, αφού η περιοχή του Καυκάσου διακρίνεται για τη συγκέντρωση πολλών διαφορετικών εθνοτήτων, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία.

Στη διάρκεια της ιστορίας η περιοχή του Καυκάσου αναπτύχθηκε υπό τον ρωσικό παράγοντα, δεχόμενος μεγάλη βελτίωση του εμπορίου στις ακτές του Ευξείνου Πόντου, καθώς και ανάπτυξη των υποδομών στις επιμέρους περιοχές. Η Επανάσταση του 1905 έφερε στο προσκήνιο τις αυτονομιστικές διαθέσεις των τριών εθνοτικών ομάδων του νότιου Καυκάσου (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Γεωργία) η οποίες μετατράπηκαν σε ανεξαρτησία το 1918 σε μια Υπερκαυκασιανή Δημοκρατία. Ωστόσο το 1921 ο Κόκκινος Στρατός κατέλαβε ολόκληρη την περιοχή, υποβάλλοντάς την ξανά στον ρωσικό έλεγχο. Η σοβιετική εποχή περιέπλεξε τα πράγματα για τις εθνοτικές ομάδες του Καυκάσου και τη διοίκησή τους, αφού ο επιμέρους χωρισμός των σοβιετικών δημοκρατιών είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχουν περιοχές με ανθρώπους χωρίς κοινά συμφέροντα και κοινές καταβολές, απότοκο του αναγκαστικού εκτοπισμού επιμέρους πληθυσμών εντός της Σοβιετικής Ένωσης.⁶¹

Η παραπάνω σοβιετική πρακτική, του διαίρει και βασίλευε, επρόκειτο να έχει ολέθριες συνέπειες για τους λαούς του Καυκάσου καθώς με τη κατάρρευση του σιδηρού παραπετάσματος προέκυψαν πολλών ειδών διαμάχες για επιμέρους περιοχές οι οποίες

⁶⁰ ‘Uzbekistan | Gazprom EP International’ <<https://gazprom-international.com/en/operations/country/uzbekistan>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020].

⁶¹ Paul B Henze, ‘Russia and the Caucasus’, *Studies in Conflict & Terrorism*, 19.4 (1996), 389–402 <<https://doi.org/10.1080/10576109608436017>>. Σελ. 390.

ανταποκρίνονταν σε διαφορετικά εθνολογικά και πολιτιστικά στοιχεία. Ωστόσο αυτό δεν σταμάτησε την επιρροή του ρωσικού παράγοντα στις νέες ανεξάρτητες δημοκρατίες καθώς και στο εσωτερικό τους. Η ρωσική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο, όπως και η αντίστοιχη στην Κεντρική Ασία, βρισκόταν στο θεωρητικό πλάνο του ευρασιανισμού οπότε δεν ενδιέφερε την «ευρωατλαντική σκέψη» της κυβέρνησης Γέλτσιν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 όπως και του Υπουργού Εξωτερικών, Κοζίρεφ.

Η ρωσική πολιτική, λοιπόν, επικεντρώθηκε μετά το 1993 στην περιοχή του Καυκάσου και παρά την ίδρυση περιφερειακών οργανισμών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αλλά και εντός του νέου αιώνα, ακολούθησε μία λιγότερο περιφερειακή πολιτική, βασισμένη σε μεγάλο βαθμό στις διμερείς σχέσεις. Τα εθνολογικά προβλήματα της περιοχής έδωσαν στη Ρωσία το έναυσμα για περαιτέρω ενασχόληση και διατήρηση μιας περιοχής εξέχοντος γεωγραφικής σημασίας, πλούσιας σε ενεργειακά αποθέματα τα οποία εποφθαλμιούσε για τη μεταφορά τους στις ευρωπαϊκές αγορές.

4.2.1 Εστίες διαμάχης

Η σφοδρότερη και πιο σημαντική διαμάχη στην περιοχή του Καυκάσου αφορά τη διευθέτηση της περιοχής του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Η περιοχή αποτελεί έναν αρμενικό θύλακα εντός της επικράτειας του Αζερμπαϊτζάν με αμιγώς αρμενικό πληθυσμό ο οποίος δόθηκε στη δικαιοδοσία του Αζερμπαϊτζάν κατά το 1921, κατόπιν τουρκοσοβιετικής συμφωνίας μαζί με την περιοχή του Ναχιτσεβάν η οποία συνορεύει με την Τουρκία και αποκόπτεται από την Αρμενία ως προς τη σύνδεσή του με το υπόλοιπο αζερικό έδαφος, ενώ ταυτόχρονα η περιοχή του Ζανγκεζουρ θα έμενε υπό αρμενικό έλεγχο.⁶² Το 1924 το Ναχιτσεβάν απέκτησε αυτόνομο καθεστώς ενώ στην περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ δόθηκε το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση εντός σοβιετικού εδάφους.

Η ένταση στην περιοχή δρομολογήθηκε από το 1987, όταν ο αρμενικός πληθυσμός του Ναγκόρνο-Καραμπάχ διεκδίκησε ανοιχτά την προσάρτησή του στην Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Αρμενίας. Το 1988 ζήτησαν επίσημη απόσχιση από τη Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν ενώ ένα χρόνο αργότερα το Ανώτατο Σοβιέτ της Αρμενίας αποδέχθηκε το συγκεκριμένο αίτημα κάτι το οποίο πυροδότησε έντονες αντιδράσεις από την κεντρική σοβιετική διοίκηση η οποία παρά τις

⁶² Svante E Cornell, *Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered*, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 1997, XX. Σελ. 2.

όποιες προσπάθειες, δεν κατάφερε να μετριάσει την ένταση των διαδηλώσεων. Τον Σεπτέμβριο του 1991 η περιοχή κηρύχθηκε ως ανεξάρτητη σοβιετική δημοκρατία, γεγονός που πυροδότησε εντάσεις όταν με την αζερική ανεξαρτησία τον Δεκέμβριο του 1991 και τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η Αρμενία θεώρησε δεδομένη την προσάρτηση του θύλακα. Έτσι ξέσπασε πόλεμος ο οποίος διατάραξε τις ισορροπίες στην περιοχή έως το 1994 όταν και υπογράφηκε κατάπαυση πυρός. Ωστόσο μέχρι και σήμερα η περιοχή θεωρείται απολύτως εύθραυστη για ενδεχόμενο θερμό επεισόδιο με τις σχέσεις των δύο εμπλεκόμενων χωρών να είναι τεταμένες.

Η δεύτερη εστία διαμάχης στην περιοχή αφορούσε την περίπτωση της Γεωργίας και των μειονοτικών ομάδων που διαθέτει η επικράτειά της. Τα σημεία έντασης σε αυτή την περίπτωση είναι οι περιοχές της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσσετίας οι οποίες από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ζητούν την επίσημη απόσχιση από το γεωργιανό κράτος. Στην περίπτωση της Νότιας Οσσετίας το 1989 η περιοχή κήρυξε τον εαυτό της ως αυτόνομη εντός της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γεωργίας. Το 1990 η τοπική ηγεσία είχε την πρόθεση ένωσης με την αυτόνομη δημοκρατία της Βόρειας Οσσετίας, γεγονός που η Γεωργία δεν αποδέχθηκε σε καμία περίπτωση, οδηγώντας την περιοχή σε ένα τεράστιο πεδίο συγκρούσεων με αποτέλεσμα την τελική τους παύση το 1992 και την de facto ανεξαρτησία της Νότιας Οσσετίας.

Στην περίπτωση της Αμπχαζίας οι συγκρούσεις ξέσπασαν το 1989, για τη διακήρυξη της αυτοδιάθεσης της περιοχής, με διαδηλώσεις από τις οποίες προέκυψαν αρκετοί τραυματίες.⁶³ Η άνοδος στην εξουσία του Γκαμσαχούρντια περιέπλεξε τα πράγματα και τόνωσε τις διαμάχες μεταξύ των αποσχιστικών κινημάτων και της ηγεσίας. Τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ακολούθησε η πολιτική αστάθεια η οποία μεταφράστηκε σε περισσότερες διαμάχες, εξωθώντας τη χώρα στα άκρα. Εν τέλει το 1994 αποφασίστηκε κατάπαυση πυρός με την ένταση να επιστρέφει το 2008 όταν οι γεωργιανές και οι ρωσικές δυνάμεις ήρθαν σε σύγκρουση με αποτέλεσμα η Ρωσία να αναγνωρίσει ως ανεξάρτητα κράτη την Αμπχαζία και τη Νότια Οσσετία.⁶⁴

⁶³ Edgar O'Balance, *Wars in the Caucasus, 1990-95* (London: Macmillan, 1997). Σελ.102.

⁶⁴ 'Medvedev's Statement on South Ossetia and Abkhazia - The New York Times' <<https://www.nytimes.com/2008/08/27/world/europe/27medvedev.html>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020].

4.2.2 Διμερείς σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και κρατών του Καυκάσου

Η χάραξη εξωτερικής πολιτικής ως προς τις διμερείς σχέσεις της Ρωσίας με τις δημοκρατίες του Καυκάσου δρομολογήθηκε στη βάση των οικονομικών, ενεργειακών και πολιτικών συμφερόντων στην περιοχή. Το Κρεμλίνο θεωρεί πως οι εξελίξεις στην περιοχή της Υπερκαυκασίας έχουν άμεσο αντίκτυπο και για το βόρειο τμήμα του Καυκάσου, το οποίο βρίσκεται στη ρωσική επικράτεια με κυρίαρχο το μουσουλμανικό στοιχείο. Έτσι, με πολιτικά μέσα, προσπάθησε να διευθετήσει τα ζητήματα του νότιου Καυκάσου με τρόπο όπου δεν θα πυροδοτούσε εξεγέρσεις αυτονομιστών στο βόρειο τμήμα. Στον οικονομικό τομέα είχε σαφή συμφέροντα από τις εξαγωγές ρωσικών προϊόντων, όμως το μεγάλο διακύβευμα αφορούσε την ενέργεια και την αποκλειστικότητα στη μεταφορά των πλούσιων ενεργειακών κοιτασμάτων του Αζερμπαϊτζάν στην Ευρώπη, καθώς αποτελεί έναν κόμβο μεταξύ Γεωργίας και Αρμενίας ενώ παράλληλα διαθέτει θαλάσσια σύνορα με τις χώρες τις Κεντρικής Ασίας.

α) Αζερμπαϊτζάν

Οι εκλογές του Αζερμπαϊτζάν το 1992 έφεραν στην εξουσία τον Ελτσιμπέι ο οποίος τα προηγούμενα χρόνια είχε συντελέσει σημαντικά στην ανεξαρτησία της χώρας. Ο Ελτσιμπέι προσπάθησε να συσφίξει όσο το δυνατόν περισσότερο τις σχέσεις του με την Τουρκία, γεγονός που εξόργισε τη Μόσχα και μέσα σε λιγότερο από έναν χρόνο ξέσπασε εσωτερική εξέγερση με αποτέλεσμα να καταλάβει την εξουσία πραξικοπηματικά ο Χαϊντάρ Αλίεφ, πρώην στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος.⁶⁵ Την περίοδο διακυβέρνησης του προκατόχου του, το Αζερμπαϊτζάν σύσφιξε τις σχέσεις του με την Τουρκία καλώντας την να στηρίξει τον αγώνα που έδινε στο Ναγκόρνο Καραμπάχ. Επίσης αρνήθηκε την είσοδο της χώρας στην Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών ενώ την ίδια στιγμή αρνήθηκε κάθε ρωσική στρατιωτική παρουσία σε αζερικό έδαφος.⁶⁶ Με την άνοδο του Αλίεφ στην εξουσία η χώρα ακολούθησε μια περισσότερο φιλορωσική στάση, αποδεχόμενη τελικά την ένταξη στην ΚΑΚ.

Στο θέμα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ η Ρωσία απέφυγε να εμπλακεί ενεργά όπως επίσης και να δώσει σαφείς απαντήσεις ως προς τη διευθέτηση της διαμάχης, καλώντας τις δύο πλευρές για ειρηνική επίλυση στη βάση του διαλόγου. Η συνεργασία του Αζερμπαϊτζάν με την Τουρκία, ειδικά μετά την εισβολή της Αρμενίας στον θύλακα του

⁶⁵ Henze. Σελ. 394.

⁶⁶ Kamer Kasim, 'Turkey's foreign policy towards the Russian federation', *Journal of Administrative Sciences*, 1.1-2, 203-34. Σελ. 213.

Ναχitseβάν, δημιούργησε ένταση στις σχέσεις τόσο με το Αζερμπαϊτζάν όσο και με την Τουρκία. Ως αποτέλεσμα η Ρωσία στήριξε την Αρμενία στρατιωτικά, καθώς αποτελούσε μέλος της ΚΑΚ, διατηρώντας επίσης στρατιωτική βάση εντός του αρμενικού κράτους. Η κρίση, όμως, κάμφθηκε με την αποχώρηση του αρμενικού στρατού από το Ναχitseβάν, αποφεύγοντας ολέθριες συνέπειες.⁶⁷

Το 1994 συστάθηκε η «ομάδα του Μινσκ» υπό την αιγίδα του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη με στόχο την εργασία για την εξεύρεση λύσεων εντός πλαισίου διαλόγου για το πρόβλημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.⁶⁸ Στις διαδικασίες διαλόγου συμμετέχουν, μεταξύ άλλων ευρωπαϊκών κρατών, επίσης η Ρωσία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Γαλλία ως η «τρίκα» της ομάδας. Κατόπιν η Ρωσία αρνείται την πρόταση της Δύσης για την ύπαρξη διεθνούς ομάδας διαφύλαξης της ειρήνης στην περιοχή διατρανώνοντας πως αυτό θα υπονομεύσει τη θέση της ως *de facto* εγγυητής της ειρήνης στην περιοχή.⁶⁹

Οι στόχοι της Ρωσίας στο Αζερμπαϊτζάν συνοψίζονται στην αποφυγή ένταξης του σε δυτικές δομές και οργανισμούς και στην οικονομική εξάρτηση. Ωστόσο μετά την κατασκευή του πετρελαϊκού αγωγού Μπακού-Τιφλίδας-Τσεϋχάν, η εξάρτηση του από τη Ρωσία έχει πέσει σε χαμηλά επίπεδα, αφού περιθωριοποιήθηκε η λειτουργία του μέχρι πρότινος αγωγού Μπακού-Νοβοροσίσκ. Οι ρωσικές πιέσεις για την εναρμόνιση του Μπακού με τα συμφέροντα της Μόσχας ανέρχονται στο καθεστώς μεταναστευτικής πολιτικής απέναντι στους Αζέρους εργάτες στη Ρωσία, την υιοθέτηση μιας ανοιχτής πολιτικής υπέρ της στήριξης της Αρμενίας στη διαμάχη για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και την απειλή ενός αναδυόμενου Ιράν στα νότια σύνορά του.⁷⁰ Ωστόσο παρά την έλλειψη πλήρους ελέγχου στο εσωτερικό της χώρας, η Ρωσία εξυπηρετεί τους σκοπούς της μέσω του αυταρχικού μοντέλου διακυβέρνησης του Ιλχάμ Αλίεφ, υιού του Χεϊντάρ, ο οποίος ανέλαβε τη διακυβέρνηση το 2003.⁷¹

β) Αρμενία

Οι διμερείς σχέσεις της Ρωσίας με την Αρμενία από την ανεξαρτησία του 1991 χαρακτηρίζονται από βαθύτατη συνεργασία σε όλους τους τομείς. Το αρμενικό κράτος, λόγω των τεταμένων σχέσεων τόσο με το Αζερμπαϊτζάν όσο και με την Τουρκία και

⁶⁷ Στο ίδιο.

⁶⁸ 'Who we are | OSCE' <<https://www.osce.org/minsk-group/108306>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020].

⁶⁹ Falkowski. Σελ. 60.

⁷⁰ Στο ίδιο. Σελ. 58.

⁷¹ Nixey. Σελ. 6.

παράλληλα τις διαφορούμενες εξωτερικές σχέσεις με την Γεωργία, βρίσκεται σχετικά απομονωμένο στην περιοχή. Το εμπόριο πραγματοποιείται κυρίως από το Ιράν και προηγουμένως τη Γεωργία, ωστόσο οι ρωσογεωργιανές εντάσεις το 2008, σε συνδυασμό με τη μη ύπαρξη κοινών συνόρων με τη Ρωσία, έφεραν την Αρμενία σε δύσκολη, οικονομικά, θέση το 2009. Γρήγορα όμως ήρθε η ανάκαμψη με υψηλούς ρυθμούς.⁷²

Η υποστήριξη της Ρωσίας στο ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ είναι ένα από τα κυρίαρχα ζητήματα για την Αρμενία, πράγμα που συνεπάγεται με την παραμονή των ρωσικών στρατευμάτων στην επικράτειά της καθώς και την ύπαρξη στρατιωτικής βάσης. Το 1997 οι κυβερνήσεις των δύο χωρών υπέγραψαν Συμφωνία Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Υποστήριξης όπου περιλαμβάνεται όρος σύμφωνα με τον οποίο η κάθε πλευρά έχει υποχρέωση να υποστηρίξει την άλλη σε περίπτωση επίθεσης από τρίτη χώρα.⁷³ Την ίδια στιγμή, ανάλογη συμφωνία μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Ρωσίας προβλέπει πως σε όμοια περίπτωση οι δύο πλευρές οφείλουν να πραγματοποιήσουν «επείγουσες διαβουλεύσεις».⁷⁴

Στον ενεργειακό τομέα η Αρμενία είναι πλήρως εξαρτώμενη από τη Ρωσία, αφού δεν διαθέτει απαραίτητα κοιτάσματα φυσικού αερίου. Το 1997 ιδρύεται η εταιρεία «ArmRosgazprom», επιφορτισμένη με τον έλεγχο των αποθεμάτων φυσικού αερίου στην αρμενική αγορά, της οποίας το 80% των μετοχών αγοράστηκαν από τον ρωσικό κολοσσό Gazprom το 2006, και το υπόλοιπο 20% τον Ιανουάριο του 2014, μετατρέποντας αμέσως μετά το όνομα της εταιρείας σε «Gazprom Armenia».⁷⁵ Το αποτέλεσμα ήταν η διασφάλιση της πλήρους εξάρτησης για την Αρμενία από το ρωσικό φυσικό αέριο, αφαιρώντας της το δικαίωμα να γίνει ένας δυνητικός ενεργειακός κόμβος σε περίπτωση που οι ιρανικές προμήθειες φυσικού αερίου εξαχθούν σε μεγάλες ποσότητες προς την ευρωπαϊκή αγορά.

Στον μη ενεργειακό τομέα η Ρωσία, κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, επιχείρησε εξαγορές των αρμενικών υποδομών και συγκεκριμένα εταιρείες σχετικές με αεροπορικές συγκοινωνίες, τραπεζικό σύστημα καθώς και σιδηροδρομικά έργα,

⁷² 'GDP (current US\$) - Armenia | Data' <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AM>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020].

⁷³ R Gachechiladze, 'Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players', *Geopolitics*, 7.1 (2002), 113–38 <<https://doi.org/10.1080/714000896>>. Σελ. 131.

⁷⁴ Στο ίδιο. Σελ 132.

⁷⁵ 'Gazprom increasing its stake in ArmRosgazprom to 100 per cent' <<https://www.gazprom.com/press/news/2014/january/article182633/>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020].

καθιστώντας τη χώρα υπό πλήρη ρωσικό έλεγχο.⁷⁶ Κατόπιν το 2009 δέχθηκε από τη Ρωσία δανεισμό ύψους 500 εκατομμυρίων δολαρίων με σκοπό την έξοδο της χώρας από το οικονομικό τέλμα εκείνης της περιόδου.⁷⁷ Η ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση την οποία έχει αποκτήσει η Αρμενία από τη Ρωσία είναι συχνά αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης στη χώρα, εφόσον η Ρωσία εκταμιεύει συνεχώς ποσά, προορισμένα για τη στήριξη των αρμενικών δομών.

γ) Γεωργία

Οι διμερείς σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Γεωργίας χαρακτηρίζονται από έντονη καχυποψία λόγω των τεταμένων σχέσεων των δύο πλευρών τόσο στα αποσχιστικά ζητήματα σε Αμπχαζία και Νότια Οσσετία, όσο και για το ζήτημα της Τσετσενίας για το οποίο η Μόσχα κατηγόρησε ανοιχτά την Τιφλίδα για ανικανότητα προστασίας των βόρειων συνόρων της. Επίσης λόγω της γενικευμένης επιθυμίας από πλευράς Γεωργίας για ένταξη στους δυτικούς θεσμούς και κυρίως στο ΝΑΤΟ. Οι στόχοι της Ρωσίας προς τη Γεωργία πριν την κρίση του 2008, συνοψίζονταν σε μια διατήρηση της οικονομικής εξάρτησης από τη Ρωσία, την αποκοπή της από το βόρειο τμήμα του Καυκάσου, και κατά συνέπεια τον ταραγμένο ρωσικό νότο, και τη διατήρηση μιας εσωτερικής αστάθειας η οποία θα καθυστερούσε την εισχώρηση των δυτικών θεσμών στη χώρα.⁷⁸

Για την επιτυχία των παραπάνω στόχων, το κύριο εργαλείο της Ρωσίας ήταν τα αποσχιστικά κινήματα που έλαβαν χώρα στην Αμπχαζία και τη Νότια Οσσετία. Η ρωσική πολιτική για χορήγηση διαρκών προνομίων στους πολίτες των περιοχών αυτών, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ρωσικών βάσεων στην περιοχή, εξόργιζαν την Τιφλίδα. Το 2007 έκλεισε και η τελευταία ρωσική βάση στην περιοχή με αποτέλεσμα την πλήρη σύγκρουση ένα χρόνο αργότερα.⁷⁹ Σημαντικό ήταν το ζήτημα της απέλασης χιλιάδων γεωργιανών μεταναστών από τις ρωσικές πόλεις ως μέρος των ευρύτερων κυρώσεων της Μόσχας προς την Τιφλίδα.⁸⁰ Είχε προηγηθεί επίσης ρωσικό εμπάργκο στα γεωργιανά

⁷⁶ Nixey. Σελ. 5.

⁷⁷ 'Armenia Confirms \$500 Million Loan From Russia' <https://www.rferl.org/a/Armenia_Confirms_Loan_From_Russia/1380318.html> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020].

⁷⁸ Falkowski. Σελ.50.

⁷⁹ 'Russia closes last military base in Georgia - Reuters' <<https://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-bases/russia-closes-last-military-base-in-georgia-idUSL1387605220071113>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020].

⁸⁰ Randall E Newnham, 'Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the 'Rose Revolution'', *Journal of Eurasian Studies*, 6.2 (2015), 161–70 <<https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.03.008>>. Σελ.167.

προϊόντα το 2006 γεγονός που τερμάτισε τις ρωσικές επενδύσεις στη χώρα για εκείνη την περίοδο.⁸¹

Με την de facto απόσχιση των δύο περιοχών από τη Γεωργία, η εξάρτησή τους από τη Ρωσία μεγιστοποιήθηκε στους τομείς της εκπαίδευσης, των μεταφορών, της υγείας και της ενέργειας.⁸² Οι στρατιωτικές βάσεις διατηρήθηκαν στις περιοχές της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσσετίας, διατηρώντας τη ρωσική παρουσία στο νότιο Καύκασο.⁸³ Η κατάσταση παραμένει τεταμένη μέχρι σήμερα με τις δύο χώρες να μην έχουν βρει κοινό τόπο σε οποιαδήποτε συνεργασία και να έχουν διακόψει τις διπλωματικές τους σχέσεις.⁸⁴ Παράλληλα σταδιακά η Γεωργία αποσύρθηκε από τους διεθνείς οργανισμούς τους οποίους έχτισε μετασοβιετικά η Ρωσία αρχικά, το 1999, από τη Συνθήκη για τη Συλλογική Ασφάλεια και έπειτα, το 2008, από την Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών.

4.3 Οι θέσεις της Τουρκίας για την Κεντρική Ασία

Η τουρκική εμπλοκή στην Κεντρική Ασία δεν είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Αντιθέτως έχει τις ρίζες του βαθιά στους αιώνες. Τουρκογενή φύλα εγκαταστάθηκαν στην περιοχή από τον 11^ο αιώνα σε νομάδες, αναπτύσσοντας έναν ιδιαίτερο πολιτισμό με περσικές, επίσης, επιρροές. Κατά τον 19^ο αιώνα η περιοχή της Κεντρικής Ασίας κατακτάται από τη Ρωσική Αυτοκρατορία στο πλαίσιο της τσαρικής επεκτατικής πολιτικής. Στα τέλη του ίδιου αιώνα και στις αρχές του επομένου, εθνικιστικά κινήματα έκαναν με τη σειρά τους την εμφάνισή τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το κίνημα των Νεότουρκων ενσάρκωσε την πολιτική του παντουρκισμού η οποία έγινε το σημείο αναφοράς για τη δημιουργία ενός νέου τουρκικού εθνικού κράτους. Η ιδέα του παντουρκισμού πρέσβευε, σύμφωνα με τον Landau, «την επιδίωξη μιας φυσικής ή και πολιτισμικής ένωσης η οποία θα περιέβαλε όλους τους τουρκογενείς πληθυσμούς».⁸⁵

⁸¹ Nixey. Σελ. 5.

⁸² Στο ίδιο. Σελ. 3.

⁸³ Tracey German, 'Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008', *Europe-Asia Studies*, 64.9 (2012), 1650–66 <<https://doi.org/10.1080/09668136.2012.718418>>. Σελ. 1653.

⁸⁴ 'Ministry of Foreign Affairs of Georgia - Russian Federation' <<https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/675b790b-93d9-4730-8030.aspx>>

[ημερομηνία πρόσβασης 4 Απρίλιος 2020].

⁸⁵ Jacob Landau, *Παντουρκισμός: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού* (Αθήνα: Θετίλη, 1985). Σελ. 1

Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο στρατόπεδο των Κεντρικών Δυνάμεων, ο παντουρκισμός ενσαρκώνεται στο πρόσωπο του Ενβέρ Πασά, Γενικού Επιτελάρχη του οθωμανικού στρατού, ο οποίος επιχειρεί εκστρατεία προς τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία με σκοπό την υλοποίηση του τουρκικού εθνικιστικού ιδεώδους. Οι προσπάθειές του όμως δεν καρποφόρησαν αφού βρήκε σθεναρή αντίσταση από τις ρωσικές δυνάμεις. Μετά το τέλος του πολέμου, και πιο συγκεκριμένα το 1922, εκστρατεύει ξανά, έχοντας έρθει σε συνεννόηση με τους Μπολσεβίκους για την αντιμετώπιση των τσαρικών δυνάμεων. Όμως η ρήξη των δύο πλευρών ήταν αναπόφευκτη αφού ο πραγματικός στόχος ήταν η δημιουργία ενός τουρκικού κράτους στην Κεντρική Ασία με αποτέλεσμα την ήττα στη μάχη και τελικά τον θάνατό του από κοινού με το παντουρκικό ιδεολόγημα.⁸⁶

Η σοβιετική κυριαρχία στην περιοχή απέκοψε οποιαδήποτε σχέση μεταξύ τουρκογενών πληθυσμών και τουρκικού κράτους, επιβάλλοντας μέτρα ενσωμάτωσης στο σοβιετικό πολιτισμικό ιδεώδες. Χαρακτηριστικότερη κίνηση ήταν η επιβολή του κυριλλικού αλφαβήτου στην πολυμορφική γλώσσα των τουρκογενών λαών. Παράλληλα, με την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, η ηγεσία παραιτείται από κάθε ενδεχόμενη επεκτατική πολιτική και την προσπάθεια ανέγερσης ενός «μεγάλου τουρκικού έθνους». Η κατάρρευση του σιδηρού παραπετάσματος σηματοδότησε μια νέα εποχή για την τουρκική πολιτική η οποία όφειλε γρήγορα να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα και τη διαχείριση της στάσης της ως προς τα νεοσύστατα τουρκογενή κράτη.

Η αναζήτηση εθνικής ταυτότητας αποτελούσε προτεραιότητα για τα κράτη αυτά και η Τουρκία εμφανιζόταν ως ένα κοσμικό κράτος με φιλελεύθερη οικονομική πολιτική το οποίο θα λειτουργούσε ως υπόδειγμα ως προς την κρατική συγκρότηση των νέων ισλαμικών κρατών. Την άποψη αυτή συμεριζόταν και η Δύση με πολλές δηλώσεις αξιωματούχων αλλά και αρχηγών κρατών να πραγματοποιούνται προς την κατεύθυνση αυτή καθώς τα τουρκογενή κράτη έπρεπε να οδηγηθούν μακριά από τον ισλαμικό φονταμενταλισμό.⁸⁷ Η εξέλιξη αυτή εξεταζόταν από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990 με χαρακτηριστική την επίσκεψη του Προέδρου της Τουρκίας Οζάλ στην Σοβιετική Ένωση κατά τον Μάρτιο του 1991. Η επίσκεψη αυτή περιελάμβανε επίσης ταξίδια σε Ουκρανία, Καζακστάν και Αζερμπαϊτζάν με σκοπό τη σύναψη επιχειρηματικών συμφωνιών. Λίγους μήνες αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1991, ο Πρόεδρος του Καζακστάν Ναζαρμπάγεφ

⁸⁶ Fidan Hakan, 'Turkish foreign policy towards Central Asia', *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12.1 (2010), 109–21 <<https://doi.org/10.1080/19448950903507560>>. Σελ. 112.

⁸⁷ Gareth M. Winrow, 'Turkey and Former Soviet Central Asia: National and Ethnic Identity', *Central Asian Survey*, 11.3 (1992), 101–11 <<https://doi.org/10.1080/02634939208400782>>. Σελ. 107.

γίνεται ο πρώτος αρχηγός εκ των νεοϊδρυθέντων κρατών ο οποίος επισκέπτεται την Τουρκία. Την επίσκεψη αυτή ακολούθησε η αναγνώριση από πλευράς Τουρκίας των κρατών της Κεντρικής Ασίας, συμπεριλαμβανομένου του Αζερμπαϊτζάν, ενώ παράλληλα ήταν το πρώτο κράτος το οποίο εγκατέστησε αντιπροσωπείες στις νεοσύστατες χώρες.⁸⁸

Ωστόσο γρήγορα φάνηκε πως παρά τις φωνές στο εσωτερικό της χώρας, προερχόμενες κυρίως από το ακροδεξιό ακροατήριο, οι οποίες πίεζαν για μια πολιτικοοικονομική ένωση των τουρκογενών λαών, η Άγκυρα προσανατολίστηκε σε μια περισσότερο οικονομικοκεντρική προσέγγιση συνεργασίας και ανάπτυξης των νέων κρατών. Οι λόγοι προς αυτήν την κατεύθυνση ανάγονται περισσότερο σε συγκυριακές αλλαγές, αλλά και πιέσεις πιο ισχυρών γεωπολιτικών παικτών στην περιοχή. Κύριος ανταγωνιστής ωστόσο παρέμενε η Ρωσία με την οποία η Τουρκία πλέον επεδίωκε μια πιο στενή και συνεργατική σχέση. Απότοκο αυτής της πεποίθησης ήταν το αποτέλεσμα της πρώτης συνάντησης κορυφής όλων των τουρκογενών κρατών, το φθινόπωρο του 1992, που έλαβε χώρα στην Άγκυρα και περιελάμβανε τους αρχηγούς κρατών των τουρκογενών κρατών. Η πρόθεση της τουρκικής πλευράς ήταν η δημιουργία μιας τελωνειακής ένωσης η οποία θα αναβάθμιζε το εμπόριο καθώς και το σύστημα μεταφορών. Σύντομα τα κράτη της Κεντρικής Ασίας μετέβαλαν τις απόψεις τους πάνω στις αισιόδοξες εκτιμήσεις των προηγούμενων ετών, υποστηρίζόμενα την άποψη πως οποιοδήποτε σύστημα προώθησης περιφερειακής συνεργασίας, θα έπρεπε να έβρισκε σύμφωνη και τη Ρωσία. Παράλληλα υπήρχαν ορισμένοι φόβοι για επιμέρους ηγεμονίες ορισμένων κρατών της «ένωσης» γεγονός που συνέβαλε στην παύση των σχεδίων προς αυτή την κατεύθυνση.⁸⁹

Στο πλαίσιο αυτής της στροφής στην εξωτερική πολιτική, ιδρύεται στις 24 Ιανουαρίου 1992 το Τουρκικό Γραφείο Συνεργασίας και Ανάπτυξης (τουρκικά: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı – στο εξής ΤΙΚΑ). Αποτελεί κλάδο του Υπουργείου Εξωτερικών και στόχος του νέου εγχειρήματος ήταν η κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική βοήθεια των νεοϊδρυθέντων κρατών καθώς και ο συντονισμός επιμέρους κλάδων, όπως για παράδειγμα της εκπαίδευσης, της υγείας, του τουρισμού, της αγροτικής ανάπτυξης και της βιομηχανίας.⁹⁰ Παράλληλα η ΤΙΚΑ, σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας ενέκρινε οικονομικά προγράμματα για τη χορήγηση υποτροφιών, οργάνωση

⁸⁸ Hakan. Σελ. 112.

⁸⁹ Hale. Σελ. 365.

⁹⁰ 'TİKA - Turkish Cooperation and Coordination Agency - TİKA' <<https://www.tika.gov.tr/en>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020].

ανταλλαγών μαθητών και καθηγητών καθώς επίσης και την ίδρυση τουρκικών σχολείων στην Κεντρική Ασία.⁹¹

Το 1993 ιδρύεται το Ίδρυμα Κοινής Διαχείρισης του Τουρκικού Πολιτισμού και των Τεχνών (τουρκικά: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi – στο εξής TURKSOY) με ιδρυτικά μέλη το Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν, η Κιργιζία, το Ουζμπεκιστάν, το Τουρκμενιστάν και την Τουρκία με αρχές παρόμοιες με εκείνες της UNESCO. Σκοπός του είναι η προστασία και η ανάδειξη του κοινού τουρκικού στοιχείου των κρατών αυτών μέσα από δράσεις στον τομέα της εκπαίδευσης και του πολιτισμού. Αργότερα προστέθηκαν ως μέλη παρατηρητές και ορισμένες αυτόνομες δημοκρατίες της Ρωσικής Ομοσπονδίας με κυρίαρχο το μουσουλμανικό στοιχείο.⁹² Κατόπιν το τουρκικό κράτος, στο πλαίσιο της πολιτισμικής εξάπλωσης και διατήρησης του τουρκικού στοιχείου στην περιοχή, επιχείρησε την προώθηση της τουρκικής γλώσσας στα τουρκογενή κράτη εκπέμποντας μέσω δορυφόρου τουρκικά προγράμματα ήδη από τον Απρίλιο του 1992.⁹³ Παράλληλα σημαντικές ενέργειες πραγματοποιούσαν η Τουρκική Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων καθώς και το Ίδρυμα Θρησκευτικών Υποθέσεων, επιφορτισμένα με την αρμοδιότητα προώθησης του τουρκικού ιδεώδους και πολιτισμού αλλά και της αποτροπής ενδεχόμενης ιρανικής διείσδυσης έτσι ώστε να στηριχθεί το κοσμικό μοντέλο διακυβέρνησης και όχι η αντικατάστασή του με ένα ισλαμικό, φονταμεταλιστικού χαρακτήρα.

Η Τουρκία σε όλη τη δεκαετία του 1990 προσπάθησε με κάθε τρόπο να προωθήσει τα οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφέροντά της στην περιοχή χρησιμοποιώντας, σε μεγάλο βαθμό, μία περιφερειακή πολιτική. Ωστόσο, αν και η ρητορική της ένωσης σε κρατικό και πολιτικό επίπεδο έβρισκε σιωπηρή την τουρκική ηγεσία και χωρίς την επιβεβαίωση ουδεμίας τέτοιας θεωρίας, η οικονομική ενοποίηση ήταν ένα από τα κεντρικά ζητήματα της ατζέντας για την Κεντρική Ασία. Η ιδέα για εγκαθίδρυση μιας κοινής αγοράς καθώς επίσης και η υιοθέτηση, από τα νέα κράτη, της Τουρκικής Λίρας απέτυχε παταγωδώς.⁹⁴ Οι αιτίες για την αποτυχία αυτή ανιχνεύονται σε πολλά επίπεδα. Αρχικά το κυριότερο και πιο οφθαλμοφανές πρόβλημα συσχετιζόταν με τη γεωγραφική θέση όλων των τουρκογενών κρατών. Η γεωγραφική θέση της Τουρκίας της επιτρέπει να συνορεύει μόνο με τον αζερικό θύλακα του Ναχιτσεβάν ο οποίος

⁹¹ Bülent Aras, 'Turkey's policy in the former Soviet south: Assets and options', *Turkish Studies*, 1.1 (2000), 36–58 <<https://doi.org/10.1080/14683840008721220>>. Σελ. 44.

⁹² 'TURKSOY' <<https://www.turksoy.org/en>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020].

⁹³ Στο ίδιο. Σελ. 45.

⁹⁴ Hakan. Σελ 116.

περικλείεται από το αρμενικό κράτος. Ο αντίστοιχος τουρκικός «δρόμος του μεταξιού» δεν υφίσταται με αποτέλεσμα τη μη ύπαρξη απευθείας επίγειας σύνδεσης μεταξύ Τουρκίας και Κεντρικής Ασίας. Η κατάσταση δεν άλλαξε μέχρι τη τέταρτη Σύνοδο του Συμβουλίου Συνεργασίας Τουρκόφωνων Κρατών, το 2014, όπου λήφθηκαν αποφάσεις για προώθηση και υλοποίηση του «δρόμου του μεταξιού» ο οποίος αφορά τη σύνδεση της Τουρκίας με την Κίνα διά μέσου της Κεντρικής Ασίας.⁹⁵

Ένας ακόμη λόγος για την αποτυχία των υπεραισιόδοξων τουρκικών σχεδίων κατά τη δεκαετία του 1990 στα νεοσύστατα κράτη ήταν πολιτικής φύσεως. Οι ηγεσίες των μετασοβιετικών δημοκρατιών αποτελούνταν από πρώην στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος πλην του Τατζικιστάν στο οποίο βρισκόταν σε εξέλιξη εμφύλια διαμάχη με το ισλαμικό φονταμεταλιστικό κίνημα. Οι νέες ηγεσίες λοιπόν δεν δέχονταν εύκολα την ωμή παρέμβαση του τουρκικού παράγοντα στα κράτη τους, επιθυμώντας τα ίδια να αναπτύξουν μία ξεχωριστή εθνική ταυτότητα που δεν θα τους υπέβαλλε σε νέα κατάκτηση, αυτή τη φορά από διαφορετικό κράτος και ηγεσία. Η κύρια επιθυμία τους λοιπόν ανερχόταν στην ομαλή μετάβαση σε ανεξάρτητα κοσμικά κράτη και στην πολιτική και οικονομική σταθερότητα της περιοχής συνολικά.

Επίσης σημαντικός ήταν και ο παράγοντας του Ουζμπεκιστάν το οποίο ανοικτά κατηγόρησε την Τουρκία το 1999 για συνωμοσία έναντι του προέδρου Ισλάμ Καρίμοφ. Πιο συγκεκριμένα ο πρόεδρος του Ουζμπεκιστάν προχώρησε σε έντονη διαμαρτυρία κατά της Τουρκίας με το πρόσχημα ότι προστάτευε αντιφρονούντες προς το καθεστώς Καρίμοφ καθώς και ότι παρείχε άσυλο σε δύο ύποπτους Ουζμπέκους οι οποίοι επιχείρησαν αποτυχημένη απόπειρα κατά του προέδρου. Τελικά μετά από σχετική καθυστέρηση οι ύποπτοι εκδόθηκαν από την Τουρκία.⁹⁶ Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών, για μικρό χρονικό διάστημα, οι οποίες ομαλοποιήθηκαν λίγο καιρό μετά. Ωστόσο αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως το Ουζμπεκιστάν δεν εκπροσωπήθηκε στη Σύνοδο Κορυφής των τουρκόφωνων κρατών το 2010 στην Κωνσταντινούπολη.⁹⁷

Με την έλευση του 21^{ου} αιώνα, η Τουρκία προσπάθησε να συνάψει νέες συμφωνίες με κύριο στόχο τη βελτίωση των μεταφορών για τη διευκόλυνση του εμπορίου, καθώς επίσης και την πάταξη της τρομοκρατίας και της διακίνησης ναρκωτικών. Το εμπόριο με

⁹⁵ ‘RIAC :: Russia and Turkey in Central Asia: Partnership or Rivalry?’ <<https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/russia-and-turkey-in-central-asia-partnership-or-rivalry/>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020].

⁹⁶ Hale. Σελ. 367.

⁹⁷ Στο ίδιο.

τα νεοσύστατα κράτη της Κεντρικής Ασίας βρέθηκε στο επίκεντρο της δημιουργίας στενών σχέσεων. Έως το 2018 ο όγκος συναλλαγών της Τουρκίας με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας ανήλθε στα 6 δισεκατομμύρια δολάρια ενώ οι συνολικές επενδύσεις τουρκικών επιχειρήσεων στα 15 δισεκατομμύρια δολάρια.⁹⁸ Στο γενικότερο πλαίσιο βελτίωσης των εμπορικών συνθηκών, υπογράφηκαν συμφωνίες κυρίως με το Καζακιστάν, το Τατζικιστάν, το Ουζμπεκιστάν καθώς και το Τουρκμενιστάν.

Ο νέος αιώνας έφερε πολλές αλλαγές στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Η άνοδος στην εξουσία του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) μετατόπισε το βλέμμα της τουρκικής ηγεσίας όσον αφορά την εξωτερική πολιτική. Η Κεντρική Ασία δεν αποτελούσε μέγιστη προτεραιότητα και οι υποστηρικτές με τη ρητορική μιας πιο στενής σύνδεσης, σταδιακά παραγκωνίστηκαν. Η Ρωσία αναδείχθηκε ως κύριος αντίπαλος στην πολιτική και οικονομική επικράτηση στην εν λόγω περιοχή, ενώ από την πλευρά της η τουρκική οικονομία δεν είχε τη δυνατότητα χορήγησης ολοένα και αυξανόμενων ποσών για την προώθηση των συμφερόντων της.

4.4 Οι θέσεις της Τουρκίας για τον Καύκασο

Η γεωπολιτική σημασία του Καυκάσου αναδεικνύεται σε όλο το βάθος της ιστορικής εξέλιξης. Μία περιοχή την οποία κατοίκησαν αμέτρητες εθνοτικές ομάδες, όπου ο πλούτος που διαθέτει προσελκύει διάφορους μνηστήρες ανά τους αιώνες. Όπως στην Κεντρική Ασία, έτσι και στον Καύκασο τουρκογενείς ομάδες πληθυσμών κατέφθασαν στην περιοχή περίπου τον 11^ο αιώνα και γρήγορα εξισλάμισαν μεγάλο μέρος του υπάρχοντος πληθυσμού. Οι λαοί του Καυκάσου ακολουθούσαν συνεχώς τον δικό τους ανεξάρτητο δρόμο στην ιστορία, όμως η γεωγραφική τους θέση τους καθιστούσε έρμαιο στις ιμπεριαλιστικές διαθέσεις τόσο της Ρωσίας όσο και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατάκτηση του Καυκάσου από τις τσαρικές δυνάμεις, ύστερα από τεράστια προσπάθεια, μετέτρεψε την περιοχή σε ένα πεδίο στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτιστικής διαμάχης μεταξύ Ρώσων και Οθωμανών. Αφενός η οργανωμένη προσπάθεια εκρωσισμού της περιοχής και αφετέρου οι παντουρκικές βλέψεις του Ενβέρ Πασά, δημιούργησαν συνεχόμενη ένταση στην περιοχή η οποία σε όλη τη διάρκεια 20^{ού}

⁹⁸ ‘Turkey’s Relations With Central Asian Republics / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-central-asian-republics.en.mfa> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020].

αιώνα τροφοδοτήθηκε από το γεγονός πως αποτελούσε γεωγραφικό σύνορο αρχικά της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και μετά το 1923, της Σοβιετικής Ένωσης και Τουρκικής Δημοκρατίας αντίστοιχα.

Η ευρύτερη περιοχή του Καυκάσου αποτελεί ένα πλέγμα διάφορων θρησκευτικών και εθνοτικών ομάδων οι οποίες ανέπτυξαν ξεχωριστές εθνικές συνειδήσεις και κατά συνέπεια ζήτησαν την αυτονομία τους αρκετές φορές στο παρελθόν. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου βρίσκει τον Καύκασο σε μια διαδικασία έντονης διαμάχης μεταξύ των λαών με κίνητρο τις εθνοτικές ομάδες οι οποίες κατοικούν σε περιοχές όπου βρίσκονται εκτός της επικράτειάς τους. Η πολιτική συνέχεια των κρατών του Καυκάσου που κήρυξαν την ανεξαρτησία τους το 1991 διακρίνεται από μια τάση προς τον απολυταρχισμό, όπως στην περίπτωση του Αζερμπαϊτζάν, και από αμφισβητούμενες εκλογικές αναμετρήσεις στην Αρμενία και τη Γεωργία. Τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας ο αλυτρωτισμός ήταν ένα κυρίαρχο στοιχείο των κρατών αυτών, γεγονός που δεν άφηνε ασυγκίνητο τον τουρκικό παράγοντα ο οποίος είχε άμεσα συμφέροντα από την περιοχή, προκαλώντας πολλά ζητήματα για διερεύνηση στο χτίσιμο των επιμέρους διμερών σχέσεων.

Ο σημαντικός γεωπολιτικός ρόλος της Τουρκίας σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, λόγω των κοινών συνόρων μιας νατοϊκής χώρας με την Σοβιετική Ένωση, φαινόταν να κατέρρεε μετά τη διάλυση του σοβιετικού οικοδομήματος, υποβαθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη θέση της στο παγκόσμιο σύστημα για τη διεθνή ασφάλεια. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός πως αν και η διαμάχη μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν πυροδοτήθηκε, πριν τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η Τουρκία υποστήριξε το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Γκορμπατσόφ, εμμένοντας στην άποψη πως το πρόβλημα στον νότιο Καύκασο ήταν αυστηρά ένα εσωτερικό ζήτημα των σοβιετικών, ευχόμενη την επίλυσή του και την παράλληλη επιβίωση του σοβιετικού οικοδομήματος για λόγους γεωπολιτικής επιβίωσης στην περιοχή.⁹⁹

Όμως οι εξελίξεις ήταν αναπόφευκτες οπότε η τουρκική εξωτερική πολιτική προς τις νεοσύστατες χώρες του Καυκάσου ήταν αρχικά παρεμβατική, με τις φωνές στο εσωτερικό της χώρας για ένα νέο παντουρκικό εγχείρημα να κάνουν την εμφάνισή τους. Οι βλέψεις αυτές επιβεβαιώνονται από τις δηλώσεις του Τουργκούτ Οζάλ ο οποίος επεσήμανε πως «ο 21^{ος} αιώνας θα είναι ο αιώνας των Τούρκων, αφού ο τουρκικός κόσμος

⁹⁹ Hale. Σελ. 348.

θα εκτείνεται από την Αδριατική Θάλασσα έως το Σινικό Τείχος».¹⁰⁰ Έτσι λοιπόν το τουρκικό κράτος γίνεται από τις πρώτες χώρες που αναγνωρίζει την ανεξαρτησία των τριών δημοκρατιών του νότιου Καυκάσου, το 1991, παρά τις τεταμένες σχέσεις με την Αρμενία λόγω της εξελισσόμενης διαμάχης με το Αζερμπαϊτζάν για την περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.¹⁰¹

4.4.1 Διμερείς σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και κρατών του Καυκάσου

α) Αζερμπαϊτζάν

Από πολιτισμικής άποψης οι λαοί των δύο χωρών έχουν πολλά κοινά στοιχεία στις παραδόσεις, τη γλώσσα και τη θρησκεία, γεγονός που δικαιολογεί το σύνθημα «ένα έθνος – δύο χώρες» το οποίο κυριάρχησε στα κυβερνητικά κλιμάκια σε όλη τη δεκαετία του 1990.¹⁰² Η παντουρκική ιδεολογία ήταν αρκετά δημοφιλής στο Αζερμπαϊτζάν κάτι που εκφράστηκε από τον νικητή των αζερικών εκλογών το 1992, Ελτσιμπέι, μέσα από ξεκάθαρη φιλοτουρκική στάση και ρητορεία. Ο Αζέρος ηγέτης επιθυμούσε την οικοδόμηση ενός κράτους σύμφωνα με το τουρκικό κοσμικό πρότυπο και την αποφυγή ανάδειξης του φονταμεταλιστικού στοιχείου στην κρατική συγκρότηση.¹⁰³

Υπό τη κυβέρνηση του Ελτσιμπέι, οι αζεροτουρκικές σχέσεις εκτοξεύτηκαν με αποκορύφωμα την συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού πετρελαίου ο οποίος θα ξεκινούσε από το Μπακού, θα διέσχιζε τη Γεωργία και θα κατέληγε στο τουρκικό λιμάνι του Τσεϋχάν. Ο αγωγός θα παρέκαμπτε τη Ρωσία, ως χώρα διέλευσης, και θα μείωνε τη ρωσική εξάρτηση του Αζερμπαϊτζάν, υποστηριζόμενος παράλληλα από τον αμερικανικό παράγοντα.¹⁰⁴ Παράλληλα αρνήθηκε την είσοδο της χώρας στην Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών γεγονός που εξόργισε τη Ρωσία και ανατροφοδότησε τη διαμάχη με την Αρμενία.

Τον Ιούνιο του 1993 ο Χαϊντάρ Αλίεφ παίρνει την εξουσία πραξικοπηματικά, βάζοντας τη χώρα στην Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών, ως ένα σαφές μήνυμα επιθυμίας βελτίωσης των σχέσεων με τη Μόσχα. Για την Τουρκία ήταν ένα μήνυμα πως

¹⁰⁰ Μάνος Καραγιάννης, *Η τουρκική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο. Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι, προκλήσεις και προοπτικές*, 2ο έκδ. (Αθήνα: Παπαζήσης, 2015). Σελ. 40.

¹⁰¹ 'Turkey's Relations with Southern Caucasus Countries / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs' <http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020].

¹⁰² Fariz Ismailzade, 'Turkey-Azerbaijan: The honeymoon is over', *Turkish Policy Quarterly*, 4.4 (2005), 67–80. Σελ. 68.

¹⁰³ Στο ίδιο. Σελ. 69.

¹⁰⁴ Mustafa Aydin, 'Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus1', *Turkish Studies*, 5.2 (2004), 1–22 <<https://doi.org/10.1080/1468384042000228576>>. Σελ. 14.

το Αζερμπαϊτζάν υπό το νέο καθεστώς αναμενόταν χαθεί ως σύμμαχος, μετά και την αντίρρηση του Αλίεφ για το σχέδιο του αγωγού.¹⁰⁵ Ωστόσο η τουρκική σκέψη όπως αποδείχθηκε δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα, αφού λίγο αργότερα ο Αλίεφ άλλαξε τη στάση του απέναντι στην κατασκευή του αγωγού.

Εκτός από τον ενεργειακό τομέα, η τουρκική εξωτερική πολιτική είχε οικονομικούς, πολιτικούς, εκπαιδευτικούς και επικοινωνιακούς στόχους στο Αζερμπαϊτζάν σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990.¹⁰⁶ Πιο συγκεκριμένα η Τουρκία σύναψε αμέσως εμπορικές σχέσεις με το Αζερμπαϊτζάν, εισάγοντας παράλληλα στην εμπορική συνεργασία τον αζερικό θύλακα του Ναχιτσεβάν ο οποίος βρίσκεται αποκλεισμένος από την υπόλοιπη χώρα, όμως συνορεύει με την Τουρκία. Σε πολιτικό επίπεδο η Τουρκία λειτούργησε, όπως και στην περίπτωση των κρατών της Κεντρικής Ασίας, ως ένα πολιτικό μοντέλο-πρότυπο, το οποίο αναγόταν στην εφαρμογή ενός κοσμικού κράτους έναντι της επιβολής μιας ισλαμικής δημοκρατίας στα πρότυπα του Ιράν. Επίσης η Τουρκία χορήγησε μεγάλο αριθμό υποτροφιών σε αζέρους πολίτες για σπουδές σε τουρκικά πανεπιστήμια, ενώ σημαντική ήταν η βοήθεια για τη μετάβαση της αζερικής γλώσσας από το κυριλλικό αλφάβητο στο λατινικό το οποίο χρησιμοποιείται και από την Τουρκία.¹⁰⁷ Τέλος σε επικοινωνιακό επίπεδο από το 1992, όπως και στα κράτη της Κεντρικής Ασίας, εξέπεμπαν τουρκικά τηλεοπτικά προγράμματα μέσω δορυφόρου.

Η θέση της Τουρκίας όσον αφορά τη διαμάχη μεταξύ Αζερμπαϊτζάν και Αρμενίας για τον έλεγχο του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, περιπλέχθηκε λόγω της εμπλοκής της Ρωσίας στο πλευρό της Αρμενίας αλλά και της μαζικής αντίδρασης της τουρκικής κοινής γνώμης η οποία πίεζε την κυβέρνηση να λάβει μέτρα εναντίον της Αρμενίας και να υποστηρίξει ανοιχτά το Αζερμπαϊτζάν.¹⁰⁸ Η Τουρκία αρνούταν επίμονα τη στρατιωτική ανάμειξη, όμως όταν η Αρμενία εισέβαλε στον αζερικό θύλακα του Ναχιτσεβάν, η Τουρκία θεωρούμενη πως απειλούνται τα σύνορά της έθεσε για πρώτη φορά θέμα ανοιχτής επέμβασης καθώς υποστήριξε πως αντιβαίνει στην τουρκοσοβιετική Συμφωνία του 1921.¹⁰⁹ Όμως τα περιθώρια ήταν πολύ στενά καθώς ο στρατιωτικός διοικητής της ΚΑΚ

¹⁰⁵ Hale. Σελ. 351.

¹⁰⁶ Καραγιάννης. Σελ. 58-59.

¹⁰⁷ Στο ίδιο.

¹⁰⁸ Aydin. Σελ.11.

¹⁰⁹ John Wright, Richard Schofield, και Suzanne Goldenberg, *Transcaucasian boundaries* (Routledge, 2003). Σελ. 63.

Γεβγκενι Σαποσνικοφ διεμήνυσε ρητώς πως σε περίπτωση πιθανής ανάμειξης της Τουρκίας θα προκληθούν αντίποινα μέσω πυρηνικών όπλων.¹¹⁰

Μετά την αποτυχία εύρεσης λύσης από την Ομάδα Μινσκ η Τουρκία προσπάθησε να λάβει το ρόλο του διαμεσολαβητή έτσι ώστε να επιταχύνει ενδεχόμενη αποδεκτή λύση στο ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ, ωστόσο καμία πρόταση δεν έγινε δεκτή από την αρμενική πλευρά λόγω της στενής σχέσης της Τουρκίας με το Αζερμπαϊτζάν. Τα τελευταία χρόνια οι σχέσεις των δύο χωρών βαίνουν σε σταθερό επίπεδο με τη Συμφωνία Στρατηγικού Συνεταιρισμού και Αμοιβαίας Υποστήριξης, η οποία υπογράφηκε το 2010 με ισχύ μιας δεκαετίας και αυτόματη ανανέωση εάν κάποια πλευρά δεν έχει αντίρρηση, να ξεχωρίζει στις διμερείς σχέσεις. Η Συμφωνία προβλέπει πως σε περίπτωση επίθεσης σε μία από τις δύο χώρες τότε η άλλη έχει τη δυνατότητα να εμπλακεί στρατιωτικά.¹¹¹

β) Αρμενία

Αν και η Τουρκία ήταν από τα πρώτα κράτη που αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της Αρμενίας στις 16 Δεκεμβρίου 1991, γρήγορα έκαναν την εμφάνισή τους ζητήματα καθορισμού των συνοριακών γραμμών τα οποία συνέπεσαν με τη διαμάχη για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Πιο συγκεκριμένα τα σύνορα μεταξύ των δύο πλευρών καθορίστηκαν μεταξύ Τουρκίας και Σοβιετικής Ένωσης στη Συμφωνία του 1921 με αποτέλεσμα το κοινοβούλιο της Αρμενίας να μην αναγνωρίσει τα συμφωνηθέντα καθώς η Τουρκία δεν μοιραζόταν πλέον τα σύνορά της με τη Σοβιετική Ένωση.¹¹²

Η ένταση των δύο πλευρών έφτασε στα άκρα με την αρμενοαζερική διαμάχη η οποία πυροδότησε έκρηξη του τουρκικού πληθυσμού με διαδηλώσεις υπέρ του Αζερμπαϊτζάν και κατά της Αρμενίας. Με τη συνέχιση του πολέμου και τα ξεκάθαρα εδαφικά οφέλη για τον αρμενικό παράγοντα εκδόθηκε Ψήφισμα από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ τον Απρίλιο του 1993 το οποίο καλούσε σε απόσυρση των αρμενικών δυνάμεων. Η Τουρκία στάθηκε στο πλευρό του Αζερμπαϊτζάν και εφάρμοσε οικονομικές κυρώσεις στην Αρμενία και κλείσιμο των συνόρων αλλά όχι σε απόλυτο βαθμό, καθώς εμπορικές επαφές συνέχισαν να υφίστανται μέσω της Γεωργίας.¹¹³

Παρά την κλήση της Τουρκίας προς την Αρμενία ώστε να υπάρξει ιδρυτικό μέλος του ΟΣΕΠ, αυτό δεν αποτέλεσε έναυσμα για λύση στο ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ,

¹¹⁰ Ahmad κ.ά. Σελ.164.

¹¹¹ ‘Azerbaijan-Turkey Military Pact Signals Impatience with Minsk Talks -- Analysts | Eurasianet’ <<https://eurasianet.org/azerbaijan-turkey-military-pact-signals-impatience-with-minsk-talks-analysts>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020].

¹¹² Aydin. Σελ. 10.

¹¹³ Hale. Σελ. 350.

ούτε για βελτίωση των σχέσεων των δύο χωρών. Ένα σοβαρό ζήτημα προς επίλυση είναι εκείνο τη γενοκτονίας των Αρμενίων την οποία έχουν αναγνωρίσει πάνω από τριάντα χώρες, χωρίς τη συμμετοχή της Τουρκίας. Η πρώτη επίσκεψη Τούρκου αρχηγού κράτους στην Αρμενία πραγματοποιήθηκε το 2008 από τον πρόεδρο Γκιουλ, με σκοπό την παρακολούθηση ενός ποδοσφαιρικού αγώνα για τα προκριματικά του παγκοσμίου κυπέλλου.¹¹⁴

Το 2009 ξεκίνησε μια πρωτοβουλία για τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών μετά από συνάντηση των Υπουργών Εξωτερικών των δύο κρατών στην Ελβετία.¹¹⁵ Οι δύο χώρες θα άνοιγαν τα σύνορά τους και θα επιβεβαίωναν την υφιστάμενη συνοριακή γραμμή, κάτι που όμως δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ λόγω έντονων διαμαρτυριών από την πλευρά του Αζερμπαϊτζάν, με την Τουρκία να αλλάζει θέση και να φέρνει στο τραπέζι το ζήτημα του Ναγκόρνο-Καραμπάχ για το οποίο δεν υπήρχε σαφές χρονοδιάγραμμα για την επίλυσή του.¹¹⁶

γ) Γεωργία

Μεταξύ Γεωργίας και Τουρκίας υφίσταται μια διευρυμένη συνεργασία σε πολλούς τομείς η οποία δρομολογείται από την επίσημη αναγνώριση της ανεξαρτησίας της, τον Δεκέμβριο του 1991. Η Γεωργία αποτελεί τον μεγαλύτερο εμπορικό συνεργάτη της Τουρκίας από το 2007 ενώ παράλληλα η Τουρκία είναι μία από τις χώρες που επενδύουν περισσότερο στη Γεωργία.¹¹⁷ Η γεωγραφική της σημασία είναι τέτοια έτσι ώστε να θεωρείται συνδετικός κρίκος για μια επιτυχημένη εξωτερική πολιτική τόσο σε Καύκασο όσο και σε Κεντρική Ασία αφού είναι η χώρα μέσω της οποίας η Τουρκία αποκτά φυσική πρόσβαση στο Αζερμπαϊτζάν λόγω των τεταμένων σχέσεων με την Αρμενία και τα κλειστά σύνορα. Παράλληλα θεωρείται ενεργειακός κόμβος, αφού ο υψίστης σημασίας για την τουρκική οικονομία και την ενεργειακή πολιτική, αγωγός Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϋχάν περνά μέσα από τη γεωργιανή επικράτεια και μεταφέρει το μεγαλύτερο μέρος των αζερικών ενεργειακών πόρων στην Ανατολική Μεσόγειο.

¹¹⁴ ‘Turkey’s President Makes Historic Visit to Armenia - The New York Times’ <<https://www.nytimes.com/2008/09/07/world/europe/07turkey.html>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020].

¹¹⁵ ‘Turkey - Bilateral Relations - mfa.am’ <<https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020].

¹¹⁶ Στο ίδιο.

¹¹⁷ ‘Political Relations between Turkey and Georgia / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <<http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-georgia.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020].

Η συνεργασία των δύο χωρών δεν σταματά σε αυτό το σημείο καθώς το 1997 και το 1999 υπογράφηκαν συμφωνίες οι οποίες προβλέπουν συνεργασία για στρατιωτική εκπαίδευση του γεωργιανού στρατού υπό την αιγίδα του Προγράμματος Συνεργασίας για την Ειρήνη του ΝΑΤΟ.¹¹⁸ Κατόπιν η συμφωνία που υπογράφηκε το 2002 μεταξύ Τουρκίας-Γεωργίας-Αζερμπαϊτζάν για την ασφάλεια δημιούργησε νέα δεδομένα για την περιοχή του Καυκάσου τα οποία έχουν άμεσες συνέπειες για τις σχέσεις με την Ρωσία.¹¹⁹ Η θέση της Τουρκίας στο ρωσογεωργιανό πόλεμο του 2008 κρίθηκε πολύ έντονα από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, λόγω της καθυστέρησης έκφρασης ξεκάθαρης τουρκικής στάσης στη διαμάχη. Εν τέλει η ουδετερότητα μαρτυρά πως η Τουρκία δεν ήθελε να διαρρήξει τις σχέσεις της με έναν υψίστης σημασίας εμπορικό εταίρο όπως η Ρωσία.

Τα σημεία τριβής των δύο πλευρών αφορούν κυρίως τα αποσχιστικά κινήματα της Αμπχαζίας και της Νότιας Οσσετίας, καθώς και τις μειονοτικές ομάδες μουσουλμάνων στο εσωτερικό της Γεωργίας. Παρά την επιμονή της τουρκικής θέσης πως επιθυμεί την επίλυση των ζητημάτων μέσω της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου, η τουρκική ανάμειξη στον πόλεμο μεταξύ Γεωργίας και Αμπχαζίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με την υποστήριξη των αποσχιστικών δυνάμεων προκάλεσε την έντονη αντίδραση της γεωργιανής κοινής γνώμης.¹²⁰ Ωστόσο οι σχέσεις των δύο χωρών βαίνουν με σταθερά οικονομικά και πολιτικά βήματα προς την ομαλοποίηση και ειρήνευση του Καυκάσου ως περιφερειακό σύστημα.

¹¹⁸ Aydin. Σελ 12.

¹¹⁹ Στο ίδιο.

¹²⁰ Καραγιάννης. Σελ. 97.

Κεφάλαιο 5:

Η γεωπολιτική της ενέργειας και η ενεργειακή διένεξη

Τα ενεργειακά ζητήματα αναδύονται ως ζωτικής σημασίας για την χάραξη πολιτικής σε διάφορους κρατικούς τομείς. Διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία, ενώ παράλληλα αποτελούν κεντρικό σημείο στη γεωστρατηγική, τις διεθνείς σχέσεις και τη γεωπολιτική. Η χρήση του πετρελαίου, και κατά συνέπεια η εξέλιξή του, εντοπίζεται βαθιά στους αιώνες. Η κύρια χρήση του και η μαζική εξόρυξη ξεκίνησε με τη βιομηχανική επανάσταση στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και η σπουδαιότητά του αναδεικνύεται στο εύρος των παραγόμενων προϊόντων προερχόμενα από αυτό. Η έντονη αστικοποίηση και αύξηση των αναγκών του ευρωπαϊκού πληθυσμού επέτρεψε την διαρκή αύξηση της ζήτησης του λεγόμενου και ως «μαύρου χρυσού». Παράλληλα σταδιακά βήματα έκανε και το φυσικό αέριο το οποίο στη σημερινή εποχή κατέχει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο, ανάλογο με εκείνον του πετρελαίου, στην χάραξη εξωτερικής πολιτικής. Η «πολιτική» διαφοροποίηση μεταξύ των δύο έγκειται στο γεγονός πως το τελευταίο είναι πιο φιλικό στο περιβάλλον και σε αρκετές περιπτώσεις η πιο οικονομική επιλογή.

Με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, δημιουργήθηκαν αρκετά νέα κράτη τα οποία διέθεταν μεγάλο ποσοστό αποθεμάτων ενεργειακών πόρων. Τα κράτη αυτά βρίσκονται στο περιφερειακό σύστημα της Κεντρικής Ασίας το οποίο περιλαμβάνει όλες τις παρακάσπιες δημοκρατίες, με ειδική αναφορά στη Ρωσία. Η ανάγκη της Δύσης για διαφοροποίηση των ενεργειακών πηγών, αφύπνισε και επανακαθόρισε τους στόχους εξωτερικής πολιτικής και γεωστρατηγικής στην περιοχή. Ωστόσο η στενή σχέση των κρατών αυτών με τη Ρωσία, δυσκόλεψε σε μεγάλο βαθμό τις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και των Ηνωμένων Πολιτειών για δραστήρια ενεργειακή πολιτική στα νεοϊδρυθέντα κράτη και την κατασκευή αγωγών οι οποίοι θα μετέφεραν τους ενεργειακούς πόρους στις μεγάλες αγορές της Ευρώπης.

Είναι γνωστό πως η διεθνής πολιτική, όσον αφορά τον τομέα της ενέργειας πρόκειται για την αλληλεπίδραση τριών «παικτών» οι οποίοι καθορίζουν άμεσα τόσο τις τιμές των ενεργειακών πόρων, όσο και την παραγωγή. Αυτοί είναι οι χώρες οι οποίες παράγουν τους ενεργειακούς πόρους, οι χώρες οι οποίες τους καταναλώνουν και οι

πολυεθνικές εταιρείες ενέργειας οι οποίες αναλαμβάνουν την εξόρυξη. Παράλληλα σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και οι χώρες από τις οποίες πραγματοποιείται η διέλευση των ενεργειακών πόρων, είτε με παραδοσιακούς τρόπους (δεξαμενόπλοια) είτε με αγωγούς. Η «πολιτική των αγωγών» αποτελεί νέο κλάδο μελέτης της διεθνούς πολιτικής καθώς και των διακυμάνσεων που υφίστανται οι σχέσεις των διαπλεκόμενων κρατών. Οι ολοένα και αυξανόμενες ανάγκες των κρατών, οι οποίες είναι συνυφασμένες με την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία, για ενεργειακούς πόρους καθιστά εξέχουσας σημασίας την ενασχόληση και την ανάλυση των ενεργειακών συμφερόντων και επιδιώξεων μικρών και μεγάλων παικτών στη «γεωπολιτική σκακιέρα» κυρίως στην λιθοσφαιρική πλάκα της Ευρασίας.

Για την ομαλή εξέλιξη της διαδικασίας εξόρυξης των υδρογονανθράκων, κρίνεται απαραίτητη η διευθέτηση οποιωνδήποτε διαφορών οι οποίες μπορούν να εμποδίσουν το έργο καθώς και το ρίσκο μιας ενδεχόμενης κλιμάκωσης της έντασης σε ένα ήδη φορτισμένο γεωπολιτικό περιβάλλον. Έτσι λοιπόν αναταράξεις οι οποίες εντοπίζονται είτε στο εσωτερικό της κρατικής δομής είτε στο πλέγμα των εξωτερικών σχέσεων δεν ευδοκίμουν ώστε να προχωρήσει μία ευρύτερη ενεργειακή συνεργασία. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, στο σύστημα της Κεντρικής Ασίας εντοπίζονται διαρκείς ανταγωνισμοί καθώς και αντιπαλότητα η οποία απείλησε σε αρκετές περιπτώσεις τη διακομιδή των ενεργειακών πόρων με χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο του Καυκάσου και των συνεχόμενων διαμαχών τόσο στο βόρειο τμήμα των αυτόνομων ρωσικών δημοκρατιών, όσο και στο νότιο τμήμα με έντονο το δείγμα της ένοπλης σύγκρουσης για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Κατόπιν ο ρωσικός παράγοντας, ως ο ασκών τη μεγαλύτερη επιρροή στην περιοχή, αλλά και ο τουρκικός, ο οποίος τις τελευταίες δεκαετίες εισήχθη δυναμικά στο πεδίο του ενεργειακού ανταγωνισμού, καθορίζουν με τη σχέση τους πολλές εξελίξεις για το ενεργειακό μέλλον της Ευρώπης.

5.1 Ρωσική ενεργειακή πολιτική

Το ενδιαφέρον της Ρωσίας για τους υδρογονάνθρακες ξεκινά από την Τσαρική εποχή, πιο συγκεκριμένα από τον 19^ο αιώνα, με κύριο ενδιαφέρον τα κοιτάσματα του Μπακού. Για την εξαγωγή των εν λόγω κοιτασμάτων στη Δύση, απαραίτητη ήταν η χρηματοδότηση από ξένες εταιρείες. Έτσι με κύριο μερίδιο να κατέχουν η οικογένεια

Νομπέλ και η οικογένεια Ρότσιλντ, οι οποίες ανέλαβαν το κόστος τόσο της εξόρυξης όσο και της διαμετακόμισης του πετρελαίου, η αυτοκρατορική Ρωσία εισήλθε στο ενεργειακό παιχνίδι με αποκορύφωμα, το 1897, την κατασκευή του μεγαλύτερου αγωγού για την εποχή ο οποίος ανέλαβε τη μεταφορά του «μαύρου χρυσού» από το Μπακού στο Μπατούμι έχοντας μήκος 883 χιλιόμετρα.¹²¹

Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα το πετρέλαιο κατείχε εξέχουσα θέση στα ρωσικά πράγματα καθώς κάλυπτε τις εσωτερικές ανάγκες ενώ παράλληλα κατείχε πολύ σημαντικό μερίδιο στην παγκόσμια αγορά. Πιο συγκεκριμένα το 1880 τα κοιτάσματα του Μπακού κάλυπταν το 97.7% των ρωσικών αναγκών σε πετρέλαιο, ενώ οι ρωσικές εξαγωγές αυξήθηκαν από 22% το 1888 σε 29% το 1891.¹²²

Ωστόσο η έλευση του 20^{ου} αιώνα εγκαθίδρυσε περίπλοκες συνθήκες για το εσωτερικό του ρωσικού παράγοντα. Οι εντάσεις οι οποίες ήταν φανερές από την Επανάσταση του 1905, επεκτάθηκαν στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και εν τέλει στην Οκτωβριανή Επανάσταση δημιουργώντας ένα αρνητικό κλίμα για τους επενδυτές και τις ξένες εταιρείες οι οποίες χειρίζονταν την εξόρυξη και τις εξαγωγές του πετρελαίου. Ταυτόχρονα η παραγωγή πετρελαίου και οι εξαγωγές του βρίσκονταν σε ελεύθερη πτώση αφού γρήγορα η Ρωσική Αυτοκρατορία έμεινε πίσω στην κούρσα της διαρκούς τεχνολογικής εξέλιξης. Συνέπεια των παραπάνω ήταν η πτώση των ρωσικών εξαγωγών πετρελαίου σε παγκόσμια κλίμακα από 31% σε 9% μεταξύ των ετών 1904 και 1913.¹²³

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση οι Μπολσεβίκοι κρατικοποίησαν τις πετρελαιοπηγές το 1918 με τη διοίκηση των πετρελαϊκών υποθέσεων να περνά αποκλειστικά σε ρωσικά χέρια κάτι που ακολουθήθηκε και με την προσάρτηση των πετρελαιοπηγών του Αζερμπαϊτζάν το 1920. Αυτό όπως ήταν αναμενόμενο δυσχέρανε πλήρως τις σχέσεις του νέου καθεστώτος με τους επενδυτές με αποτέλεσμα η οικογένεια Νομπέλ να εγκαταλείψει τη χώρα. Εν μέσω Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι πετρελαιοπηγές του Μπακού κάλυπταν σημαντικό ποσοστό της ανάγκης του σοβιετικού στρατού, ενώ και οι Ναζί θεωρούσαν ως ορόσημο την κατάκτηση των εν λόγω πετρελαιοπηγών για την ανατροφοδότηση του στρατού. Μετά τον θάνατο του Στάλιν και την σταδιακή προσπάθεια επανένταξης των Σοβιετικών στις αγορές της Δύσης, η ανακάλυψη πλούσιων κοιτασμάτων στη δυτική Σιβηρία έφεραν το Αζερμπαϊτζάν σε δεύτερο ρόλο όσον αφορά

¹²¹ Καραγιάννης. Σελ. 140.

¹²² Çağla Gül Yesevi, 'Considering Pipeline Politics in Eurasia: South Stream, Turk Stream and TANAP', 2018. Σελ. 13.

¹²³ Στο ίδιο. Σελ 14.

την εξόρυξη και την εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων που διέθετε. Κατόπιν τα κοιτάσματα παρέμειναν πλούσια, αφού η εκμετάλλευση των Σοβιετικών περιοριζόταν στα χερσαία αποθέματα.¹²⁴ Οι λόγοι μπορούν να συνοψισθούν στην έλλειψη της απαιτούμενης τεχνολογίας για την εξόρυξη των υποθαλάσσιων κοιτασμάτων, τις συμφωνίες με το Ιράν για τη διευθέτηση του δικαίου της Κασπίας, καθώς και τον πλουραλισμό στα διαθέσιμα κοιτάσματα κυρίως στην περιοχή της Σιβηρίας.

Το σοβιετικό κράτος αντιμετώπισε κρίσεις στην πετρελαϊκή αγορά οι οποίες μετέβαλαν σε μεγάλο βαθμό τις τιμές του παραγόμενου προϊόντος. Ωστόσο μετά την άνοδο του Γκορμπατσόφ στη σοβιετική ιεραρχία, η πετρελαϊκή αγορά εισήχθη με τη σειρά της σε ένα μεταβαλλόμενο πλαίσιο δημιουργίας ευνοϊκότερων συνθηκών για συμμετοχή μη κρατικών εταιρειών στο αγοραστικό πεδίο. Η κυριαρχία του ρωσικού κράτους στις ενεργειακές υποθέσεις θα ολοκληρωθεί με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης όμως όπως αποδείχθηκε το εγχείρημα ιδιωτικοποίησης άντεξε για μικρό χρονικό διάστημα.

Στη μεταβατική περίοδο της δεκαετίας του 1990 το ενεργειακό πλαίσιο μεταβλήθηκε σε μεγάλο βαθμό όπως ήταν άλλωστε φυσικό. Με την έλευση του 21^{ου} αιώνα το ρωσικό Υπουργείο Ενέργειας έθεσε τους βασικούς άξονες για την κατάστρωση της Ενεργειακής Στρατηγικής για το 2020. Σε γενικές γραμμές το συγκεκριμένο πλάνο περιείχε την εργαλειοποίηση των πλούσιων ρωσικών ενεργειακών κοιτασμάτων, ως έναν μοχλό κινητοποίησης της ρωσικής οικονομίας, στη βάση μιας βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης με απώτερο σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στη χώρα.¹²⁵ Παράλληλα τα ενεργειακά ζητήματα θα εξυπηρετούσαν και τους γεωπολιτικούς στόχους της Ρωσίας στην ευρύτερη περιοχή, ρυθμίζοντας σε μεγάλο βαθμό τις εξωτερικές σχέσεις στη διεθνή σκηνή.

Δεδομένων των απαισιόδοξων εκτιμήσεων για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, καθώς η ρωσική οικονομία μέχρι σήμερα βρίσκεται προσκολλημένη στις ενεργειακές εξαγωγές για ολόκληρο το πολιτικό και οικονομικό της οικοδόμημα, το 2009 συντάχθηκε ένα εξίσου πλάνο ενεργειακής πολιτικής για το 2030. Εφόσον το ρωσικό κράτος αποδείχθηκε αιχμάλωτο των ενεργειακών επιδιώξεων, ο βαθμός δημοκρατικοποίησης καθώς και η ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ παράλληλα ο στόχος για σταδιακή φιλελευθεροποίηση του ενεργειακού κλάδου απέτυχε

¹²⁴ Καραγιάννης. Σελ. 141-142.

¹²⁵ Natalia Victorovna Kuznetsova και Ekaterina Vasilievna Kuznetsova, 'Energy strategy of the Russian Federation', *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6.5 (2015), 160–68. Σελ. 160.

πολύ νωρίς. Έτσι λοιπόν η Ενεργειακή Στρατηγική για το 2030 διατηρήθηκε στο ίδιο μήκος κύματος με την προκάτοχό της, εστιάζοντας στην βελτίωση της οικονομίας και του κοινωνικού ιστού έχοντας ένα παραγωγικότερο μοντέλο ανάπτυξης, το οποίο θα επέτρεπε στο κράτος να στηρίζεται σε ισχυρότερες βάσεις ενώ παράλληλα δεν θα εμπεριέχεται το ρίσκο της αγοράς ενεργειακών πόρων.¹²⁶ Διαχρονικά, κυριότερος στόχος του ρωσικού εγχειρήματος είναι η ενεργειακή ασφάλεια η οποία αναγνωρίζεται ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής ασφάλειας.

5.1.1 Κύριες ρωσικές εταιρείες ενέργειας

Η Gazprom αποτελεί την κύρια εταιρεία φυσικού αερίου στη Ρωσία και μία από τις μεγαλύτερες στον κόσμο. Ιδρυόμενη το 1993 κατέχει το 16% των παγκόσμιων αποθεμάτων και το 71% των ρωσικών αποθεμάτων φυσικού αερίου. Παράλληλα αντιπροσωπεύει το 12% της παγκόσμιας και το 69% της εγχώριας παραγωγής κάνοντάς την τον μεγαλύτερο παραγωγό φυσικού αερίου στον κόσμο. Μεγάλος στρατηγικός στόχος της εταιρείας είναι η καθιέρωσή της ως ηγέτιδα δύναμη των ενεργειακών εταιρειών σε παγκόσμια κλίμακα. Για την επίτευξη του στόχου αυτού χρησιμοποιεί την κατάκτηση νέων αγορών, διαφοροποιώντας τις επιχειρηματικές της δραστηριότητες, εξασφαλίζοντας παράλληλα αξιόπιστα ενεργειακά αποθέματα.¹²⁷ Η Ρωσική Ομοσπονδία είναι ο κύριος μέτοχος της Gazprom, αφού κατέχει το 50.23% των μετοχών της.¹²⁸ Η εταιρεία, όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αναλαμβάνει επίσης τη διαμετακόμιση φυσικού αερίου των κρατών της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου μέσω της πλήρους αγοράς των μετοχών των εταιρειών ArmRosgazprom και KyrgyzgazProm το 2014. Η πρώτη ελέγχει τη μεταφορά φυσικού αερίου στην Αρμενία, ενώ η δεύτερη είναι η αποκλειστική εισαγωγέας φυσικού αερίου στην Κιργιζία και ταυτόχρονα υπεύθυνη για την μεταφορά και διανομή του.¹²⁹

Στον κλάδο της παραγωγής πετρελαίου κυρίαρχη εταιρεία αναδεικνύεται η Rosneft η οποία εστιάζει στην έρευνα για πιθανούς υδρογονάνθρακες, την παραγωγή καθώς και την πώλησή τους είτε εντός της ρωσικής επικράτειας είτε στο εξωτερικό. Η αξιοποίηση νέων τεχνολογιών την κατατάσσει διαρκώς σε υψηλό επίπεδο όσον αφορά την παραγωγή

¹²⁶ Kuznetsova και Kuznetsova. Σελ. 161.

¹²⁷ ‘About Gazprom’ <<https://www.gazprom.com/about/>> [ημερομηνία πρόσβασης 24 Απρίλιος 2020].

¹²⁸ ‘Shares’ <<https://www.gazprom.com/investors/stock/>> [ημερομηνία πρόσβασης 24 Απρίλιος 2020].

¹²⁹ ‘Company history in brief’ <<https://www.gazprom.com/about/history/company/>> [ημερομηνία πρόσβασης 24 Απρίλιος 2020].

υδρογονανθράκων ενώ παραμένει ιδιαίτερα κερδοφόρα τα τελευταία χρόνια.¹³⁰ Οι κύριοι μέτοχοι της εταιρείας είναι η Rosneftgaz, η οποία ανήκει πλήρως στο ρωσικό κράτος, με ένα ποσοστό λίγο πάνω από 50%, ενώ η βρετανική εταιρεία BP κατέχει 19.75% των μετοχών. Σημαντικό μερίδιο επίσης κατέχει η QH Oil Investment LLC η οποία εδρεύει στο Κατάρ με ποσοστό 18.93%.¹³¹

Η Transneft ιδρύθηκε το 1993 από τη Ρωσική Ομοσπονδία, η οποία σαφώς είναι και ιδιοκτήτης της. Αποτελεί ακόμη μια εταιρεία η οποία κυριαρχεί στον ρωσικό ενεργειακό τομέα. Πεδίο εξειδίκευσης της Transneft είναι η παροχή υπηρεσιών για τη μεταφορά πετρελαίου μέσω αγωγών τόσο στο εσωτερικό της Ρωσίας όσο και στο εξωτερικό καθώς και η έρευνα, επιδιόρθωση και συνεχής βελτίωση των αγωγών μεταφοράς πετρελαίου μέσω νέων τεχνολογιών.¹³²

Τέλος η LUKOIL είναι μία κυρίαρχη εταιρεία στον τομέα της παραγωγής του αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου, καθώς και σε εκείνον της διύλισης πετρελαϊκών προϊόντων. Είναι υπεύθυνη για περισσότερο από το 2% της παγκόσμιας παραγωγής πετρελαίου και περίπου 1% των εξασφαλισμένων αποθεμάτων σε υδρογονάνθρακες.¹³³ Κύριος μέτοχος της LUKOIL εμφανίζονται ιδιωτικά κεφάλαια τα οποία κατέχουν πάνω από το 90% της εταιρείας, καθιστώντας την με αυτόν τον τρόπο την πιο διακεκριμένη ιδιωτική εταιρεία ενέργειας στη Ρωσική Ομοσπονδία.¹³⁴

5.1.2 Η ενέργεια ως εργαλείο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής

Όπως προαναφέρθηκε, ο ενεργειακός τομέας αποτελεί κεντρικό σημείο στη χάραξη της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, αρχικά για το λεγόμενο «εγγύς εξωτερικό» και σε δεύτερο στάδιο για την παγκόσμια γεωπολιτική σκηνή. Το πετρέλαιο χαρακτηρίζεται ως το κεντρικό σημείο της ρωσικής κυβέρνησης προς την οικονομική ευημερία του κράτους η οποία μεταφράζεται σε αύξηση των δαπανών για τη συντήρηση των αμυντικών στρατιωτικών υποδομών. Η Ρωσία κατατάσσεται στην τρίτη θέση παγκοσμίως στην παραγωγή πετρελαίου ενώ, όσον αφορά τα αποδεδειγμένα αποθέματα του «μαύρου

¹³⁰ ‘Rosneft at a glance’ <https://www.rosneft.com/about/Rosneft_today/> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020].

¹³¹ ‘Shareholder structure’ <https://www.rosneft.com/Investors/Equity/Shareholder_structure/> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020].

¹³² ‘Company - Transneft’ <<https://en.transneft.ru/about/>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020].

¹³³ ‘LUKOIL - Company’ <<https://www.lukoil.com/Company>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020].

¹³⁴ ‘LUKOIL - Share Capital’ <<https://www.lukoil.com/InvestorAndShareholderCenter/Securities/sharecapital>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020].

χρυσού», βρίσκεται στην έβδομη θέση.¹³⁵ Χαρακτηριστικό της μεγάλης εξάρτησης των τελευταίων δεκαετιών είναι άλλωστε και το γεγονός πως το ρωσικό ΑΕΠ αυξομειώνεται με βάση τη δραστηριότητα των τιμών του πετρελαίου.¹³⁶ Αποτέλεσμα αυτού είναι μία ασταθής οικονομία, έρμια στις κινήσεις των τιμών μίας μη ανανεώσιμης πηγής ενέργειας η οποία αναπόφευκτα στο μέλλον θα δημιουργήσει σημαντικά αναπτυξιακά προβλήματα, εάν η πλειοψηφία του δυτικού κόσμου αποθαρρυνθεί από την προτίμηση καύσης ορυκτών καυσίμων και στραφεί στην επιλογή των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Ωστόσο το πετρέλαιο δεν είναι το μοναδικό ορυκτό καύσιμο στο οποίο στηρίζεται το ρωσικό κυβερνητικό οικοδόμημα. Η Ρωσία βρίσκεται στην πρώτη θέση παγκοσμίως στα αποδεδειγμένα αποθέματα φυσικού αερίου και δεύτερη στην παραγωγή του.¹³⁷ Η Gazprom ελέγχει το μεγαλύτερο μέρος των αποθεμάτων, συνεπώς η ρωσική κυβέρνηση ελέγχει την ποσότητα και τη μεταφορά του αερίου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση εισάγει ένα μεγάλο ποσοστό αερίου από τη Ρωσία, όμως οι σχέσεις των δύο βρίσκονται σε «τεντωμένο σχοινί» την τελευταία δεκαετία. Οι συνεχείς κρίσεις με την Ουκρανία τόσο για τις τιμές του φυσικού αερίου όσο και με την ένοπλη σύγκρουση στην περίπτωση της Κριμαίας είχαν ως αποτέλεσμα διακοπές στη ροή του προς τη χώρα. Η εξέλιξη αυτή είχε αρνητικό αντίκτυπο και για την Ευρώπη αφού η Ουκρανία ήταν το βασικό σταυροδρόμι διέλευσης μέσω αγωγών έως και το 2011, όταν και ξεκίνησε η λειτουργία του αγωγού Nord Stream ο οποίος διασχίζει τη Βαλτική Θάλασσα και καταλήγει στη Γερμανία. Με αυτόν τον τρόπο παρακάμφθηκε το εμπόδιο της Ουκρανίας χωρίς όμως να εξαλειφθεί πλήρως.

Έτσι λοιπόν η ρωσική κυβέρνηση στο όνομα επικείμενων πολιτικών πιέσεων και οικονομικών κυρώσεων, ως λύση στην ολοένα και περισσότερο τεταμένη σχέση με την Ουκρανία, μετέτρεψε την ενεργειακή ροή σε ένα εργαλείο υλοποίησης πολιτικών στόχων με άμεσες γεωπολιτικές συνέπειες για ολόκληρη την ήπειρο. Χάρη σε αυτήν την πρακτική ταυτόχρονα εκτοξεύτηκε η γεωπολιτική αξία της Τουρκίας τόσο ως προς τη ρωσική ενεργειακή στρατηγική όσο και προς την ευρωπαϊκή. Η ανάγκη για διοχέτευση μεγάλων ποσοτήτων ενεργειακών πόρων προς τις ευρωπαϊκές αγορές έφερε την Τουρκία σε θέση να πραγματοποιήσει τους στόχους τους οποίους έθεσε στα τέλη του 20ού αιώνα,

¹³⁵ BP, *Full report – BP Statistical Review of World Energy 2019* <<https://www.bp.com/>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020].

¹³⁶ Niklas Roszbach, *The Geopolitics of Russian Energy - Gas, oil and the energy security of tomorrow*, 2018 <<https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4623--SE>>. Σελ.37 και 43.

¹³⁷ Στο ίδιο.

διαδραματίζοντας διπλό ρόλο, προσκείμενο τόσο στην πλευρά των ρωσικών συμφερόντων, όσο και των ευρωπαϊκών, μέσω της διαρκούς υποστήριξης προς τις παρακάσπιες χώρες για μεταφορά των ενεργειακών αγαθών τους κατευθείαν από το έδαφός της.

5.2 Η τουρκική ενεργειακή στρατηγική και οι ενεργειακές σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας

Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου η τουρκική οικονομία βρίσκεται σε ανοδική τάση με γρήγορη εκβιομηχάνισή. Συνεπώς οι ενεργειακές ανάγκες βρίσκονταν σε σταδιακή αύξηση σε συνάρτηση με το ολοένα και αυξανόμενο ποσοστό δημογραφικής ανάπτυξης, όπως παρουσιάστηκε στον Πίνακα 4 του πρώτου κεφαλαίου. Η παραπάνω τάση δέσμευε την Τουρκία να αναζητήσει άμεσα περισσότερες ενεργειακές παροχές οι οποίες θα μπορούσαν να καλύψουν τις εσωτερικές ανάγκες. Παράλληλα η δημιουργία ανεξάρτητων κρατών στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, πλούσιων σε ενεργειακά αποθέματα, σε συνδυασμό με τη στροφή της ενεργειακής τάξης πραγμάτων στην Ευρώπη, η οποία προήλθε μετά από αυξανόμενη καχυποψία προς την αξιοπιστία της Ρωσίας ως ενεργειακό συνέταιρο, οδήγησαν την τουρκική ενεργειακή πολιτική στην κατάστρωση και προσπάθεια υλοποίησης υψηλών στόχων. Οι στόχοι αυτοί αφορούσαν λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στη Ρωσία, τα νεοσύστατα τουρκογενή κράτη και το δυτικό στρατόπεδο στο οποίο και βρισκόταν σε όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Με αυτόν τον τρόπο οι δυτικές δυνάμεις θεώρησαν την Τουρκία ως ένα χρήσιμο συνέταιρο για την επίτευξη των ενεργειακών στόχων που αφορούσαν τη μεταφορά υδρογονανθράκων από τα νεοϊδρυθέντα παρακάσπια κράτη προς τις ευρωπαϊκές αγορές. Η γεωγραφική θέση της Τουρκίας της επέτρεπε να παίζει καθοριστικό ρόλο στα ενεργειακά ζητήματα της περιοχής, με αποτέλεσμα για άλλη μια φορά την αναβάθμιση της γεωπολιτικής της θέσης μετά την κατάργηση των κοινών συνόρων με την Σοβιετική Ένωση. Ωστόσο η μεγαλύτερη πρόκληση στη χάραξη της νέας ενεργειακής στρατηγικής ήταν η έντονη ενεργειακή εξάρτηση της χώρας καθώς ανήκει στην κατηγορία των καταναλωτών και όχι των παραγωγών.

Η βάση της τουρκικής στρατηγικής για την ενεργειακή πολιτική αφορά τέσσερις πυλώνες οι οποίοι αποτελούν παράλληλα στόχους της εξωτερικής της πολιτικής. Πιο

συγκεκριμένα οι επιδιώξεις αφορούν τη διαφοροποίηση των διαδρόμων και των πηγών εισαγωγής φυσικού αερίου και πετρελαίου, αύξηση του μεριδίου των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για την κάλυψη των εσωτερικών αναγκών, αύξηση της ενεργειακής απόδοσης και προσθήκη της πυρηνικής ενέργειας στο κάρδο της τουρκικής ενεργειακής ζήτησης.¹³⁸ Ωστόσο κεντρικός στόχος παραμένει η επιθυμία για μετατροπή της χώρας από μία «ενεργειακή γέφυρα» μεταξύ Ανατολής και Δύσης, σε έναν ενεργειακό κόμβο αναγόμενο σε περιφερειακό κέντρο στα σύνορα της Ευρώπης με την Ασία.

Όμως το εγχείρημα προς μια οικολογική ενεργειακή δομή αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολο δεδομένου πως η Τουρκία εισάγει περίπου το 75% των ενεργειακών πηγών της σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο.¹³⁹ Η τουρκική οικονομία βρίσκεται σε απόλυτη εξάρτηση από τις ενεργειακές εισαγωγές, γεγονός το οποίο δικαιολογεί την προσπάθεια επίτευξης πολυμορφίας στις μεθόδους εισαγωγής ενεργειακών πηγών καθώς και στον πλουραλισμό των προμηθευτών.

Η γεωγραφική τοποθέτηση της Τουρκίας της επιτρέπει να διαθέτει αξιώσεις για τον γεωπολιτικό της ρόλο στην περιοχή, καθώς βρίσκεται μεταξύ χωρών που αποτελούν ενεργειακούς παραγωγούς οι οποίες διαθέτουν περισσότερο από 75% των παγκόσμιων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου.¹⁴⁰ Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το πλεονέκτημα των στενών των Δαρδανελίων δίνει στην Τουρκία ισχυρότερο βήμα όσον αφορά τις σχέσεις της με την Ευρώπη, καθώς η τελευταία εισαγάγει και καταναλώνει ένα μεγάλο ποσοστό σε ενεργειακούς πόρους, μετατρέποντάς έτσι την Τουρκία σε έναν «ενεργειακό διάδρομο». Προς αυτή την κατεύθυνση βοήθησαν ο αγωγός Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϋχάν (Baku – Tbilisi – Ceyhan pipeline - στο εξής BTC) ο οποίος μεταφέρει κυρίως πετρέλαιο καθώς και ο αγωγός Μπακού-Τιφλίδα-Ερζερούμ (South Caucasus Pipeline – στο εξής SCP) ο οποίος μεταφέρει φυσικό αέριο. Ξεκίνησαν τη λειτουργία τους από την περίοδο 2006-2007. Παράλληλα επιστέγασμα της συνολικής φιλοδυτικής πολιτικής της Τουρκίας προς τις ενεργειακές ανάγκες της Ευρώπης αποτέλεσε ο συνδετήριος αγωγός φυσικού αερίου οποίος συνδέει Τουρκία, Ελλάδα και εν συνεχεία την Ιταλία ο οποίος μετέπειτα επισκιάστηκε από την ανακοίνωση της κατασκευής του αγωγού TANAP (Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project) με επέκταση τον αγωγό TAP (Trans Adriatic Pipeline).

¹³⁸ 'Questions / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs' <<http://www.mfa.gov.tr/questions.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020].

¹³⁹ Emre Erşen και Mitat Celikpala, 'Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia', *Energy Policy*, 128 (2019), 584–92 <<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.01.036>>. Σελ. 585.

¹⁴⁰ 'TURKEY'S ENERGY PROFILE AND STRATEGY / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs' <<http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020].

Ωστόσο ακόμα και αν η Τουρκία βρίσκεται στο δυτικό στρατόπεδο όσον αφορά την προώθηση της ενεργειακής, και όχι μόνο, ατζέντας στην ευρύτερη περιοχή της Κεντρικής Ασίας, αυτό δεν εμποδίζει τη σύναψη στενότερων ενεργειακών σχέσεων με τη Ρωσία. Όπως παρουσιάστηκε και στον Πίνακα 1 του πρώτου κεφαλαίου, η χρηματική αξία των εισαγωγών της Τουρκίας από τη Ρωσία βρίσκονται πολύ υψηλότερα σε σχέση με τις αντίστοιχες εξαγωγές. Για το γεγονός αυτό ευθύνονται οι υψηλές ποσότητες ενεργειακών πόρων οι οποίες εξάγονται προς την Τουρκία. Όμως το αποτέλεσμα αυτό προήλθε κατόπιν σημαντικών ιστορικών, κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων οι οποίες, όπως αναλύθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, συνέβαλαν στη σημαντική βελτίωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων κατά την μεταψυχροπολεμική περίοδο. Κεντρικό σημείο της πρωτοφανούς, ιστορικά, βελτίωσης ήταν ο τομέας της ενέργειας.

Πριν το 1990, βασικός προμηθευτής ενέργειας για την Τουρκία αποτελούσε το πετρέλαιο του Ιράκ, αφού το φυσικό αέριο δεν καταλάμβανε παρά μόνο το 1/6 της κατανάλωσης ενέργειας στη χώρα έως το 1996.¹⁴¹ Η προμήθεια φυσικού αερίου από τη Ρωσία προς την Τουρκία χρονολογείται από τον Σεπτέμβριο του 1984 και την ενεργειακή διμερή συμφωνία μεταξύ της Τουρκίας και της Σοβιετικής Ένωσης σύμφωνα με την οποία προχώρησε η αγοραπωλησία φυσικού αερίου από το 1986. Η εισαγωγή ξεκίνησε μέσω του «διαβαλκανικού» αγωγού των Σοβιετικών ο οποίος διέσχιζε την Ουκρανία, τη Μολδαβία, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία. Η συμφωνία περιελάμβανε την παροχή 6 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων ανά έτος η οποία στη συνέχεια επεκτάθηκε στα 16 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα.¹⁴²

Η διμερής συμφωνία διάρκειας 25 ετών η οποία υπογράφηκε το 1997 μεταξύ των δύο κρατών αλλά και των εταιρειών Gazprom και BOTAS είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της παροχής φυσικού αερίου στην Τουρκία μέσω ενός νέου αγωγού. Ο αγωγός Blue Stream θα συνέδεε απευθείας τις δύο χώρες, μέσω του βυθού της Μαύρης Θάλασσας. Η κατασκευή του αγωγού άρχισε τον Σεπτέμβριο του 2001 και ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2002, παρέχοντας ανά έτος 16 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου ανά έτος με συνολική απόσταση 1.213 μέτρων.¹⁴³ Με αυτόν τον τρόπο θα αντιμετωπιζόταν το διαρκές πρόβλημα που προξενούσαν στην Τουρκία οι

¹⁴¹ Ahmad κ.ά. Σελ. 254.

¹⁴² 'Foreign Partners: Turkey | Gazprom Export' <<http://www.gazpromexport.ru/en/partners/turkey/>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020].

¹⁴³ 'Blue Stream' <<https://www.gazprom.com/projects/blue-stream/>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020].

συνεχείς διακοπές στη ροή του «διαβαλκανικού» αγωγού.¹⁴⁴ Το 2002 η Ρωσία πρότεινε έναν δεύτερο αγωγό, παράλληλο με τον Blue Stream (Blue Stream II), ο οποίος επρόκειτο να τροφοδοτήσει φυσικό αέριο τις χώρες της Μέσης Ανατολής ώσπου το 2007 ο πρόεδρος Πούτιν κατέθεσε την πρότασή του για την κατασκευή του αγωγού South Stream. Το 2009 η συζήτηση επέστρεψε στον αγωγό Blue Stream II με ανανεωμένη πρόταση από πλευράς Ρωσίας έτσι ώστε να τροφοδοτεί τις αγορές της Συρίας, του Λιβάνου, του Ισραήλ και της Κύπρου.¹⁴⁵

Η πρόταση για την κατασκευή του αγωγού South Stream ανταποκρινόταν στη γενικότερη στάση της Ρωσίας για παράκαμψη της Ουκρανίας ως ενεργειακό διάδρομο προς τη δυτική Ευρώπη. Το σημείο εκκίνησης θα ήταν το τερματικό της Μπερεγκόβαγια, διασχίζοντας υποβρυχίως τη Μαύρη Θάλασσα, προς τη Βουλγαρία, έπειτα θα περνούσε εντός της επικράτειας της Σερβίας, της Ουγγαρίας και της Σλοβενίας, πριν καταλήξει στην Αυστρία. Το έργο αυτό επρόκειτο να προμηθεύσει την ευρωπαϊκή αγορά 63 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικό αέριο ανά έτος, διασφαλίζοντας ενεργειακή ασφάλεια για την ευρωπαϊκή ήπειρο, χωρίς ενδεχόμενες διακοπές της ροής όπως στο παρελθόν.¹⁴⁶ Ωστόσο τα γεγονότα στην Ουκρανία το 2014 και οι κυρώσεις που επέβαλε η Ευρωπαϊκή Ένωση προς τη Ρωσία, επέφεραν την αναστολή συμμετοχής στο έργο από πλευράς της βουλγαρικής κυβέρνησης με αποτέλεσμα την οριστική ακύρωσή του.¹⁴⁷

Στην επίσκεψη του Βλαντίμιρ Πούτιν στην Άγκυρα τον Δεκέμβριο του 2014 εκφράστηκε η πρόθεση από πλευράς της Ρωσίας για αντικατάσταση του αγωγού South Stream με έναν νέο υποθαλάσσιο αγωγό ο οποίος θα συνέδεε τις δύο χώρες. Η Άγκυρα είδε πολύ θετικά την προοπτική της κατασκευής του αγωγού TurkStream, παρά τις δεσμεύσεις της προς άλλες ενεργειακές ευρωπαϊκές οδούς. Τον Δεκέμβριο του 2015, μετά και την κατάρριψη του ρωσικού μαχητικού στα σύνορα της Τουρκίας με τη Συρία, το έργο «πάγωσε» ως συνέπεια των ευρύτερων οικονομικών κυρώσεων της Ρωσίας προς την Τουρκία. Η απολογία του Τούρκου Προέδρου Ερντογάν και η σταδιακή άρση των κυρώσεων, είχε ως αποτέλεσμα την εκ νέου έναρξη του έργου.

Τον Οκτώβριο του 2016 θεσπίστηκε το νομικό πλαίσιο για την κατασκευή του αγωγού TurkStream με την υπογραφή της σχετικής συμφωνίας από τους Προέδρους των

¹⁴⁴ Ahmad κ.ά. Σελ. 268.

¹⁴⁵ John Koutroumpis, 'Russia and Turkey: An Ambiguous Energy Partnership', 2019 <https://www.e-ir.info/2019/09/11/russia-and-turkey-an-ambiguous-energy-partnership/?fbclid=IwAR2Yso9vEKx0q_h2IUJJ6omeyzQCy76wdfU-S_iKucrborLnvMxVNFJ-1U> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020].

¹⁴⁶ Yesevi. Σελ. 27-29.

¹⁴⁷ Erşen και Celikpala. Σελ. 588.

δύο κρατών. Η κατασκευή του αγωγού ξεκίνησε τον Μάιο του 2017 και ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 2018 ενώ έγινε λειτουργικός από τον Ιανουάριο του 2020. Ο αγωγός ξεκινάει από τον σταθμό της Ρουσκαγια και καταλήγει στο τερματικό του Κιγικόι, αποτελούμενος από δύο συνδυασμένες χορδές, εκ των οποίων η πρώτη πρόκειται να μεταφέρει φυσικό αέριο στην Τουρκία ενώ η δεύτερη αποσκοπεί στη μεταφορά αερίου προς τη νότια και νοτιοανατολική Ευρώπη με συνολική χωρητικότητα 31,5 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων.¹⁴⁸

Σε αυτό το σημείο διακρίνεται πως ακόμα και αν οι ρωσοτουρκικές σχέσεις βρίσκονταν σε σταδιακή άνοδο τις τελευταίες δεκαετίες, ένα θερμό επεισόδιο οδήγησε σε μία κρίση η οποία είχε σοβαρές συνέπειες για την τουρκική οικονομία. Παράλληλα η ολοένα και αυξανόμενη ενεργειακή εξάρτηση της Τουρκίας από τη Ρωσία, σε συνδυασμό με το αδιέξοδο του ρωσικού παράγοντα για εξαγωγή φυσικού αερίου στη Δύση καθώς και την μετατροπή της Τουρκίας σε ενεργειακό σύνδεσμο με την ευρωπαϊκή αγορά συνθέτουν μία περίπλοκη αλληλεξάρτηση μεταξύ των δύο κρατών. Παράλληλα η δέσμευση της Τουρκίας για την προώθηση των δυτικών ενεργειακών συμφερόντων στην Κασπία Θάλασσα, με απώτερο σκοπό τη μείωση της ενεργειακής εξάρτησης των ευρωπαϊκών αγορών από τον ρωσικό παράγοντα, θέτει την Τουρκία σε ένα κρίσιμο σημείο ως προς την επίτευξη του καθοριστικού της στόχου ο οποίος περιλαμβάνει την ενεργειακή της αυτάρκεια καθώς και την εξέλιξή της σε ενεργειακό κόμβο μεταξύ Ασίας και Ευρώπης. Ωστόσο το εγχείρημα αυτό αποδεικνύεται εξίσου δύσκολο εάν ληφθούν υπόψη τόσο τα ενεργά ζητήματα που χρήζουν επίλυσης στην Κασπία, όσο και την εισχώρηση του κινεζικού παράγοντα στα πλούσια ενεργειακά κράτη της Κεντρικής Ασίας.

5.3 Το νομικό καθεστώς της Κασπίας

Η λεκάνη της Κασπίας αποτελεί μία από τις αρχαιότερες περιοχές του πλανήτη, με μοναδικά περιβαλλοντικά, οικονομικά και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Britannica, η έκτασή της καλύπτει 386.400 τετραγωνικά χιλιόμετρα και

¹⁴⁸ ‘TurkStream gas pipeline officially launched in grand ceremony’ <<https://www.gazprom.com/press/news/2020/january/article497324/>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020].

το πιο βαθύ της σημείο ανέρχεται σε περίπου 1000 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Γεωλογικά θεωρείται το μεγαλύτερο σώμα νερού εντός ενδοχώρας σε παγκόσμια κλίμακα, και χωρίζεται στη βόρεια, τη μέση και τη νότια λεκάνη με βάση τα ιδιαίτερα γεωλογικά χαρακτηριστικά της περιοχής.¹⁴⁹ Οι βόρειες ακτές της συνορεύουν με τη Ρωσία και το Καζακστάν, ενώ οι νότιες με το Αζερμπαϊτζάν, το Τουρκμενιστάν και το Ιράν. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Κασπίας αποτελεί το αλμυρό νερό το οποίο δημιουργεί μεγάλες αντιπαραθέσεις για το εάν θα έπρεπε να χαρακτηριστεί ως λίμνη, λόγω της κλειστής της έκτασης εντός της ενδοχώρας, ή εάν η Κασπία είναι μία θάλασσα, λόγω της τεράστιας έκτασής της καθώς και των υψηλών ποσοτήτων αλμυρού νερού που διαθέτει.

Η επίλυση του νομικού καθεστώτος της Κασπίας δεν είναι κάτι πρόσφατο ή παροδικό. Οι ρίζες του βρίσκονται βαθιά στην ιστορία καθώς απασχόλησε περισσότερο από δύο αιώνες για την επίτευξη ορισμένων συμφωνιών οι οποίες ρύθμιζαν σημαντικά ζητήματα της επιφάνειας, όμως δεν συμπεριέλαβαν ανάλογες προβλέψεις για τον πυθμένα και τα ενεργειακά κοιτάσματα. Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι νίκες τις οποίες πέτυχε ο στρατός του Τσάρου επί της Περσίας είχαν ως αποτέλεσμα την υπογραφή δύο συνθηκών σε διάστημα δεκαπέντε ετών οι οποίες ρύθμιζαν το πεδίο αντιπαραθέσεων στην περιοχή της Κασπίας. Η Συνθήκη του Γκολεστάν το 1813 και η Συνθήκη του Τουρκμεντσάι το 1828 ουσιαστικά έθεσαν την Κασπία υπό ρωσικό έλεγχο αφού επέτρεψαν μόνο στη Ρωσική Αυτοκρατορία να διατηρεί στόλο.

Το καθεστώς θα έμενε αναλλοίωτο μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση και την επικράτηση των Μπολσεβίκων. Λόγω της απομόνωσης τους στη διεθνή διπλωματική σκηνή καθώς και της πλήρους αντίθεσης προς την τσαρική κυριαρχία, οι Μπολσεβίκοι οργάνωσαν συστηματικές επαφές με την Τουρκία και το Ιράν για να επιλύσουν διμερείς διαφορές έτσι ώστε να αποκτήσουν γέφυρες προς τη διεθνή σκηνή. Έτσι λοιπόν τον Φεβρουάριο του 1921 υπογράφεται η Συνθήκη Φιλίας μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Ιράν η οποία ακύρωσε όλες τις προηγούμενες Συνθήκες. Προέβλεπε την αποκατάσταση του ιρανικού στόλου στην Κασπία όμως δεν αναφερόταν πουθενά οποιαδήποτε διευθέτηση για το νομικό καθεστώς. Μετέπειτα, και πιο συγκεκριμένα το 1935, υπογράφηκε η Συνθήκη Εγκατάστασης, Εμπορίου και Ναυσιπλοΐας σύμφωνα με την οποία θεσπίστηκαν αποκλειστικές οικονομικές ζώνες 10 ναυτικών μιλίων για τις δύο χώρες. Το 1940 η Συνθήκη Εμπορίου και Ναυσιπλοΐας αντικατέστησε την προηγούμενη,

¹⁴⁹ ‘Caspian Sea | Facts, Map, & Geography | Britannica’ <<https://www.britannica.com/place/Caspian-Sea#ref48066>> [ημερομηνία πρόσβασης 28 Απρίλιος 2020].

ωστόσο δεν γινόταν συγκεκριμένη αναφορά για την εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων παρά μόνο για αποκλειστικά δικαιώματα των δύο χωρών. Εμπορικά και στρατιωτικά πλοία μπορούσαν να τη διασχίσουν μόνο εφόσον διέθεταν τη σημαία μιας εκ των δύο χωρών.¹⁵⁰

Η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, έφεραν στο τραπέζι την επιτακτική ανάγκη διευθέτησης του νομικού ζητήματος της Κασπίας, καθώς δημιουργήθηκαν τέσσερα ανεξάρτητα κράτη, συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας. Τα κράτη εισήλθαν στο πεδίο των διαπραγματεύσεων με την διαφωνία να διέπεται στο ζήτημα διαμοιρασμού των θαλάσσιων πόρων με βάση το διεθνές δίκαιο ή το νομικό προηγούμενο το οποίο δημιούργησαν οι Συνθήκες μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Ιράν.

Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το δίκαιο της Θάλασσας η οποία υπογράφηκε το 1982 κάνει λόγο για δικαίωμα των κρατών να καθορίσουν τα χωρικά ύδατα των θαλασσών τους, ώστε αυτά να μην υπερβαίνουν τα 12 ναυτικά μίλια. Παράλληλα ορίζεται το δικαίωμα ορισμού αποκλειστικής οικονομικής ζώνης και υφαλοκρηπίδας με όριο τα 200 ναυτικά μίλια, εάν για την περίπτωση της υφαλοκρηπίδας (άρθρο 76), δεν ισχύει ο κανονισμός περί καθορισμού της με βάση τη φυσική προέκταση του χερσαίου εδάφους έως του εξωτερικού ορίου του υφαλοπλαισίου. Σε περιπτώσεις, όπως και αυτή της Κασπίας όπου το πλάτος είναι μικρότερο από 200 ναυτικά μίλια, τότε σύμφωνα με το άρθρο 15 τα κράτη μπορούν να προσφύγουν στη λύση της «αρχής της μέσης απόστασης» από τις ακτές των διαπλεκόμενων πλευρών.

Ταυτόχρονα, σύμφωνα με το άρθρο 122 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας, ως «κλειστή θάλασσα» ορίζεται ένας κόλπος, λεκάνη ή θάλασσα που περιβάλλεται από δύο ή και περισσότερα κράτη, με απαραίτητη προϋπόθεση τη σύνδεσή της με άλλη θάλασσα ή με τον ωκεανό μέσω ορισμένου στενού διαύλου. Στην περίπτωση αυτή τα κράτη οφείλουν να συνεργασθούν μεταξύ τους για να ασκήσουν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα. Όμως, η Κασπία δεν εντάσσεται σε αυτή την περίπτωση, καθώς η μόνη διασύνδεση με κάποια άλλη θάλασσα προκύπτει από το κατασκευασμένο, το 1952, δίκτυο καναλιών των ποταμών Βόλγα – Ντον οι οποίοι βρίσκονται στη ρωσική επικράτεια.¹⁵¹

¹⁵⁰ Sergei Vinogradov και Patricia Wouters, 'The Caspian Sea', *Current legal problems*, 55 (1995), 604–23. Σελ. 608.

¹⁵¹ Καραγιάννης. Σελ. 147.

Ωστόσο σε περίπτωση που η Κασπία χαρακτηριστεί ως «λίμνη», τότε εμπίπτει σε εντελώς διαφορετικό νομικό καθεστώς. Στην περίπτωση αυτή λοιπόν, τα συνοριακά κράτη θα ρυθμίσουν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα μέσω διεθνών συμφωνιών. Με την εφαρμογή των συμφωνιών αυτών, κάθε κράτος θα λάβει τον αντίστοιχο εθνικό τομέα, πάνω στον οποίο θα μπορέσουν να ασκήσουν αποκλειστικά δικαιώματα επί της επιφάνειας, συμπεριλαμβανομένου και των θαλάσσιων πόρων του πυθμένα, καθιστώντας τους σε από κοινού ιδιοκτησία. Η οριοθέτηση μπορεί να πραγματοποιηθεί με βάση την «αρχή της μέσης απόστασης» ή την «αρχή της ίσης απόστασης».¹⁵²

Συμπερασματικά λοιπόν η Κασπία εάν χαρακτηριστεί ως θάλασσα, θα πρέπει να χωρισθεί με βάση το μήκος της ακτογραμμής κάθε κράτους. Από την άλλη πλευρά εάν χαρακτηριστεί ως λίμνη, τότε ο διαχωρισμός πραγματοποιείται με βάση τη διαίρεση σε πέντε ίσους εθνικούς τομείς. Ωστόσο το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Κασπίας έγκειται στο γεγονός πως δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως κλειστή θάλασσα, λόγω του τεχνητού καναλιού, ούτε όμως ως μια διεθνής λίμνη. Οι ιδιαίτεροι γεωγραφικοί και γεωλογικοί συσχετισμοί οι οποίοι συνθέτουν την περιοχή δεν μπορούν να την κατατάξουν σε αυτή την κατηγορία. Οι λόγοι από τους οποίους προκύπτει αυτό το συμπέρασμα ανάγονται στο μέγεθός της καθώς και στους έμβιους και άβιους οργανισμούς οι οποίοι βρίσκονται εντός αυτής.¹⁵³ Έτσι λοιπόν τα παρακάσπια κράτη οφείλουν να προσεγγίσουν διαφορετικά το ζήτημα της διευθέτησης της Κασπίας, με αποτέλεσμα τον ομαλό διαχωρισμό των επιμέρους τομέων δικαιοδοσίας, παρά τη διαρκή αντιπαράθεση.

5.4 Οι θέσεις των παρακάσπιων κρατών για το καθεστώς της Κασπίας

Τα κράτη τα οποία διεκδικούν τους πλούσιους θαλάσσιους πόρους της Κασπίας, επί δεκαετίες εξέφρασαν διάφορα επιχειρήματα και προτάσεις για την επίλυση του νομικού ζητήματος. Οι προτάσεις αυτές δεν ήταν απαραίτητα αποκλίνουσες για τα πέντε κράτη, ωστόσο ούτε σταθερές στο πέρασμα των ετών. Για την επιβολή ορισμένων θέσεων, τα κράτη δεν δίστασαν να δημιουργήσουν τετελεσμένα γεγονότα τα οποία σχετίζονταν με την πολιτική των ενεργειακών αγωγών, φέρνοντας ορισμένες φορές τις

¹⁵² EIA, 'Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region', 2013 <https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης 29 Απρίλιος 2020].

¹⁵³ Vinogradov και Wouters. Σελ. 619.

ισορροπίες στα άκρα υπό το φόβο θερμού επεισοδίου. Όμως η επιτακτική ανάγκη για εξαγωγές και προσκόμιση κρατικών εσόδων, πραγματοποίησε την συγκεκριμένη εξέλιξη. Ωστόσο η κατάσταση δεν οδηγήθηκε ποτέ στα άκρα, λόγω της εύθραυστης ισορροπίας και των μεγάλων διεκδικήσεων, αλλά επιτεύχθηκαν σημαντικές συνεργασίες και συμβιβασμοί οδηγώντας στην *de facto* επίλυση του ζητήματος.

Το Αζερμπαϊτζάν τάσσεται υπέρ του γεγονότος πως η Κασπία πρέπει να ληφθεί υπόψη ως μία θάλασσα και συνεπώς το ζήτημα να διευθετηθεί κατόπιν των διατάξεων του διεθνούς δικαίου για το δίκαιο των θαλασσών. Η αζερική επιθυμία για διευθέτηση με βάση τη Συνθήκη της Θάλασσας δικαιολογείται στη βάση της ανάγκης για εξαγωγή των υποθαλάσσιων ενεργειακών πόρων της Κασπίας στις ευρωπαϊκές αγορές ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Το Νοέμβριο του 2001 Πούτιν και Αλίεφ υπέγραψαν συμφωνία διαίρεσης του πυθμένα της δυτικής Κασπίας, με συνεκμετάλλευση της επιφάνειας για έκταση εκτός των 10 ναυτικών μιλίων.

Η ρωσική θέση όσον αφορά το καθεστώς της Κασπίας διεμήνυε πως δεσμεύεται από τους υπογραφέντες όρους των Συνθηκών μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Ιράν τον 20ό αιώνα. Εκεί αναγνωριζόταν το δικαίωμα για συνεκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων ωστόσο αυτό δεν την εμπόδισε να αναγνωρίσει τα δικαιώματα 10 ναυτικών μιλίων στις παρακάσπιες χώρες, στηριζόμενη στην Συνθήκη του 1935. Στη συνδιάσκεψη των χωρών της Κασπίας η οποία πραγματοποιήθηκε στην Τασκένδη το 1996 προτάθηκε από τη ρωσική πλευρά η ύπαρξη εθνικών ζωνών που θα εκτεινόταν στα 45 ναυτικά μίλια όπου κάθε κράτος θα έχει κυριαρχικά δικαιώματα. Η πρόταση ωστόσο απορρίφθηκε γρήγορα από το Αζερμπαϊτζάν.¹⁵⁴

Η θέση των Αζέρων υποστηρίχτηκε σθεναρά από το Καζακστάν εφόσον το τελευταίο επιθυμούσε την εξαγωγή πετρελαίου μέσω των εδαφών του Αζερμπαϊτζάν. Όμως η εν λόγω θέση δεν προωθήθηκε με τον ίδιο ζήλο, καθώς ο ρωσικός παράγοντας διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ενεργειακή πολιτική του Καζακστάν. Συγκεκριμένα το 1998 το Καζακστάν προχώρησε σε συμφωνία με τη Ρωσία για τον διαμοιρασμό του πυθμένα της βόρειας Κασπίας με βάση την «αρχή της ίσης απόστασης». Ωστόσο συμφωνήθηκε επίσης συνεκμετάλλευση της επιφάνειας σε απόσταση πέρα των 10 ναυτικών μιλίων.

Η περίπτωση του Τουρκμενιστάν είναι λίγο πιο σύνθετη σε σχέση με εκείνη των υπόλοιπων κρατών. Αρχικά τάχθηκε υπέρ της αζερικής θέσης για διαίρεση σε εθνικούς

¹⁵⁴ Καραγιάννης. Σελ. 150.

τομείς με βάση τη Συνθήκη της Θάλασσας, ωστόσο γρήγορα άλλαξε τη στάση του. Η ραγδαία αλλαγή της στάσης του Τουρκμενιστάν οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε ενεργειακά συμφέροντα τα οποία ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1990 ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τη Ρωσία. Με τη διάλυση της ΕΣΣΔ το μοναδικό δίκτυο αγωγών στην Κεντρική Ασία οδηγούσε απευθείας στη Ρωσία. Έτσι το ρωσικό κράτος, ως η μοναδική λύση για εξαγωγή του τουρκμενικού φυσικού αερίου, μέσω του Καζακστάν, λειτουργούσε ως χώρα αγοραστής και έπειτα μεταφορέας προς την Ευρώπη, με την ρωσική αγορά να πραγματοποιείται σε χαμηλή μάλιστα τιμή.¹⁵⁵ Η ευρύτερη συνεργασία του Τουρκμενιστάν με την Κίνα στο πλαίσιο της ενεργειακής τροφοδότησης, δεν συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό για την μείωση της εξάρτησης από τον ρωσικό παράγοντα, με το Τουρκμενιστάν να υποστηρίζει τη λύση της συνεκμετάλλευσης στην Κασπία.

Τέλος, το Ιράν κάνει επίσης λόγω για αυστηρή προσήλωση στο νομικό πλαίσιο το οποίο θέσπισαν οι ιρανοσοβιετικές συνθήκες του 20ού αιώνα με τις διεκδικήσεις του στην λεκάνη της Κασπίας να επεκτείνονται σε μεγάλο βαθμό. Καταδικάζει κάθε προσπάθεια εκμετάλλευσης των θαλάσσιων πόρων από πλευράς Αζερμπαϊτζάν και Καζακστάν και προβάλλει με κάθε ευκαιρία τη λύση της συνεκμετάλλευσης ή τον χωρισμό της Κασπίας σε επιμέρους ίσους εθνικούς τομείς για κάθε παρακάσπιο κράτος.

Τον Αύγουστο του 2018 οι αρχηγοί κρατών των πέντε παρακάσπιων χωρών συναντήθηκαν στην πόλη Ακτάου του Καζακστάν για την υπογραφή της Σύμβασης για το Νομικό Καθεστώς της Κασπίας. Συμφωνήθηκε η διαίρεσή της σε επιμέρους εθνικούς τομείς απόλυτης κυριαρχίας και έκτασης 15 ναυτικών μιλίων, καθώς και 10 ναυτικά μίλια αλιευτικής ζώνης όπου από το πέρασ αυτής, θα υφίσταται συνεκμετάλλευση της επιφάνειας. Τα πέντε κράτη απέρριψαν την περίπτωση της διαίρεσης με βάση την αρχή της ίσης απόστασης από τις ακτές κάθε κράτους. Η συγκεκριμένη εξέλιξη ευνοεί εμφανώς το Αζερμπαϊτζάν στην πολύχρονη διαφωνία του με το Τουρκμενιστάν για τις αμφισβητούμενες ζώνες κυριαρχίας. Κατόπιν, η Ρωσία παραιτείται από το δικαίωμα άσκησης βέτο όσον αφορά την κατασκευή του αγωγού TransCaspian, καθότι η κατασκευή του θα αφορά αποκλειστικά τους εθνικούς τομείς των ενδιαφερόμενων χωρών. Ο εν λόγω αγωγός ταλανίζει για χρόνια την περιοχή καθώς επρόκειτο να διασχίσει την Κασπία, ώστε το Τουρκμενιστάν να εξάγει φυσικό αέριο στην Ευρώπη μέσω του Αζερμπαϊτζάν. Η συγκεκριμένη Σύμβαση όμως δεν αποτελεί κάτι περισσότερο

¹⁵⁵ Nixey. Σελ. 12.

από μία συμφωνία πλαίσιο στην οποία θα πρέπει να προστεθούν επιπλέον σύμφωνα και διατάξεις για τη διευθέτηση των επιμέρους οικονομικών ζητημάτων.¹⁵⁶

5.5 Οι ενεργειακοί πόροι και η πολιτική των αγωγών στην Κασπία

Η συνολική διαμάχη για τον έλεγχο ολοένα και μεγαλύτερου μεριδίου στην λεκάνη της Κασπίας αφορά την εξόρυξη των πλούσιων φυσικών πόρων τους οποίους διαθέτει. Έτσι λοιπόν τα κράτη τα οποία διεκδικούν ενεργά μερίδιο υποστηρίζουν την πιο συμφέρουσα λύση ώστε το καθένα να λάβει την μερίδα του λέοντος. Ωστόσο ο λόγος για τον οποίο κάθε κράτος υποστήριξε διαφορετική άποψη τις περασμένες δεκαετίες, κάνοντας το νομικό ζήτημα της Κασπίας έναν τεράστιο γόρδιο δεσμό, οφειλόταν εμφανώς στην ποσότητα καθώς και την κατανομή των φυσικών πόρων στο αντίστοιχο μερίδιο του κάθε κράτους. Έτσι ένα κράτος με μικρότερη ακτογραμμή, παραδείγματος χάριν το Ιράν, υποστήριξε ενεργά μία λύση συνεκμετάλλευσης των συνολικών θαλάσσιων πόρων.

Διαχρονικά λόγω των έντονων διαμαχών αλλά και της περιορισμένης έρευνας η οποία διενεργήθηκε στην περιοχή, είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε με μεγάλη ακρίβεια τα ενεργειακά αποθέματα της λεκάνης. Σύμφωνα με υπολογισμούς της διαχείρισης ενεργειακών πληροφοριών των ΗΠΑ, εκτιμάται ότι στην Κασπία ευρίσκονται περί των 48 δισεκατομμυρίων βαρελιών αργού πετρελαίου και 8,3 τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου εκ των οποίων σχεδόν το 75% του πετρελαίου και το 67% του φυσικού αερίου εντοπίζονται εντός εύρους 160 μέτρων από την ακτή.¹⁵⁷

Έτσι λοιπόν με βάση την κατανομή της Κασπίας σε επιμέρους εθνικούς τομείς, τα ενεργειακά αποθέματα κατανέμονται ως εξής, συμπεριλαμβανομένου και των παράκτιων αποθεμάτων· το Καζακστάν διατηρεί το μεγαλύτερο μερίδιο αποθέματος όσον αφορά το πετρέλαιο με περίπου 31.2 δισεκατομμύρια βαρέλια, ενώ το Αζερμπαϊτζάν ακολουθεί με 8.5 δισεκατομμύρια βαρέλια. Τα υπόλοιπα αποθέματα κατανέμονται σε 6.1

¹⁵⁶ ‘Landmark Caspian Sea deal signed by five coastal nations | World news | The Guardian’ <<https://www.theguardian.com/world/2018/aug/12/landmark-caspian-sea-deal-signed-among-five-coastal-nations>> [ημερομηνία πρόσβασης 29 Απρίλιος 2020].

¹⁵⁷ EIA. Σελ. 8-9.

δισεκατομμύρια βαρέλια για τη Ρωσία, 1.9 δισεκατομμύρια βαρέλια για το Τουρκμενιστάν και 0.5 δισεκατομμύρια βαρέλια για το Ιράν.¹⁵⁸

Στον τομέα του φυσικού αερίου στη λεκάνη της Κασπίας, το μεγαλύτερο μερίδιο έχει η Ρωσία με περίπου 3.1 τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα ενώ ακολουθεί το Καζακιστάν με περίπου 2.9 τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα. Στη δικαιοδοσία του Αζερμπαϊτζάν εμπεριέχονται περίπου 1.4 τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα ενώ το Τουρκμενιστάν διαθέτει περίπου 0.54 τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα. Επίσης τελευταίο και στα αποθέματα φυσικού αερίου έρχεται το Ιράν με την αναλογία σε τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα να ανέρχεται σε περίπου 0.057.¹⁵⁹

Οι παραπάνω αριθμοί αποτελούν ενδείξεις των ερευνών στη συνολική λεκάνη της Κασπίας, ανταποκρίνονται κατά προσέγγιση, ωστόσο δεν θα πρέπει να θεωρείται απίθανη η ανακάλυψη επιπλέον αποθεμάτων υδρογονανθράκων σε μελλοντικές έρευνες. Τα παρακάτω κράτη αντιμετώπισαν αρκετές δυσκολίες στη μεταφορά των υδρογονανθράκων, ειδικά στα πρώτα χρόνια συγκρότησης των κρατικών δομών τους. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός πως όλοι οι αγωγοί ήταν κατασκευασμένοι από την ΕΣΣΔ με προορισμό την επικράτεια της Ρωσίας. Με την ανεξαρτησία των κρατών αυτών αναπτύχθηκε έντονο ενδιαφέρον στις τάξεις της Δύσης για αγορά ενεργειακών πόρων από τα νέα κράτη με άμεσα οφέλη την μείωση της εξάρτησης από τη Ρωσία και παράλληλα την υιοθέτηση ενός δυτικού μοντέλου διακυβέρνησης από τα νεοσύστατα κράτη.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εισχώρηση και άλλων παικτών στο ενεργειακό «παιχνίδι», των επονομαζόμενων κρατών μεταφορέων των ενεργειακών πόρων προς τη Δύση. Τον πιο ενεργό ρόλο σε αυτή τη δοκιμασία ανέλαβε η Τουρκία. Η γεωγραφική της θέση της επέτρεπε να αποτελέσει «γέφυρα» στη μεταφορά των ενεργειακών πόρων της Κασπίας προς την ευρωπαϊκή αγορά. Η Τουρκία από τις αρχές παρακολουθεί τη διένεξη με μεγάλο ενδιαφέρον και επιδίωξε συμμαχία με τις ΗΠΑ με σκοπό να λάβει κάθε αρωγή από τις αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες οι οποίες προσέβλεπαν σε μεγάλα κέρδη στην περιοχή.

Το τουρκικό κράτος τηρώντας τη Συνθήκη του Μοντρώ του 1936 επέτρεπε σε όλα τα εμπορικά πλοία να έχουν το δικαίωμα ελεύθερης διέλευσης από τα Στενά των Δαρδανελίων. Ένα μεγάλο ποσοστό των ρωσικών ενεργειακών εξαγωγών διερχόταν από το σημείο αυτό μέσω δεξαμενόπλοιων, μεταφέροντας κυρίως πετρέλαιο από το

¹⁵⁸ ΕΙΑ. Σελ. 8-9

¹⁵⁹ Στο ίδιο.

Καζακστάν μέσω του λιμανιού του Νοβοροσίσκ. Ωστόσο στη δεκαετία του 1990 η Τουρκία εξέφρασε έντονες ανησυχίες για την ασφάλεια διέλευσης, όσον αφορά την προστασία του θαλάσσιου οικοσυστήματος, αναγκαζόμενη έτσι να κάνει διαρκώς εκτροπές, μεταφέροντας τα φορτία δια του χερσαίου τμήματος της χώρας προς το λιμάνι του Τσεϋχάν.¹⁶⁰ Ωστόσο το πρόβλημα ήταν πως οι αγωγοί της λεκάνης της Κασπίας συνολικά κατέληγαν στο λιμάνι του Νοβοροσίσκ, οπότε η ανάγκη κατάστρωσης σχεδίων για τη δημιουργία νέων αγωγών, οι οποίοι θα μετέφεραν αρχικά το πετρέλαιο του Αζερμπαϊτζάν και έπειτα εκείνο του Καζακστάν, δια μέσου τουρκικού εδάφους, ήταν πιο επιτακτική από ποτέ.

Η «πολιτική των αγωγών» αποτελεί μία επέκταση της αντίστοιχης «πολιτικής του πετρελαίου», η οποία κυριαρχούσε στις αναλύσεις των διεθνών σχέσεων και στους γεωπολιτικούς συσχετισμούς τα προηγούμενα χρόνια. Οι αγωγοί μεταφοράς ενεργειακών πόρων χαρακτηρίζονται εξέχουσας σημασίας και ως εργαλείο κυρίαρχης πολιτικής, καθώς μέσω αυτών μετακομίζονται με υψηλότερη αναλογία ποσότητας, ταχύτητας και ασφάλειας στις βιομηχανικές αγορές και όχι μόνο. Με αυτόν τον τρόπο ο τουρκικός παράγοντας βρέθηκε στο επίκεντρο των δυτικών σχεδίων για την ενεργειακή πολιτική στην Κασπία και ευρύτερα στην Κεντρική Ασία.

Για τη μεταφορά λοιπόν των εξορύξεων πετρελαίου από τη λεκάνη της Κασπίας, οι ΗΠΑ υποστήριζαν πέντε προτάσεις κατασκευής αγωγών οι οποίοι θα εξυπηρετούσαν τη διαμετακόμιση και θα συνέβαλαν τόσο στην ενεργειακή όσο και στην περιβαλλοντική ασφάλεια. Το πρώτο σχέδιο αφορούσε την κατασκευή του αγωγού Τενγκίζ – Νοβοροσίσκ του οποίου η εκκίνηση βρισκόταν στο πλούσιο πετρελαϊκό πεδίο του Τενγκίζ στο Καζακστάν προς το ρωσικό λιμάνι στη Μαύρη Θάλασσα. Τέθηκε σε πλήρη λειτουργία το 2001. Το δεύτερο σχέδιο επρόκειτο για την κατασκευή του αγωγού Μπακού – Σούψα, η εκκίνηση του οποίου θα ήταν από την πρωτεύουσα του Αζερμπαϊτζάν και η κατάληξή του στο γεωργιανό λιμάνι της Σούψα στη Μαύρη Θάλασσα με σκοπό τη μεταφορά των πρώτων εξορύξεων πετρελαίου από το Αζερμπαϊτζάν. Ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1999. Το τρίτο σχέδιο αφορούσε τη χρησιμοποίηση του ήδη υπάρχοντος σοβιετικού αγωγού Μπακού – Νοβοροσίσκ, επιφορτισμένος με τον ίδιο σκοπό. Το τέταρτο σχέδιο επρόκειτο για την κατασκευή του αγωγού Μπακού – Τσεϋχάν ο οποίος θα εκτείονταν από την αζερική πρωτεύουσα καταλήγοντας στο τουρκικό λιμάνι Τσεϋχάν στις ακτές της Μεσογείου. Η διαφορά του

¹⁶⁰ Ahmad κ.ά. Σελ. 260.

συγκεκριμένου αγωγού έγκειται στο γεγονός πως θα εξυπηρετούσε τη μακροπρόθεσμη διαμετακόμιση του αζέρικου πετρελαίου. Τέλος, το πέμπτο σχέδιο αφορούσε τον αγωγό TransCaspian ο οποίος επρόκειτο να διασχίσει την Κασπία ξεκινώντας από το Τουρκμενιστάν με κατάληξη το Αζερμπαϊτζάν.¹⁶¹

Το κύριο ζήτημα του αγωγού Μπακού – Νοβοροσίσκ ήταν το γεγονός πως διερχόταν από την ταραγμένη περιοχή της Τσετσενίας. Το σοβαρό αυτό πρόβλημα ενέτεινε την αβεβαιότητα για την ασφαλή μεταφορά του αζερικού πετρελαίου, με αποτέλεσμα η Ρωσία στα τέλη της δεκαετίας του 1990 να αναλαμβάνει αυστηρά στρατιωτικά μέτρα στα εδάφη της αποσχισμένης δημοκρατίας. Για το λόγο αυτό το 1999 η Ρωσία, θέλοντας να περιορίσει οποιαδήποτε περίπτωση παράκαμψής της στην εξαγωγή του αζερικού πετρελαίου, ανέλαβε την κατασκευή ενός παρακαμπτήριου αγωγού ο οποίος δεν θα διερχόταν από τα εδάφη της Τσετσενίας.¹⁶²

Ωστόσο το πραγματικό διακύβευμα για τις ΗΠΑ ήταν η κατασκευή ενός μεγαλύτερου αγωγού ο οποίος θα είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει τον κύριο όγκο του πετρελαίου από το Αζερμπαϊτζάν, παρακάμπτοντας, ει δυνατόν, τη Ρωσία. Η στρατηγική των ΗΠΑ στόχευε στην πλήρη ανεξαρτησία των κρατών της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου από τη Ρωσία, καθώς επίσης και στην κατασκευή ενός αγωγού ο οποίος θα διέρχεται από φιλικά προσκείμενα στη Δύση κράτη έτσι ώστε να αποφευχθούν οποιαδήποτε κενά ασφαλείας στην ενεργειακή πολιτική της περιοχής.¹⁶³ Για το λόγο αυτό, ο οποίος εφαπτόταν πλήρως με τις πολιτικές και πολιτιστικές επιδιώξεις της Τουρκίας, καθώς επίσης και με τη γεωγραφική της θέση, αποτέλεσε τον καθοριστικό παράγοντα για την εφαρμογή της δυτικής ενεργειακής πολιτικής στο γεωπολιτικό σύστημα της Κεντρικής Ασίας.

Έτσι λοιπόν, παρά την αλλαγή καθεστώτος στο Αζερμπαϊτζάν και το προσωρινό πάγωμα του αζεροτουρκικού αγωγού, στα τέλη της δεκαετίας του 1990 προωθήθηκε συστηματικά η κατασκευή του μέσα από το γεωργιανό έδαφος ως παράλληλος του αγωγού Μπακού – Σούψα. Έτσι λοιπόν το 1999 υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ Τουρκίας, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργίας και Καζακστάν για τη μεταφορά του πετρελαίου της Κασπίας δια μέσου της τουρκικής επικράτειας. Ο αγωγός Μπακού – Τιφλίδα – Τσεϋχάν με μήκος 1768 χιλιόμετρα, λειτούργησε για πρώτη φορά το 2006 και μέχρι το πρώτο μισό

¹⁶¹ Ahmad κ.ά. Σελ. 264-265

¹⁶² Καραγιάννης. Σελ. 155.

¹⁶³ Aydin. Σελ. 14.

του 2019 μετέφερε συνολικά περισσότερο από 3.2 δισεκατομμύρια βαρέλια αργού πετρελαίου.¹⁶⁴

Η κατασκευή του αγωγού BTC αποτελεί βαρόμετρο στην ενεργειακή πολιτική της Τουρκίας. Η εξέλιξη αυτή έθεσε τις βάσεις για την πραγματοποίηση του στόχου της μετατροπής της σε έναν ενεργειακό κόμβο. Ο συγκεκριμένος αγωγός δέχθηκε αρκετές πιέσεις από τη ρωσική πλευρά για την ακύρωση της κατασκευής του, ωστόσο απεδείχθησαν άκαρπες ως προς την τελική έκβαση. Η στενή παρακολούθηση των γεγονότων στην Κασπία, από την πλευρά της Τουρκίας, έδωσε την δυνατότητα άμεσης διεκδίκησης των ενεργειακών στόχων που έθεσε τα προηγούμενα χρόνια. Παράλληλα και από την πλευρά του Καζακστάν έχει εκφραστεί η επιθυμία για εξαγωγή πετρελαίου μέσω του αγωγού BTC, όμως χωρίς την ύπαρξη αγωγού που να συνδέει τη χώρα με το Αζερμπαϊτζάν, καταφεύγει στη λύση του αγωγού Τενγκίζ – Νοβοροσίσκ.

Η ενεργειακή τροφοδοσία είναι ένα ζήτημα εξέχουσας σημασίας για την Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία σε μεγάλο βαθμό είναι εξαρτημένη από τρίτα κράτη. Η Ρωσία αποτελεί κυρίαρχη δύναμη για τα ενεργειακά αποθέματα της Ευρώπης, γεγονός που ανησύχησε ιδιαίτερα τους ευρωπαίους ηγέτες μετά τις ρωσοουκρανικές διαμάχες για τις τιμές του φυσικού αερίου το 2006 και το 2009, η οποία έφερε και τη διακοπή των ροών ενέργειας. Ο ρωσογεωργιανός πόλεμος του 2008 ήρθε να επιβεβαιώσει το γεγονός πως η Ρωσία επρόκειτο να ασκήσει κάθε είδους πίεση προς τα πρώην μέλη της ΕΣΣΔ τα οποία έδειχναν φιλικές τάσεις προς τη Δύση.

Για αυτό το λόγο η Ευρώπη προώθησε το σχέδιο για την κατασκευή του Νότιου Διαδρόμου Φυσικού Αερίου (Southern Gas Corridor – στο εξής SGC) ήδη από το 2008. Τα προηγούμενα χρόνια είχε προηγηθεί και το σχέδιο κατασκευής του αγωγού Nabucco ο οποίος επρόκειτο να μεταφέρει φυσικό αέριο από το Αζερμπαϊτζάν προς την Κεντρική Ευρώπη δια μέσου της Τουρκίας, της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και εν τέλει της Αυστρίας. Ωστόσο το έργο αυτό δεν προχώρησε στην υλοποίησή του, δίνοντας τη θέση του στον SGC.

Η ολοκλήρωση του SGC βασίζεται σε ορισμένα επιμέρους έργα αγωγών. Αρχικά σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο ήδη υπάρχων αγωγός του Μπακού – Τιφλίδα – Ερζερούμ (SCP). Ο αγωγός έγινε πλήρως λειτουργικός το 2007 και σκοπός του είναι η μεταφορά φυσικού αερίου από το πεδίο Σαχ Ντενίζ του Αζερμπαϊτζάν προς τη Γεωργία

¹⁶⁴ ‘Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline | Who we are | Home’ <https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Απρίλιος 2020].

με τελική κατάληξη την Τουρκία και συνολική χωρητικότητα περίπου 20 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα ανά έτος.¹⁶⁵

Η επέκταση του αγωγού SCP αφορούσε την κατασκευή του αγωγού Trans-Anatolian Pipeline (TANAP) του οποίου η κατασκευή συμφωνήθηκε τον Δεκέμβριο του 2011 με την υπογραφή μνημονίου κατανόησης μεταξύ της Τουρκίας και του Αζερμπαϊτζάν. Στόχος του αγωγού είναι η διαμετακόμιση φυσικού αερίου από τον αζέρικο πεδίο Σαχ Ντενίζ-2 και άλλων περιοχών της Κασπίας, αρχικά προς την Τουρκία και εν συνεχεία προς την Ευρώπη, με την επέκτασή του αγωγού Trans-Adriatic Pipeline (TAP) ο οποίος θα διέρχεται δια μέσω Ελλάδας, Αλβανίας και Ιταλίας.¹⁶⁶ Η κατασκευή του αγωγού TANAP ξεκίνησε το 2015 και ολοκληρώθηκε το 2018. Υπολογίζεται πως θα μεταφέρει 6 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου στην τουρκική αγορά ενώ τα υπόλοιπα 10 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα θα διανεμηθούν στην Ευρώπη μέσω του αγωγού TAP.¹⁶⁷ Στη συνέχεια η συνολική εξαγωγή αναμένεται να φτάσει τα 23 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα το 2023 και τα 31 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα το 2026.¹⁶⁸

5.6 Το σύστημα των αγωγών στην Κεντρική Ασία

Το γεωγραφικό και γεωπολιτικό σύστημα της Κεντρικής Ασίας βρίσκεται συμπυκνόμενο μεταξύ ισχυρών παικτών του γεωπολιτικού γίγνεσθαι. Στα βόρεια βρίσκεται η Ρωσία η οποία έχει ιδιαίτερους δεσμούς με τα κράτη αυτά λόγω των παρελθοντικών πολιτικών και πολιτισμικών συσχετισμών. Στα δυτικά βρίσκεται η Τουρκία η οποία, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, φιλοδοξούσε να διαδραματίσει έναν ιδιαίτερο γεωστρατηγικό ρόλο αναγόμενο σε πολιτισμικούς και εθνικούς σκοπούς οι οποίοι τροφοδοτήθηκαν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των λαών της Κεντρικής Ασίας. Παράλληλα αποτελεί το κράτος – διαμεσολαβητής μεταξύ της Δύσης και των κρατών αυτών. Στα ανατολικά βρίσκεται η Κίνα η οποία τις τελευταίες

¹⁶⁵ ‘Baku-Tbilisi-Erzurum Gas Pipeline · SOCAR’ <<http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Απρίλιος 2020].

¹⁶⁶ ‘Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project - TANAP’ <<https://www.tanap.com/tanap-project/why-tanap/>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Απρίλιος 2020].

¹⁶⁷ Erşen και Celikpala. Σελ. 587.

¹⁶⁸ Yesevi. Σελ. 39.

δεκαετίες αναδύθηκε ως μια εμπορική υπερδύναμη, στοχεύοντας σε ευρύτερη ενεργειακή συνεργασία με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας.

Έτσι λοιπόν διαφαίνεται πως για τα κράτη της Κεντρικής Ασίας, ακόμη και αν λάβουμε αποκλειστικά υπόψη τον γεωγραφικό παράγοντα, είναι αδύνατον να ασκήσουν μία ανεξάρτητη ενεργειακή πολιτική. Η εκμετάλλευση των ενεργειακών αποθεμάτων των εν λόγω κρατών καθώς και η χάραξη της εξωτερικής τους πολιτικής, οφείλουν κατά ένα μεγάλο ποσοστό να βασίζονται στην ανάγκη εξεύρεσης ορισμένων συμμαχιών με τις γειτονικές δυνάμεις. Συνεπώς κάθε κράτος της Κεντρικής Ασίας περιορίζει σημαντικά την εξωτερική του πολιτική στην εξισορρόπηση του συσχετισμού δυνάμεων στο ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο.

Η πολιτική των αγωγών η οποία έκανε την εμφάνισή της από τη δεκαετία του 1990, δεν άφηνε σε καμία περίπτωση ασυγκίνητα τα εν λόγω κράτη. Τα πλούσια ενεργειακά αποθέματα, σε συνδυασμό με την ισχνή οικονομική κατάσταση των νεοσύστατων, τότε, κρατών προέτασσε την ανάγκη για είσοδο σε ευρείες συζητήσεις με μελλοντικούς αγοραστές. Στην περίπτωση του Καζακστάν και του Τουρκμενιστάν, η Κασπία θεωρούταν ως σημείο κλειδί για την ενεργειακή τους σύνδεση με τη Δύση, ενώ και το Ουζμπεκιστάν έτρεφε παρόμοιες ελπίδες παρόλο που η γεωγραφική του θέση του παρέχει περιορισμένα οφέλη. Ωστόσο η πολιτική των αγωγών αναμενόταν να έχει πολλά επεισόδια για τα κράτη αυτά, με τις δυσκολίες, ιδιαίτερα στο νομικό ζήτημα της Κασπίας, να αποδεικνύονται ανυπέβλητες για τη διαφοροποίηση των ενεργειακών τους εξαγωγών. Το κυρίαρχο ζήτημα αφορούσε τους ήδη υπάρχοντες αγωγούς, αφού εκείνοι, χάρη στο κοινό σοβιετικό παρελθόν όδευαν προς τη Μόσχα.

Η περίπτωση του αγωγού TransCaspian συνδυάζει όλα τα παραπάνω στοιχεία, συνεπαγόμενος με μεγάλη καθυστέρηση, ουκ ολίγες διαπραγματεύσεις, αλλά και μεγάλο ανταγωνισμό. Η σύνδεση της Κεντρικής Ασίας με τις χώρες του Καυκάσου με έναν δια της Κασπίας αγωγό, ο οποίος επρόκειτο να εξάγει ποσότητες φυσικού αερίου, και στη συνέχεια πετρελαίου μέσω του SGC, αποδείχθηκε ως ένα πολύπλοκο ζήτημα το οποίο εξαρτιόταν από διάφορους παράγοντες. Αρχικά το 1999 το Τουρκμενιστάν συμφώνησε με την αμερικανική εταιρεία PSG International για την κατασκευή του αγωγού, διαθέτοντας ως αρωγή αμερικανικά κεφάλαια, ωστόσο η αμφισβήτηση ήρθε γρήγορα λόγω της ανταγωνιστικής πρότασης της Gazprom αλλά και της ιταλικής ENI για

μεταφορά του τουρκμενικού αερίου μέσω του αγωγού Blue Stream με αποτέλεσμα το πάγωμα της συμφωνίας.¹⁶⁹

Κατά την πρώτη δεκαετία του 2000 διενεργήθηκαν ζυμώσεις εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου ενεργειακής στρατηγικής και αποφασίστηκε ένας πιο ενεργός ρόλος στο ζήτημα του αγωγού TransCaspian. Πιο συγκεκριμένα το 2011 το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξουσιοδότησε την Επιτροπή να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις με το Αζερμπαϊτζάν και το Τουρκμενιστάν για τη σύναψη συμφωνίας ως προς την κατασκευή του αγωγού φυσικού αερίου TransCaspian.¹⁷⁰ Το σχέδιο περιλαμβάνει τη λειτουργία δύο χορδών οι οποίες πρόκειται να καλύψουν διαφορετικές ανάγκες.

Η πρώτη χορδή προέβλεπε την τροφοδότηση 16 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων φυσικού αερίου ανά έτος μέσω του αγωγού SCP (Μπακού – Τιφλίδα – Ερζερούμ) προς τον αγωγό TANAP και στη συνέχεια μέσω του αγωγού TAP στην Ιταλία. Η δεύτερη χορδή προέβλεπε τη μεταφορά επίσης 16 δισεκατομμυρίων κυβικών μέτρων φυσικού αερίου ανά έτος προς τον αγωγό White Stream ο οποίος πρόκειται να ενώσει την Γεωργία με τη Ρουμανία, διερχόμενος από τον βυθό της Μαύρης Θάλασσας, έργο που αναμένεται να ολοκληρωθεί το 2023.¹⁷¹

Η υλοποίηση του σχεδίου ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 2018 και ένα μήνα αργότερα υπογράφηκε η συμφωνία για τη χρηματοδότηση. Οι κυβερνήσεις του Τουρκμενιστάν, της Τουρκίας καθώς και του Αζερμπαϊτζάν δήλωσαν ανοιχτά τη στήριξή τους προς τον αγωγό, σε αντίθεση με τη Γεωργία η οποία κινείται πιο επιφυλακτικά.¹⁷² Φαίνεται λοιπόν ότι το Αζερμπαϊτζάν, με το οποίο το Τουρκμενιστάν διέθετε αντιπαλότητα ως προς τον καθορισμό των ζωνών της Κασπίας, να αλλάζει πλήρως τη στάση του. Προς αυτή την κατεύθυνση η βοήθεια που προσέφερε η υπογραφή της Σύμβασης για την Κασπία θάλασσα αποδείχθηκε ιδιαίτερα σημαντική και καθόρισε την πορεία των συζητήσεων. Παράλληλα κάμφθηκε το ρωσικό εμπόδιο άσκησης βέτο για την κατασκευή του αγωγού, επικαλούμενη διάφορους λόγους.

Η κατασκευή του αγωγού TransCaspian αναμένεται να αποδειχθεί ορόσημο για την εξωτερική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και για την ενεργειακή της ανεξαρτησία από τη Ρωσία. Η ανεξαρτησία αυτή δεν αφορά τόσο τις εισαγόμενες

¹⁶⁹ Ahmad κ.ά. Σελ. 268.

¹⁷⁰ ‘Council of the European Union, “The Council gives go-ahead for negotiations on Trans-Caspian Pipeline System”, 14095/11 PRESSE 307’, 2011 <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/trans/124572.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Μάιος 2020].

¹⁷¹ Robert M Cutler, ‘The Trans-Caspian Is a Pipeline for a Geopolitical Commission’, 2020. Σελ. 6-7.

¹⁷² Cutler. Σελ. 10.

ποσότητες, όσο την αφορμή για κατασκευή έτερων αγωγών οι οποίοι θα διασχίσουν την Κασπία με προορισμό την Ευρώπη, καθώς επίσης και την εισαγωγή του Καζακστάν και του Ουζμπεκιστάν στην ευρωπαϊκή ενεργειακή αγορά. Τα πλεονεκτήματα του τουρκμενικού αερίου αφορούν την τιμή, καθώς είναι εμφανώς πιο οικονομικό από το αέριο της Σιβηρίας, ενώ τα μεγάλα οικονομικά προβλήματα του Τουρκμενιστάν επιβάλλουν την εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων του μοναδικού εμπορικού προϊόντος της χώρας.¹⁷³

Η περίπτωση του Καζακστάν ομοιάζει με αυτή του Τουρκμενιστάν, ωστόσο με διαφοροποιημένες μεταβλητές. Στο Καζακστάν, ως απότοκο των ιδιαίτερων σχέσεων με τη Ρωσία καθώς και των γεωγραφικών συνόρων, η ενεργειακή πολιτική αφορούσε τη μεταφορά ενεργειακών πόρων στη Ρωσία, τόσο εκ των εσωτερικών αποθεμάτων όσο και από τα γειτονικά Τουρκμενιστάν και Ουζμπεκιστάν.¹⁷⁴ Η υλοποίηση του αγωγού BTC δημιούργησε σοβαρές προϋποθέσεις για το Καζακστάν ώστε να μεταφέρει αυτόνομα τους ενεργειακούς του πόρους στις δυτικές αγορές. Ωστόσο η κατασκευή του αγωγού Τενγκίζ – Νοβοροσίσκ δημιούργησε μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση από τον ρωσικό παράγοντα, και παράλληλα όρθωσε εμπόδια στη σύναψη στενότερων σχέσεων με τη Δύση. Σημαντική πρόοδος για τις καζακικές εξαγωγές πετρελαίου αποτέλεσε η κατασκευή πετρελαϊκού αγωγού το 2006 ο οποίος ενώνει το βορειοανατολικό Καζακστάν με την περιφέρεια Σινγιάνγκ της βορειοδυτικής Κίνας. Παράλληλα σημαντικές προετοιμασίες γίνονται στο πεδίο του αγωγού TransCaspian ο οποίος θα προετοιμάσει το έδαφος για την κατασκευή παρόμοιου καζακικού αγωγού προς το Αζερμπαϊτζάν.

Η πολιτική των αγωγών στο σύστημα της Κεντρικής Ασίας αναμένεται να αποκτήσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο μέλλον, χάρη στο περίπλοκο γεωγραφικό σύστημα και των ιδιαίτερων σχέσεων με τις γειτονικές δυνάμεις. Ο ρόλος της Ρωσίας ήταν ιδιαίτερα σημαντικός κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας των κρατών αυτών, ωστόσο σταδιακά μέχρι το παρόν παρατηρείται ένα « ξεθώριασμα » στις άλλοτε έντονες σχέσεις εξωτερικής πολιτικής που πρόσταζε το δόγμα του εγγύς εξωτερικού. Ωστόσο η επιρροή και κατά συνέπεια η εξάρτηση από τον ρωσικό παράγοντα είναι ακόμη έντονη στο Τατζικιστάν και την Κιργιζία, δηλαδή τα κράτη με τα λιγότερα αποδεδειγμένα αποθέματα ενεργειακών πόρων. Βέβαιο πρέπει να θεωρείται το γεγονός πως ο ενεργειακός ρόλος της Τουρκίας αναβαθμίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα πρώτα χρόνια

¹⁷³ Cutler. Σελ. 13.

¹⁷⁴ Falkowski. Σελ. 63.

καθορισμού της ενεργειακής στρατηγικής, γεγονός που επιτρέπει την άμεση συμμετοχή στην κατάστροση σχεδίων μεταφοράς των ενεργειακών πόρων των κρατών της Κεντρικής Ασίας δια μέσω υπαρχόντων και νέων αγωγών από το έδαφος της. Η πολιτική των αγωγών έχει σημαντική εξέλιξη στο ευρύτερο πλαίσιο, εντός ενός συστήματος διαρκούς εξάρτησης από ορυκτά καύσιμα.

Κεφάλαιο 6:

Συμπεράσματα

Ο χαρακτήρας των ρωσοτουρκικών σχέσεων σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας σκιαγραφείται από έντονη αντιπαλότητα και βίαιες διενέξεις. Ωστόσο για το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα οι δύο πλευρές βρίσκονταν σε μια διαρκή ειρήνη, χωρίς ωστόσο να λείπουν οι ανταγωνιστικές τάσεις για ποικίλους λόγους. Η μεταψυχροπολεμική περίοδος βρίσκει τις δύο πλευρές σε μια πρωτοφανή, για τα ιστορικά δεδομένα, ευρεία συνεργασία σε πολλούς τομείς. Πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί και ενεργειακοί παράγοντες συντέλεσαν στην ιστορική συγκυρία σύμφωνα με την οποία τα δύο κράτη χαράσσουν σε πολλές περιπτώσεις από κοινού τη γεωπολιτική στρατηγική, ωστόσο την τελευταία δεκαετία δεν έλειψαν οι συγκρούσεις οι οποίες επέφεραν σημαντικές επιπτώσεις από κοινού στις δύο πλευρές.

Το γεωπολιτικό σύστημα της Κεντρικής Ασίας εμφωλεύει ανταγωνισμούς στο πλαίσιο της μεταψυχροπολεμικής σύγκρουσης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, οι οποίοι αρχικά εκφράστηκαν με πολιτικούς και πολιτισμικούς όρους. Τα έντονα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που συνδέουν αρκετά από τα κράτη της Κεντρικής Ασίας με την Τουρκία, σε συνδυασμό με το γεγονός πως η Τουρκία είναι χώρα-μέλος του ΝΑΤΟ, δημιούργησε κλίμα σύγκρουσης μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας κατά τα πρώτα μεταψυχροπολεμικά χρόνια. Ωστόσο η στροφή στην εξωτερική πολιτική στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, για την οποία συντέλεσαν ουκ ολίγοι παράγοντες, προώθησε τη συνεργασία των δύο πλευρών καθώς και την εξισορρόπηση των ενεργειακών σχεδίων για την περιοχή.

Η ενεργειακή πολιτική των δύο χωρών διαφέρει σημαντικά, ωστόσο συγκλίνει στον κοινό σκοπό της συνεργασίας για την κάλυψη των εκάστοτε αναγκών. Η Τουρκία αποτελεί έναν από τους κύριους αγοραστές των ρωσικών ενεργειακών πόρων, ωστόσο συμμετέχει επίσης σε έργα ανταγωνιστικά προς τη Ρωσία, κυρίως μέσω του Νοτίου Διαδρόμου Φυσικού Αερίου ο οποίος την παρακάμπτει και συμβάλει στην διαφοροποίηση των ενεργειακών εισαγωγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ταυτόχρονα συντελεί στη ρωσική ενεργειακή στρατηγική για μεταφορά ρωσικού φυσικού αερίου προς την Ευρώπη μέσω του αγωγού TurkStream.

Συνεπώς διακρίνεται μία έντονη αλληλεξάρτηση στις ενεργειακές σχέσεις των δύο χωρών. Η ενεργειακή διένεξη στην Κεντρική Ασία φαίνεται να ευνοεί περισσότερο την Τουρκία από τη Ρωσία, λόγω των διαφορετικών στόχων ενεργειακής στρατηγικής. Η Τουρκία, ως κράτος – διαμετακομιστής ενεργειακών πόρων, στοχεύει στην ανάδειξή της ως τον συνδετικό κρίκο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μετατρέποντας το έδαφός της σε ενεργειακό κόμβο. Από την άλλη η Ρωσία, ως κράτος – παραγωγός ενεργειακών πόρων στοχεύει στην εξαγωγή αυτών προς την Ευρωπαϊκή Ένωση με κάθε τρόπο. Έτσι λοιπόν η Τουρκία βρίσκεται στο κέντρο των αποφάσεων για τη διαμετακόμιση τόσο από πλευράς Ρωσίας, όσο και από πλευράς των κρατών της Κεντρικής Ασίας τα οποία επιθυμούν μία ανεξάρτητη ενεργειακή πολιτική. Ωστόσο υπήρχαν περιστάσεις όπου η τουρκική στρατηγική δεν καρποφόρησε, όπως στην περίπτωση του προτεινόμενου από τη Ρωσία, όμως ακυρωμένου, αγωγού South Stream αλλά και του προτεινόμενου από τη Δύση, μελλοντικού, White Stream.

Όμως παρά την έντονη αλληλεξάρτηση των δύο πλευρών, οι διμερείς σχέσεις δεν παύουν να διακρίνονται από εύθραυστα ζητήματα τα οποία αποδεικνύονται ιδιαίτερα νευραλγικά. Ο συριακός εμφύλιος και η κατάρριψη του ρωσικού μαχητικού φέρνει στην επιφάνεια βαθύτατα χάσματα τα οποία μπορούν να προκύψουν ανά πάσα στιγμή στις διμερείς σχέσεις. Το ερώτημα το οποίο αναμένεται να απαντηθεί στο μέλλον αφορά το αν η πολύπλευρη αλληλεξάρτηση των δύο κρατών, και ιδιαίτερα στον ενεργειακό τομέα, είναι αρκετή ώστε να αποτρέψει οποιαδήποτε όμοια σύγκρουση ή διπλωματική κρίση στα επόμενα χρόνια.

Η πτυχιακή εργασία στόχευσε στην εξέταση και ανάλυση ταραχωδών σχέσεων εξωτερικής πολιτικής, βάσει των ιστορικών δεδομένων. Τα παραγόμενα προϊόντα των ρωσοτουρκικών εξωτερικών σχέσεων έχουν παγκόσμιο αντίκτυπο, καθώς επηρεάζουν την παγκόσμια σκηνή μέσω ανακατατάξεων σε επιμέρους γεωπολιτικά συστήματα όπως εκείνο της Κεντρικής Ασίας ή της Μέσης Ανατολής. Η συνεισφορά των εν λόγω σχέσεων, σε συνδυασμό με τις ραγδαίες ενεργειακές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών στο σύστημα της Κεντρικής Ασίας, στο γεωπολιτικό γίνεσθαι, συνθέτουν ένα σημαντικό μέρος της νέας παγκόσμιας τάξης η οποία διαμορφώθηκε μεταψυχροπολεμικά και λαμβάνει διάφορες διαστάσεις μέχρι σήμερα.

Η εν λόγω εργασία προσπάθησε να επεξηγήσει, με βάση τις κυρίαρχες θεωρίες διεθνών σχέσεων, την αλλαγή ενός ιστορικά σταθερού παράγοντα, της έντασης δηλαδή, στις σχέσεις των δύο χωρών. Από τον 20ό αιώνα ωστόσο, η πολιτική αυτή αλλάζει ενώ μετά το 1990, η μετατροπή ολοκληρώνεται μετατρέποντας τις σχέσεις σε μία ευρύτερη

γενικευμένη συνεργασία σε πολλούς τομείς με κυρίαρχο εκείνον της ενέργειας και της οικονομίας.

Ο κλάδος των διεθνών σχέσεων μεταβάλλεται καθημερινά με βάση τις διαρκείς ανακατατάξεις τις οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν τα κράτη, και τη διαχείριση κρίσεων η οποία είναι επιτακτική. Σοβαρή κρίση των τελευταίων δεκαετιών αποτελεί η περιβαλλοντική, με ολέθριες συνέπειες για την ανθρώπινη υγεία. Ένας εκ των σημαντικότερων παραγόντων για τη διαίωνιση του προβλήματος είναι τα ορυκτά καύσιμα και η ευρεία εξάρτηση, την οποία έχει αποκτήσει η ανθρωπότητα, από την εκμετάλλευσή τους. Η επιλογή μιας αειφόρου και οικολογικής ανάπτυξης δεν θα αργήσει να αποτελέσει μονόδρομο για τις μεγάλες δυνάμεις του γεωπολιτικού γίγνεσθαι, γεγονός που θα δημιουργήσει νέες ανακατατάξεις και οικονομικά αδιέξοδα για πολλά κράτη.

Στόχος λοιπόν των διεθνών σχέσεων είναι η αναγνώριση της σημασίας των υδρογονανθράκων για την παγκόσμια οικονομία και η ομαλή μετάβαση, χωρίς διακρατικές συγκρούσεις αλλά μέσω της διπλωματικής οδού, προς την οικολογική οικονομία. Η συνεισφορά λοιπόν της πτυχιακής εργασίας στον κλάδο των διεθνών σχέσεων ανάγεται στην κατανόηση του γεγονότος ότι τα ενεργειακά ζητήματα αποτελούν κεντρικό άξονα χάραξης εξωτερικής πολιτικής προς κάθε κατεύθυνση και κατά συνέπεια συγκρότησης του διεθνούς συστήματος. Η διευθέτηση των εν λόγω ζητημάτων ενδέχεται να προκαλέσει μία ευρεία ακολουθία αλυσιδωτών αντιδράσεων τόσο προς θετική όσο και προς αρνητική κατεύθυνση. Οι ρωσοτουρκικές σχέσεις επηρεάστηκαν βαθύτατα από τα ενεργειακά δεδομένα στην περιοχή και η κατάστασή τους μεταβλήθηκε σε μεγάλο βαθμό στις τελευταίες δεκαετίες. Είναι εξίσου πιθανό να μεταβληθούν εκ νέου προς την αντίθετη κατεύθυνση στις επόμενες δεκαετίες, όταν μία ενδεχόμενη ενεργειακή κρίση θα είναι πιο ορατή από ποτέ.

Βιβλιογραφία

- ‘About Gazprom’ <<https://www.gazprom.com/about/>> [ημερομηνία πρόσβασης 24 Απρίλιος 2020]
- Ahmad, Feroz, Mumtaz Soysal, Cengiz Candar, Atila Eralp, Ian Lesser, Παναγιώτης Τσάκωνας, κ.ά., *Ο ρόλος και η θέση της Τουρκίας στον κόσμο. Σύγχρονη πραγματικότητα και μελλοντικές προκλήσεις*, επιμέλ. Δημήτρης Καιρίδης και Leonore Martin (Αθήνα: Ι.Σιδέρης, 2006)
- Aktürk, Sener ;, Natalia ; Ulchenko, Kyril ; Drezov, και Simona R Soare, ‘Russia’s Relations with Turkey, Bulgaria and Romania’ <<https://doi.org/10.3929/ethz-a-009920685>>
- Aktürk, Şener, ‘Turkish–Russian Relations after the Cold War (1992–2002)’, *Turkish Studies*, 7.3 (2006), 337–64 <<https://doi.org/10.1080/14683840600891034>>
- Aras, Bülent, ‘Turkey’s policy in the former Soviet south: Assets and options’, *Turkish Studies*, 1.1 (2000), 36–58 <<https://doi.org/10.1080/14683840008721220>>
- ‘Armenia Confirms \$500 Million Loan From Russia’ <https://www.rferl.org/a/Armenia_Confirms_Loan_From_Russia/1380318.html> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020]
- Aydin, Mustafa, ‘Foucault’s Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus1’, *Turkish Studies*, 5.2 (2004), 1–22 <<https://doi.org/10.1080/1468384042000228576>>
- ‘Azerbaijan-Turkey Military Pact Signals Impatience with Minsk Talks -- Analysts | Eurasianet’ <<https://eurasianet.org/azerbaijan-turkey-military-pact-signals-impatience-with-minsk-talks-analysts>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020]
- ‘Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline | Who we are | Home’ <https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Απρίλιος 2020]
- ‘Baku-Tbilisi-Erzurum Gas Pipeline · SOCAR’

- <<http://www.socar.az/socar/en/activities/transportation/baku-tbilisi-erzurum-gas-pipeline>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Απρίλιος 2020]
- Baylis, John, Steve Smith, και Patricia Owens, *Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής. Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, επιμέλ. Δήμητρα Ασημακοπούλου, 5ο έκδ. (Αθήνα: Επίκεντρο, 2013)
- ‘BLACKSEAFOR / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <<http://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 4 Μάρτιος 2020]
- ‘Blue Stream’ <<https://www.gazprom.com/projects/blue-stream/>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020]
- BP, *Full report – BP Statistical Review of World Energy 2019* <<https://www.bp.com/>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020]
- ‘BSEC - Black Sea Economic Cooperation’ <<http://www.bsec-organization.org/our-mission>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Μάρτιος 2020]
- ‘Caspian Sea | Facts, Map, & Geography | Britannica’ <<https://www.britannica.com/place/Caspian-Sea#ref48066>> [ημερομηνία πρόσβασης 28 Απρίλιος 2020]
- ‘Collective Security Treaty Organisation’ <<https://en.odkb-csto.org/>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020]
- ‘Company - Transneft’ <<https://en.transneft.ru/about/>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020]
- ‘Company history in brief’ <<https://www.gazprom.com/about/history/company/>> [ημερομηνία πρόσβασης 24 Απρίλιος 2020]
- Cornell, Svante E, *Undeclared War: The Nagorno-Karabakh Conflict Reconsidered*, *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 1997, XX
- Coşkun, Bezen Balamir, ‘Turkey’s Relations with Russia after the Failed Coup: A Friend in Need of a Friend Indeed?’, *New Middle Eastern Studies*, 9.1 (2019) <<https://doi.org/10.29311/nmes.v9i1.3117>>

- ‘Council of the European Union, “The Council gives go-ahead for negotiations on Trans-Caspian Pipeline System”, 14095/11 PRESSE 307’, 2011 <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/trans/124572.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Μάιος 2020]
- Cutler, Robert M, ‘The Trans-Caspian Is a Pipeline for a Geopolitical Commission’, 2020
- EIA, ‘Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region’, 2013 <https://www.eia.gov/international/content/analysis/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf> [ημερομηνία πρόσβασης 29 Απρίλιος 2020]
- Erşen, Emre, και Mitat Celikpala, ‘Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia’, *Energy Policy*, 128 (2019), 584–92 <<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2019.01.036>>
- ‘Ethnic Russians Leaving Central Asia and With Them, Putin’s Hopes for Influence - Jamestown’ <<https://jamestown.org/program/ethnic-russians-leaving-central-asia-and-with-them-putins-hopes-for-influence/>> [ημερομηνία πρόσβασης 31 Μάρτιος 2020]
- ‘Eurasian Economic Union’ <<http://www.eaeunion.org/?lang=en#>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020]
- Falkowski, Maciej, ‘Russia’s policy in the Southern Caucasus and Central Asia’ (Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2006)
- ‘Foreign Partners: Turkey | Gazprom Export’ <<http://www.gazpromexport.ru/en/partners/turkey/>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020]
- ‘Freedom in the World | Freedom House’ <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world>> [ημερομηνία πρόσβασης 12 Μάρτιος 2020]
- Gachechiladze, R, ‘Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players’, *Geopolitics*, 7.1 (2002), 113–38 <<https://doi.org/10.1080/714000896>>
- ‘Gazprom increasing its stake in ArmRosgazprom to 100 per cent’ <<https://www.gazprom.com/press/news/2014/january/article182633/>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020]

- ‘GDP (current US\$) - Armenia | Data’
 <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AM>>
 [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020]
- German, Tracey, ‘Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008’, *Europe-Asia Studies*, 64.9 (2012), 1650–66
 <<https://doi.org/10.1080/09668136.2012.718418>>
- Guan-Fu, Gu, ‘Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy’, *Soviet Studies*, 35.1 (1983), 71–89 <<http://www.jstor.org/stable/151493>>
- Hakan, Fidan, ‘Turkish foreign policy towards Central Asia’, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12.1 (2010), 109–21
 <<https://doi.org/10.1080/19448950903507560>>
- Hale, William, *Τουρκική εξωτερική πολιτική 1774-2000*, επιμέλ. Αντώνης Δεριζιώτης, 3ο έκδ. (Αθήνα: Πεδίο, 2016)
- Heaton, Janet, ‘Secondary analysis of qualitative data: An overview’, *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 2008, 33–45
- Henze, Paul B, ‘Russia and the Caucasus’, *Studies in Conflict & Terrorism*, 19.4 (1996), 389–402 <<https://doi.org/10.1080/10576109608436017>>
- Ismailzade, Fariz, ‘Turkey-Azerbaijan: The honeymoon is over’, *Turkish Policy Quarterly*, 4.4 (2005), 67–80
- Jackson, Robert, και Georg Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, επιμέλ. Παναγιώτης Τσάκωνας, μετάφρ. Χαράλαμπος Κωνσταντινίδης (Αθήνα: Gutenberg, 2006)
- Kasim, Kamer, ‘Turkey’s foreign policy towards the Russian federation’, *Journal of Administrative Sciences*, 1.1–2, 203–34
- Kiniklioğlu, Suat, και Valeriy Morkva, ‘An anatomy of Turkish–Russian Relations’, *Southeast European and Black Sea Studies*, 7.4 (2007), 533–53
 <<https://doi.org/10.1080/14683850701726013>>
- Koutroumpis, John, ‘Russia and Turkey: An Ambiguous Energy Partnership’, 2019

- <https://www.e-ir.info/2019/09/11/russia-and-turkey-an-ambiguous-energy-partnership/?fbclid=IwAR2Yso9vEKx0q_h2lUJJ6omeyzQCy76wdfU-S_tIKucrborLnvMxVNFJ-1U> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020]
- Kuznetsova, Natalia Victorovna, και Ekaterina Vasilievna Kuznetsova, ‘Energy strategy of the Russian Federation’, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6.5 (2015), 160–68
- Landau, Jacob, *Παντουρκισμός: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού* (Αθήνα: Θετίλη, 1985)
- ‘Landmark Caspian Sea deal signed by five coastal nations | World news | The Guardian’ <<https://www.theguardian.com/world/2018/aug/12/landmark-caspian-sea-deal-signed-among-five-coastal-nations>> [ημερομηνία πρόσβασης 29 Απρίλιος 2020]
- Levy, Jack S, ‘Case studies: Types, designs, and logics of inference’, *Conflict management and peace science*, 25.1 (2008), 1–18
- Long-Sutehall, Tracy, Magi Sque, και Julia Addington-Hall, ‘Secondary analysis of qualitative data: a valuable method for exploring sensitive issues with an elusive population?’, *Journal of Research in Nursing*, 16.4 (2011), 335–44
- ‘LUKOIL - Company’ <<https://www.lukoil.com/Company>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020]
- ‘LUKOIL - Share Capital’ <<https://www.lukoil.com/InvestorAndShareholderCenter/Securities/sharecapital>> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020]
- ‘Medvedev’s Statement on South Ossetia and Abkhazia - The New York Times’ <<https://www.nytimes.com/2008/08/27/world/europe/27medvedev.html>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020]
- ‘Ministry of Foreign Affairs of Georgia - Russian Federation’ <<https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/რეზიდენტობა-საქართველო-სა-რუსეთთან-შედეგები.aspx>> [ημερομηνία πρόσβασης 4 Απρίλιος 2020]
- Moravcsik, Andrew, ‘Active citation: A precondition for replicable qualitative research’,

PS: Political Science & Politics, 43.1 (2010), 29–35

Muzalevsky, Roman, ‘Russia’s Strategy in Central Asia: An Analysis of Key Trends’, *Yale Journal of International Affairs*, 4 (2009) <<https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/yaljoina4&id=26&div=&collection=>> [ημερομηνία πρόσβασης 31 Μάρτιος 2020]

Newnham, Randall E, ‘Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the ‘Rose Revolution’’, *Journal of Eurasian Studies*, 6.2 (2015), 161–70 <<https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.03.008>>

Nixey, James, *briefing paper The Long Goodbye: Waning Russian Influence in the South Caucasus and Central Asia*, 2012 <[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/189_georgia___>](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/189_georgia___>) [ημερομηνία πρόσβασης 31 Μάρτιος 2020]

O’Balance, Edgar, *Wars in the Caucasus, 1990-95* (London: Macmillan, 1997)

‘Political Relations between Turkey and Georgia / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <<http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-georgia.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020]

‘Questions / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <<http://www.mfa.gov.tr/questions.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020]

‘RIAC :: Russia and Turkey in Central Asia: Partnership or Rivalry?’ <<https://russiancouncil.ru/en/analytcs-and-comments/analytcs/russia-and-turkey-in-central-asia-partnership-or-rivalry/>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020]

‘Rosneft at a glance’ <https://www.rosneft.com/about/Rosneft_today/> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020]

Roszbach, Niklas, *The Geopolitics of Russian Energy - Gas, oil and the energy security of tomorrow*, 2018 <<https://www.foi.se/rest-api/report/FOI-R--4623--SE>>

‘Russia closes last military base in Georgia - Reuters’ <[https://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-bases/russia-closes-last-military-base-in-georgia-idUSL1387605220071113](https://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-bases/russia-closes-last-military-base-in-georgia-idUSL1387605220071113>)> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020]

- 2020]
- ‘Shanghai Cooperation Organisation’ <<http://eng.sectsco.org/>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020]
- ‘Shareholder structure’ <https://www.rosneft.com/Investors/Equity/Shareholder_structure/> [ημερομηνία πρόσβασης 25 Απρίλιος 2020]
- ‘Shares’ <<https://www.gazprom.com/investors/stock/>> [ημερομηνία πρόσβασης 24 Απρίλιος 2020]
- ‘Tajikistan | Gazprom EP International’ <<https://gazprom-international.com/en/operations/country/tajikistan>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020]
- ‘TİKA - Turkish Cooperation and Coordination Agency - TİKA’ <<https://www.tika.gov.tr/en>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020]
- ‘Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project - TANAP’ <<https://www.tanap.com/tanap-project/why-tanap/>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Απρίλιος 2020]
- ‘TURKEY’S ENERGY PROFILE AND STRATEGY / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <<http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020]
- ‘Turkey’s President Makes Historic Visit to Armenia - The New York Times’ <<https://www.nytimes.com/2008/09/07/world/europe/07turkey.html>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020]
- ‘Turkey’s Political Relations With Russian Federation / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-political-relations-with-russian-federation.en.mfa> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Μάρτιος 2020]
- ‘Turkey’s Relations With Central Asian Republics / Rep. of Turkey Ministry of Foreign Affairs’ <http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-central-asian-republics.en.mfa> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020]
- ‘Turkey’s Relations with Southern Caucasus Countries / Rep. of Turkey Ministry of

- Foreign Affairs’ <http://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020]
- ‘Turkey - Bilateral Relations - mfa.am’ <<https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/tr>> [ημερομηνία πρόσβασης 3 Απρίλιος 2020]
- ‘TURKSOY’ <<https://www.turksoy.org/en/>> [ημερομηνία πρόσβασης 30 Μάρτιος 2020]
- ‘TurkStream gas pipeline officially launched in grand ceremony’ <<https://www.gazprom.com/press/news/2020/january/article497324/>> [ημερομηνία πρόσβασης 27 Απρίλιος 2020]
- ‘Uzbekistan | Gazprom EP International’ <<https://gazprom-international.com/en/operations/country/uzbekistan>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020]
- Vinogradov, Sergei, και Patricia Wouters, ‘The Caspian Sea’, *Current legal problems*, 55 (1995), 604–23
- ‘Who we are | OSCE’ <<https://www.osce.org/minsk-group/108306>> [ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2020]
- Winrow, Gareth M., ‘Turkey and Former Soviet Central Asia: National and Ethnic Identity’, *Central Asian Survey*, 11.3 (1992), 101–11 <<https://doi.org/10.1080/02634939208400782>>
- Wright, John, Richard Schofield, και Suzanne Goldenberg, *Transcaucasian boundaries* (Routledge, 2003)
- Yazan, Bedrettin, ‘Three approaches to case study methods in education: Yin, Merriam, and Stake’, *The qualitative report*, 20.2 (2015), 134–52
- Yesevi, Çağla Gül, ‘Considering Pipeline Politics in Eurasia: South Stream, Turk Stream and TANAP’, 2018
- Zanotti, Jim, *CRS Report for Congress Turkey-U.S. Defense Cooperation: Prospects and Challenges*, 2011 <www.crs.gov> [ημερομηνία πρόσβασης 16 Φεβρουάριος 2020]
- ‘Εκτελεστική Επιτροπή του CIS’ <<http://cis.minsk.by/>> [ημερομηνία πρόσβασης 1 Απρίλιος 2020]

Καραγιάννης, Μάνος, *Η τουρκική εξωτερική πολιτική στον Καύκασο. Εσωτερικές και διεθνείς παράμετροι, προκλήσεις και προοπτικές*, 2ο έκδ. (Αθήνα: Παπαζήσης, 2015)